

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Komenského
v Bratislave

SOCIALIZMUS A MESTO

JURAJ JANTO (ed.)

2022

STIMUL

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Komenského
v Bratislave

KATEDRA ETNOLÓGIE

SOCIALIZMUS A MESTO

JURAJ JANTO
(ED.)

2022

STIMUL

Socializmus a mesto

Zborník z konferencie *Život v meste počas socializmu*, 21.9.2022, Nová Dubnica

Zostavovateľ:

© Mgr. Juraj Janto, PhD.

Afiliácia:

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra etnológie,
<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-etnologie/>

Recenzentky:

prof. PhDr. Zuzana Beňušková, CSc.   PhDr. Katarína Popelková, CSc.

Jazyková korektúra slovenského textu:

doc. Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD.

Technickí redaktori:

Mgr. Milan Regec, PhD.   Mária Vakoničová

© STIMUL a autori

Dielo je vydané pod medzinárodnou licenciou **Creative Commons CC BY-NC-SA 4.0**
(vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora diela; povinnosť odvožené dielo zdieľať
pod rovnakou licenciou ako pôvodné dielo; len nekomerčné použitie odvođeného diela).

Viac informácií o licencií a použití diela:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Vydavateľstvo:

STIMUL, Poradenské a vydavateľské centrum, Univerzita Komenského v Bratislave,
Filozofická fakulta, Bratislava

<http://fphil.uniba.sk/stimul>

153 s.

Fotografia na 1. strane: Terasa slobodárne v Novej Dubnici, rok cca 1954, Foto: Rudolf Mitánek, kolorované. Zdroj: MÚ Nová Dubnica.

ISBN 978-80-8127-373-5 (PDF)

ISBN 978-80-8127-374-2 (EPUB)

Zborník vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0187/20 *Obraz socialistického mesta.*

OBSAH

Table of Contents

1	Úvod. Spôsob života v meste počas socializmu	6
	Introduction. Life in the city during socialism Juraj Janto	
2	Kontexty návrhu socialistického mestečka Nová Dubnica od Jiřího Krohu	13
	Contexts of the proposal of the socialist town of Nová Dubnica by Jiří Kroha Bohumil Kováč	
3	Procesy zmien v spôsobe života a formovanie domova v socialistickom meste Nová Dubnica alebo zrod mesta a komunitná identita...	31
	Processes of change in the way of life and the formation of home in the socialist town of Nová Dubnica or the birth of the city and community identity... Marta Botiková	
4	Od vojakov k Indiánom. Detstvo a dospelie v Novej Dubnici (autobiografické reflexie zo 70. a 80. rokov 20. storočia)	41
	From Soldiers to American Indians. Childhood and adolescence in Nová Dubnica (autobiographical reflections from the 1970s and 1980s) Milan Kováč	
5	V Novej Dubnici našli domov...	53
	They found a home in Nová Dubnica... Katarína Očková	
6	Mesto Nová Dubnica v múzejnej prezentácii – návrh expozície	74
	The town of Nová Dubnica in the museum presentation – design of the exposition Luboš Kačírek	
7	Miejska zielen jako element zadomowienia – przykład najstarszych osiedli krakowskiej Nowej Huty	87
	Urban greenery as an element of domestication – an example of the oldest housing estates in Crakow's Nowa Huta Ewa Baniowska-Kopacz	
8	K dokumentaci období socialismu v muzeích	100
	On the documentation of the socialist period Jan Dolák	

- 9 Verejné priestory sídlisk a samostaviteľstvo ako fenomén v období socializmu 112**
The public spaces of housing estates and self-build as a phenomenon in the period of socialism
Daniela Majzlanová
- 10 „Komunistický režim nikterak nepřál odkazu dávné tradice...“ Betlém jako 124**
součást oslav vánočních svátků v období státního socialismu.
“The communist regime didn’t take the legacy of the ancient tradition into account...” The Nativity scene as part of the Christmas celebrations during the state socialism era.
Daniela Závěská
- 11 Novinové titulky na vážkách (Konfrontačná lingvisticko-štylistická analýza 136**
titulkov novinových článkov)
Newspaper headlines on dragonflies. (Confrontational linguistic-stylistic analysis of newspaper article headlines)
Szabolcs Simon

1 ÚVOD. ŽIVOT V MESTE POČAS SOCIALIZMU¹

Introduction. Life in the city during socialism

Juraj Janto

Juraj Janto, PhD., Katedra etnológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, juraj.janto@uniba.sk

Abstract

The theme of the proceedings is the way of life in the city during the socialist period. The introductory text is devoted to the problems of research on socialism and the city in Slovak ethnology and its current state of research. Research of life in the socialist period is currently a topical research area (not only) in Slovak ethnology. A separate and important topic is the urban environment, which changed substantially in the years 1948 – 1989, in connection with massive urbanization, and was both a means and an expression of the controlled modernization of the country. The introductory text further introduces the studies published in these proceedings, which were developed from papers presented at the conference in Nová Dubnica on life in the city during socialism.

Key words: socialism, city, way of life, Slovak ethnology

Kľúčové slová: socializmus, mesto, spôsob života, slovenská etnológia

Tému predkladaného zborníka tvorí prienik troch pojmov, ktoré sú uvedené aj v názve úvodného textu: *život*, *socializmus* a *mesto*. *Spôsob života* ľudí pokladáme za ústrednú oblasť bádania etnológie, na ktorej označenie sa používa aj pojem *kultúra*. Ide o zdieľané predstavy, praktiky a ich výsledky, ktoré sú osvojované počas života človeka, založené na symboloch, tradícii a pritom dynamické, integrované atď. V ostatnom období sa stretávame aj s termínom *každodennosť* (resp. každodenný život). Rozšíril sa najmä vo filozofii (predovšetkým zásluhou fenomenológie), odkiaľ prenikol aj do sociológie a ostatných humanitných i sociálnych vied. Nejde pritom o presne a jednotne vymedzený pojem (Profantová, 2007b: 51–68). Najčastejšie sa ním rozumejú rutinne, pravidelne sa vyskytujúce a opakujúce praktiky a javy. Termín môže navodzovať dojem, že si všíma len aktivity všedného, bežného dňa, ale okrem nich spravidla zahŕňa aj sviatočné „nekaždodenné“ prejavy (hoci aj v takýchto prípadoch máme na mysli typizované a „rutinizované“ rozšírené praktiky napr. sviatočných dní). Teda označuje vlastne to, čo v etnológii poznáme pod pojmami spôsob života alebo kultúra (Barnard, Spencer, 2002: 168–176; Ratica, 2011). Tieto etnologické pojmy aj uprednostňujeme.²

---

¹ Text vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0187/20 *Obraz socialistického mesta*.

² Aj vzhľadom na nevyjasnenosť pojmu *každodennosť*. Termín *každodenná kultúra* pritom považujeme za tautológiu, keďže kultúra je imanentne „každodenná“.

Socializmom rozumieme obdobie politického monopolu komunistickej strany v Československu, ktorá sa usilovala presadzovať svoju ideológiu do mnohých sfér života spoločnosti a ľudí. Ide o roky 1948 až 1989, ktoré sa označujú ako socialistické obdobie (hoci oficiálne sa režim označoval ako socialistický až od roku 1960, dovtedy sa deklaroval ako ľudovodemokratický).³

Výskum obdobia socializmu sa v slovenskej etnológii začal už pred rokom 1989. Potreba skúmať „včleňovanie ľudových tradícií do súčasného spôsobu života“ sa deklarovala vo vtedajšom národopise už takmer od začiatku vzniku Národopisného ústavu SAV a pravidelne sa opakovala (Zajonc, 2016: 47–48). Štát v spoločenských vedách potlačil nevhodné „buržoázne“ bádanie; marxisticko-leninská filozofia a historický materializmus sa stali jediným oficiálne tolerovaným teoretickým východiskom aj v národopise. Budovanie socialistického spôsobu života malo byť preferovanou výskumnou témou. Prirodzene, že takýto výskum nemohol byť slobodný a kritický. Napriek požiadavke režimu vznikli v etnológii len sporadické a málopočetné výstupy (z oblasti premien obyčají, tzv. nového folklóru a pod.). Bádanie bolo totiž plne zamerané na skúmanie (v období intenzívnej modernizácie zanikajúcej) tradičnej ľudovej kultúry, čo bolo zdôvodnené aj potrebou prípravy základných syntetických prác.⁴ Okrem toho výskum súčasnosti narážal aj na metodologické problémy. Zmenu predstavoval až výskum Sebechlieb (ako družstevnej dediny) v 2. polovici 70. rokov, ktorý výraznejšie reflektoval modernizačné procesy a neskôr vyústil do knižného spracovania (Pranda, 1986).⁵ Možnosti významnejšieho a slobodného bádania socialistického obdobia nastali v etnológii až po roku 1989, čo súviselo nielen s politicko-spoločenskou demokratizáciou, ale aj s odklonom od zamerania na výskum tradičnej ľudovej kultúry. Toto bádanie sa ale viac rozvíja až po roku 2000, čo zrejme súvisí s už dostatočným odstupom (i chuťou) reflektovať nedávno minulé obdobie totalitného režimu. Po roku 1989 bola v slovenskej etnológii publikovaná približne stovka odborných textov zameraná na obdobie 1948 až 1989 (Beňušková, 2021: 41–44).⁶ Medzi ne patria aj štyri tematické monografie venované problematike bývania (Podoba, 2011), odevu na hornom Liptove (Mládek-Rajniaková, 2013), stravy (Stoličná, 2015) a občianskych obradov (Beňušková, 2017). K najnovším

---

³ Na odlíšenie ideologického konceptu od žitej reality sa niekedy používa aj pojem *štátny socializmus*. Stretáme sa aj s termínom *reálny socializmus*, ktorý sa ale vzťahuje skôr len na obdobie normalizácie (Lupták, 2020). Synonymicky sa používa aj termín *komunistický režim, štát*, hoci podľa dobovej propagandy malo komunistické obdobie ešte len prísť (Rychlík, 2020: 13).

⁴ V tomto zameraní na tradičnú kultúru zohrávala rolu aj snaha etnológov skúmať „bezpečné“ témy.

⁵ Individuálne dlhodobé výskumy stredoslovenskej lazovej lokality v tomto období realizoval napr. aj český etnológ J. Kandert. Boli však publikované až po roku 1989 (Kandert, 2004).

⁶ Beňušková rozdeľuje tieto texty do šiestich tematických oblastí: 1. práca (poľnohospodárstvo, profesie, potreba); 2. hmotná kultúra; 3. sviatky, rituály, spartakiáda; 4. sociálne vzťahy (etnicita, emigrácia, starnutie, život žien); 5. urbánne prostredie; 6. dejiny etnológie a etnomuzeologická dokumentácia obdobia (Beňušková, 2021).

prírastkom patrí slovensko-maďarská monografia o živote žien (Botiková, Deáky, 2022). Medzi významné komplexnejšie práce etnologického bádania socializmu na Slovensku patria aj tri zborníky *Malé dejiny veľkých udalostí* (Profantová, 2005a; Profantová, 2005b; Profantová, 2007a), ktoré sa zameriavajú na subjektívne interpretácie prelomových historických udalostí, a dva zborníky *Žili sme v socializme* (Profantová, 2012; Profantová, 2015), ktoré v štúdiách pokrývajú viacero vyššie uvedených tém. Texty v zborníkoch sa venujú aj niektorým teoreticko-metodologickým aspektom výskumu socializmu.

V súčasnosti sa môžeme v etnológii stretnúť s dvoma prístupmi k skúmaniu minulosti, a teda aj obdobia socializmu. Prvý je zameraný na rekonštrukciu života v jeho skutočnej podobe a uplatňuje sa predovšetkým pri opise (a následnej analýze) jednotlivých javov kultúry (stravovania, bývania, odievania, obradov a sviatkov). Bol typický pre etnológiu, niekdajší národopis (definovanom ako historická veda), pri historickom štúdiu tradičnej ľudovej kultúry a uplatňuje sa aj pri skúmaní epochy socializmu. Príkladom jeho využitia sú uvedené tematické monografie o vybraných oblastiach kultúry obdobia 1948 – 1989 (Podoba, 2011; Mládek-Rajniaková, 2013; Stoličná, 2015; Beňušková, 2017). Okrem etnografického rozhovoru je pri tomto prístupe dôležité použitie ďalších metód – analýzy textového, obrazového (audio-vizuálneho) a hmotného prameňa. Druhý prístup je zameraný skôr na reprezentácie minulosti (pričom aj tieto odrážajú určitým spôsobom sociálnu realitu) a využíva sa najmä pri mapovaní (inter)subjektívnych interpretácií zlomových udalostí a procesov (roky 1948, 1968, 1989, kolektivizácia a pod.).⁷ Do slovenskej etnológie tento konštruktivistický prístup preniká od 90. rokov 20. storočia. Oba metodologicko-teoretické prístupy majú, podľa nás, svoj význam a vzájomne sa dopĺňajú (Janto, 2022a). Prvý prispieva k poznaniu aspektov niekdajšieho života úsilím o jeho vernú rekonštrukciu, druhý ho svojím zameraním na interpretácie minulosti obohacuje (súčasnými) pohľadmi informátorov.⁸

Od polovice 20. storočia prebiehala na Slovensku masívna urbanizácia ako cielený proces, ktorým chcela politická moc (spolu s industrializáciou a kolektivizáciou) modernizovať spoločnosť. Urbanizácia sa stala prostriedkom i výrazom tejto socialistickej modernizácie. Pravda, obmedzovala sa hlavne na kvantitatívne parametre nárastu miest. Podiel obyvateľov urbánnych sídel vzrástol za 30 rokov (od r. 1950 do 1980) takmer dvojnásobne a napokon (mierne) prevážil nad osídlením vidieka. Mestá ako „centrá socialistickej spoločnosti“ sa stali významným fenoménom tohto obdobia a aj preto je ich skúmanie dôležitým prvkom mozaiky poznania spôsobu života v rokoch 1948 – 1989.

---

⁷ Pozri texty vo vyššie uvedených zborníkoch od Profantovej (2005a, 2005b, 2007a, 2012, 2015).

⁸ V predkladanom zborníku prístup zameraný na individuálne alebo skupinové reprezentácie akcentujú etnologické príspevky Botikovej a Kováča, kým štúdie Baniowskej-Kopacz a Očkovej sa sústreďujú na skúmanie faktického stavu.

Výskum mesta sa v slovenskej etnológii začal rozvíjať v 80. rokoch 20. storočia a všímal si predovšetkým medzivojnové obdobie. Toto zameranie pretrvávalo aj v bádani po roku 1989 a až posledné dve decéniá priniesli niekoľko vedeckých textov so zameraním na obdobie socializmu. Patrí sem text od Beňuškovvej (2009), ktorý sa venuje súčasným interpretáciám života na niekdajšom petržalskom sídlisku. Zmenami urbánneho priestoru v Bratislave počas rokov 1948 až 1989 sa zaoberajú štúdie Luthera (2014), Salnera (2014) a Janta (2017). Spomienkam na niekdajší život v Trenčíne sa venuje zase Vrzgulová (2009). No a napokon reprezentácie minulosti Novej Dubnice – niekdajšieho „vzorového socialistického mesta“ – skúma Janto (2022b). Uvedené texty okrem opisu javov minulosti pracujú najčastejšie s analýzou a kategorizáciou historických zmien a z teoretických prístupov niektoré z nich aplikujú koncept kolektívnej pamäti. Okrem toho sa urbánny priestor objavuje aj v ďalších štúdiách o období socializmu. Tie sa však nezaobierajú primárne mestom a životom v ňom (mesto ako *focus*), ale venujú sa iným kultúrnym javom (obyčaje a slávnosti, spartakiáda, stravovanie, profesie a pod.), ktoré sa odohrávajú v meste (mesto ako *locus*).⁹ Život v urbánnom prostredí v slovenskej etnológii môžeme pokladať za jednu zo samostatných oblastí záujmu o epochu socializmu.

Jednou z kľúčových otázok etnologického skúmania rokov 1948 až 1989 je tá, či môžeme socializmus pokladať za takú kultúrne formatívnu silu, ktorá viedla k vytvoreniu špecifického *socialistického životného štýlu*, resp. *spôsobu života*. Alebo – v prípade témy nášho zborníka – či môžeme hovoriť o *socialistickom meste* ako urbánnom priestore s osobitou kultúrou tohto obdobia. Texty (predovšetkým etnologické) v tomto zborníku naznačujú, že pre spôsob života ľudí v meste v rokoch 1948 – 1989 boli dôležitejšie iné faktory (modernizácia, kontinuita kultúrnej tradície, rodinné špecifiká a väzby atď.) než samotný režim tohto obdobia. A to aj v novovybudovanom „ideálnom meste socializmu“, akým mala byť Nová Dubnica. Presnejšie a podrobnejšie odpovede na túto otázku však môžu poskytnúť až ďalšie výskumy (viac pozri tiež Janto, 2022a; Janto, 2022b).

S úmyslom prispieť k poznaniu života v mestách v období socializmu zorganizovala Katedra etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v spolupráci s Národopisnou spoločnosťou Slovenska a mestom Nová Dubnica 21. septembra 2022 vedeckú konferenciu s názvom *Život v meste počas socializmu*. Nová Dubnica nebola ako miesto konania konferencie zvolená náhodne. Práve v nej totiž prebiehal etnologický výskum spomienok na jej výstavbu (od r. 1952) a život v nej do roku 1989. Lokalita, ktorá sa budovala ako „vzorové socialistické mesto“ na „zelenej lúke“ predstavuje totiž špecifické prostredie pre výskum pamäti a životného štýlu.¹⁰ Konferencia mala interdisciplinárny rozmer

⁹ Viac pozri Beňušková (2021: 39).

¹⁰ Stavebným osobitostiam Novej Dubnice sa už venovala napr. konferencia architektov, z ktorej vyšiel samostatný zborník (Mikloš, Droppová, 2006).

a okrem etnológov na nej vystúpili muzeológovia a múzejníci, sociológovia, architekti a lingvisti. Okrem Novej Dubnice sa príspevky venovali Zvolenu, Nový Zámkom, krakovskej štvrti Nová Huta, sídliskám v Česku, na Slovensku a v ďalších krajinách bývalého sovietskeho bloku. Niektoré z príspevkov sa zamerali všeobecnejšie na problematiku etnologickeho výskumu socializmu a múzejnej dokumentácie tohto obdobia.

Predkladaný zborník prináša štúdie, ktoré vznikli z väčšiny príspevkov, ktoré odzneli na konferencii. Prvých päť textov v tomto zborníku sa venuje Novej Dubnici a jej špecifikám. Úvodná štúdia architekta Bohumila Kováča nás zoznamuje takpovediac s „hmotným rámcom“, v ktorom sa odohrával život obyvateľov mesta. Predstavuje osobnosť Jiřího Krohu, autora konceptu Novej Dubnice, a architektonicko-urbanistické osobitosti novovybudovaného sídla. Nasledujúci text etnologičky Marty Botikovej je úvahou o formovaní identity Novej Dubnice a jej obyvateľov, ktorí prichádzali žiť do tejto lokality. Zdôrazňuje niektoré kľúčové oblasti pri konsolidácii novovzniknutého spoločenstva. Príspevok etnológa a religionistu Milana Kováča sa venuje spomienkam na život v Novej Dubnici v 70. a 80. rokoch 20. storočia. Autor v ňom reflektuje svoje vlastné detstvo a mladosť v tomto meste. Text etnomuzeologičky Kataríny Očkovej sa prostredníctvom prípadovej štúdie jednej rodiny zaoberá životom repatriantov z Maďarska v Novej Dubnici a osobitne sleduje podmienky bývania a vybavenie domácnosti. Štúdia muzeológa Ľuboša Kačírka sa zameriava na možnosti prezentácie architektúry a bytovej kultúry v 50. a 60. rokoch. Prináša viacero návrhov, akým je možné priblížiť pamiatkové a múzejné hodnoty mesta Nová Dubnica. Príspevok poľskej etnologičky Ewy Baniowskej-Kopacz nás zoznamuje s krakovskou štvrtou Nová Huta, ktorá bola, podobne ako Nová Dubnica, vybudovaná (od r. 1949) ako socialistické mesto pre potreby pracovníkov hutníckeho závodu (v štýle socialistického realizmu). Vo svojom texte sa zameriava na okrasné predzáhradky, ktoré si vytvárali obyvatelia pri bytových domoch. Muzeológ Jan Dolák sa vo svojom príspevku venuje problematike múzejnej dokumentácie súčasnosti v zahraničí a na území bývalého Československa, kde sa zameriava práve na obdobie socializmu. Príspevok architektky Daniely Majzlanovej sa zaoberá snahami obyvateľov o úpravu interiérov i okolia bytových domov na panelových sídliskách. Ďalší text etnologičky a múzejníčky Daniely Záveskej si všíma osudy betlehemov a ich tvorcov v Česku v období štátneho socializmu. A napokon štúdia jazykovedca Szabolcsa Simona sa venuje lingvistickej analýze titulkov z obdobia konca socializmu a po jeho skončení v Maďarsku a na Slovensku (v kľúčových denníkoch tohto obdobia – Pravda, Új Szó a Népszabadság).

Veríme, že štúdie v tomto zborníku budú cenným príspevkom, ktorým prispejeme k poznávaniu života v období socializmu, zvlášť v urbánných lokalitách.

Referencie

- Barnard, A., Spencer, J. (2002). Culture. In A. Barnard, J. Spencer, (Eds.), *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Second Edition (s. 168–176). London, New York: Routledge.
- Beňušková, Z. (2009). Petržalka vtedy a dnes. In Z. Profantová (Ed.), *Hodnota zmeny – zmena hodnoty. Demarkačný rok 1989* (s. 209–228). Bratislava: Ústav etnológie SAV a NSS.
- Beňušková, Z. (2017). *Občianske obrady na Slovensku*. Bratislava: VEDA, Ústav etnológie SAV.
- Beňušková, Z. (2021). Ethnological research into socialism in post-socialist (Czecho)Slovakia. *Národopisná revue*, 5, 33–44.
- Botiková, M., Deáky, Z. (2022). *Lányok, asszonyok Szlovákiában és Magyarországon (1955–1989) ahogy két etnológus nő látta. / Dievčatá, ženy na Slovensku a v Maďarsku (1955–1989): očami dvoch etnologičiek*. Budapešť: ELTE Eötvös Kiadó.
- Mikloš, P., Droppová, Z. (Eds.). (2006). *Jiří Kroha a jeho výnimočný koncept mesta*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska.
- Janto, J. (2017). Socialistická Bratislava – premeny fyzického a sociálneho priestoru mesta. *Journal of urban ethnology*, 15, 173–184.
- Janto, J. (2022a). Výskum obdobia socializmu a mesta v slovenskej etnológii. *Etnologické rozpravy*, 29(2), 8–20.
- Janto, J. (2022b). Život v „ideálnom socialistickom meste“. Naratívne reprezentácie minulosti Novej Dubnice. *Národopisná revue*, 4, 179–191.
- Kandert, J. (2004). *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Karolinum.
- Luther, D. (2014). Mýtus socialistického mesta: príklad Bratislava. In B. Soukupová, D. Luther, P. Salner (Eds.), *Mýtus – „realita“ – identita. Socialistické metropole v zápasech o novou přítomnost a vizi šťastné budoucnosti*. Urbánní studie 8 (s. 53–66). Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Lupták, M. (2020). Socialismus reálný. In Z. R. Nešpor (Ed.), *Sociologická encyklopedie*. Sociologický ústav AV ČR. https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Socialismus_re%C3%A1ln%C3%BD
- Mládek-Rajniaková, J. (2013). *Odevná kultura dedín horného Liptova v povojnových desaťročiach*. Tlmače: SB Press.
- Podoba, J. (2011). *Vývoj staviteľstva a spôsobu bývania v dedinskom prostredí v 20. storočí Etnografické aspekty štúdia kontinuálnych a diskontinuálnych procesov v podmienkach industrializácie krajiny a socialistickej kolektivizácie poľnohospodárstva*. Bratislava: Slovenská asociácia sociálnych antropológov.
- Pranda, A. (Ed.). (1986). *Spôsob života družstevnej dediny: z etnografických výskumov obce Sebechleby*. Bratislava: NÚ SAV.
- Profantová, Z. (Ed.). (2005a). *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 I*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Profantová, Z. (Ed.). (2005b). *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 II*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Profantová, Z. (Ed.). (2007a). *Malé dejiny veľkých udalostí III, Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.

- Profantová, Z.** (2007b). Úvahy o každodennosti. In Z. Profantová (Ed.). *Malé dejiny veľkých udalostí III. Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektivity* (s. 51–68). Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Profantová, Z.** (Ed.). (2012). *Žili sme v socializme I: Kapitoly z etnológie každodennosti*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Profantová, Z.** (2015). *Žili sme v socializme II. Helena: Biografický prístup v etnológii každodennosti*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Ratica, D.** (2011). Kultúra. In *Elektronická encyklopédia tradičnej ľudovej kultúry*. Koordinačné centrum tradičnej ľudovej kultúry, Ústav etnológie SAV. <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/kultura/>
- Rychlík, J.** (2020). *Československo v období socializmu*. Praha: Vyšehrad.
- Salner, P.** (2014). Mýtus zániku mesta. Bratislava v období socializmu. In B. Soukupová, D. Luther, P. Salner (Eds.), *Mýtus – „realita“ – identita. Socialistické metropole v zápasech o novou přítomnost a vizi šťastné budoucnosti*. Urbánní studie 8 (s. 67–82). Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Stoličná, R.** (2015). *Socializmus na tanieri. Možnosti a praktiky stravovania obyvateľstva Slovenska v rokoch 1948–1989*. Bratislava: Veda.
- Vrzgulová, K.** (2009). Mesto v spomienkach jednej vekovej skupiny. Mládež v Trenčíne v 60. rokoch 20. storočia. In M. Ferencová, J. Nosková (Eds.), *Paměť města. Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.–21. století* (s. 359–378). Brno: EÚ AV ČR.
- Zajonc, J.** (2016). Národopisné pracovisko v Slovenskej akadémii vied a umení (1946–1953). In G. Kiliánová, J. Zajonc (Eds.), *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied: kontinuity a diskontinuity bádania jednej inštitúcie* (s. 47–48). Bratislava: Veda.

2 KONTEXTY NÁVRHU SOCIALISTICKÉHO MESTEČKA NOVÁ DUBNICA OD JIŘÍHO KROHU

Contexts of the proposal of the socialist town of Nová Dubnica by Jiří Kroha

Bohumil Kováč

Prof. Ing. arch. Bohumil Kováč, PhD., Fakulta architektúry a dizajnu, Slovenská technická univerzita, Bratislava, bohumil.kovac@stuba.sk

Abstract

The city of Nová Dubnica is a textbook example of combining the ideas of an architect-urban planner about the urban concept of the city and its architectural fulfillment through buildings and public spaces. The article presents the author of the urban concept and constructions of the architect Jiří Kroha in his gradual personal development from cubism, functionalism and constructivism to the turn towards socialist realism, in which style he designed and partially realized Nová Dubnica. Jiří Kroha became the author of several dimensions of the creation of the city – from urban to architectural to artistic detail. This approach to the author's unity of several scales of the city is possible if it is an urban-architectural set of mass construction on a 'green field' when the city is built not on the basis of the regulations of the spatial plan, but according to a large project. Kroha, as one of the important representatives of the Czechoslovak interwar architectural avant-garde, combined his functionalist roots with left-wing and social sensibilities in the realization of this concept. He saw the proposal, which was created in postwar conditions, as an ideal socialist town and left his artistic stamp on it through works of art on the facades of the buildings. Thus, one of the most significant urban-architectural works of the onset of socialist housing construction was created. The strength of the urban concept of the city is evidenced by the fact that it was gradually filled even after the mass construction of apartments was switched to a panel base. Kroha emphasized the parterre and thus impressed the public space, especially the square, with urbanity, which is absent in the paneled part. Due to this difference, the inhabitants called Kroha part a city and the paneled part a housing estate. The solution of the inner blocks made it possible to create the neighborhoods that contemporary urbanism demands. Thanks to these characteristics, despite its stylistic controversy, Nová Dubnica of Jiří Kroha is still inspiring.

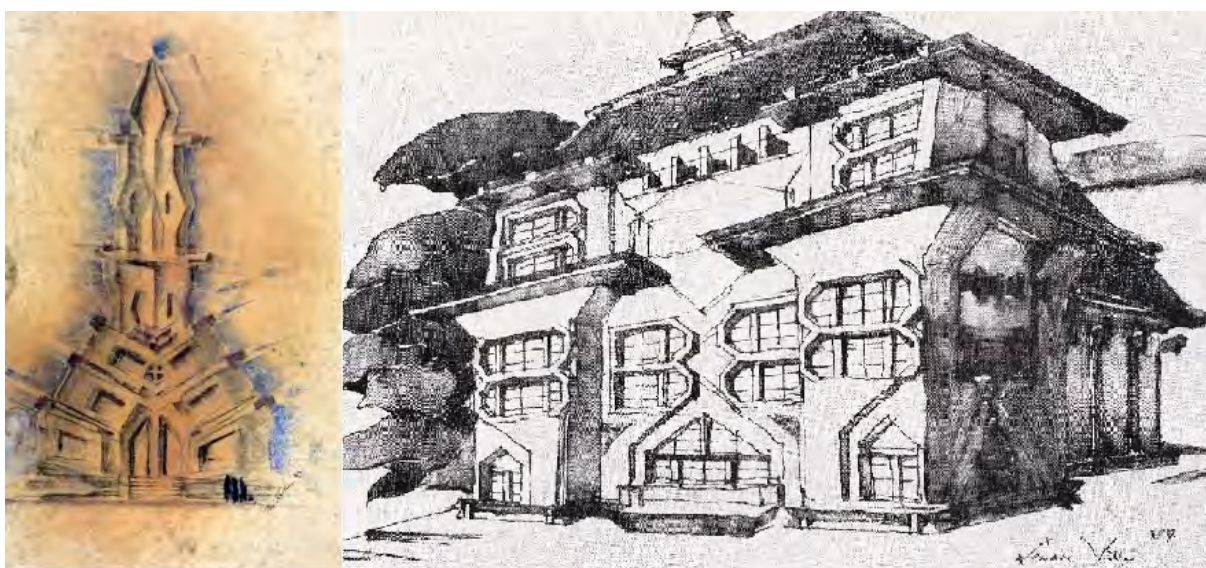
Key words: Jiří Kroha, Nová Dubnica, socialist realism – sorela, architecture and art

Kľúčové slová: Jiří Kroha, Nová Dubnica, socialistický realizmus – sorela, architektúra a umenie

Úvod

Mesto Nová Dubnica vzniklo na základe plánov a projektov významného architekta Jiřího Krohu v rokoch 1951 – 1957. K pochopeniu jeho prístupov k tomuto urbanisticko-architektonickému dielu je vhodné oboznámiť sa aj s jeho tvorbou, ktorá predchádzala výstavbe Novej Dubnice.

S menom a dielom Jiřího Vendelína Krohu sa autor tohto článku prvý raz oboznámil, keď k svojim 18. narodeninám dostal od otca Jána knihu venovanú prvému obdobiu tvorby tohto architekta (Císařovský, 1967). V tomto diele je Kroha predstavený ako významný predstaviteľ medzivojnovéj českej avantgardy – českého kubizmu, konštruktivismu a funkcionalistickej moderny. Ako mladý adept štúdia architektúry som si viac všimol obrázky než Císařovského text, v ktorom o. i. analyzuje aj teoretické medzivojnové dielo Krohu najmä vo vzťahu k bývaniu. Na obrázkoch sú predstavené niektoré práce a stavby Krohu od vzniku myšlienky až po realizáciu (obr. 1).

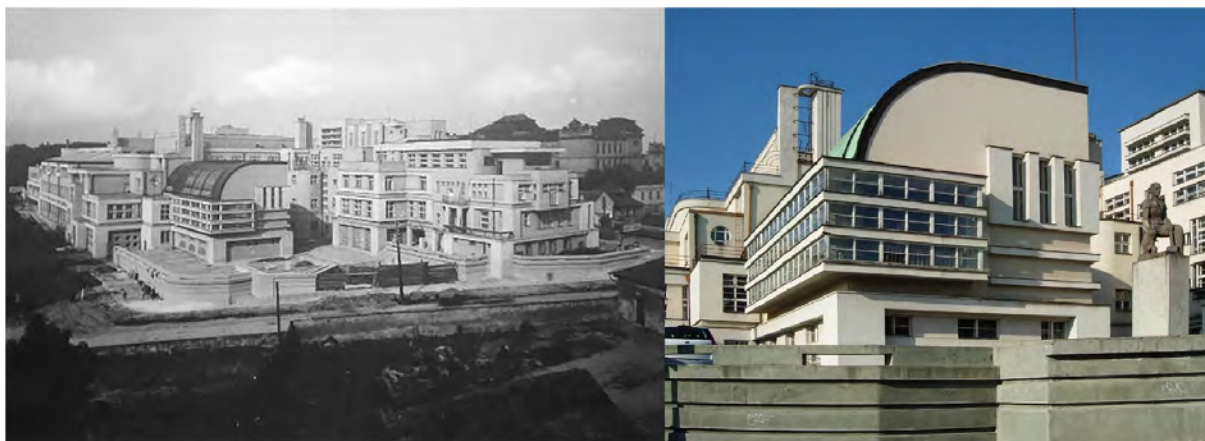
Obr. 1: Výtvarné štúdie hmôt a ich aplikácia v návrhu stavieb. Vľavo kresba idey sakrálnej stavby zo skicára Krohu (1919), vpravo návrh vily v Kroměříži (1917).

Zdroj: <https://cs.isabart.org/person/5715>; Císařovský, 1967: obr. č. 8.

Krohova tvorba do roku 1939

Skôr ako sa Kroha prioritne upäť k matke umenia architektúre, svoj široký umelecký talent skúšal v maliarstve, sochárstve, prezentoval sa aj ako scénický výtvarník a režisér, dokonca mu bolo ponúknuté miesto režiséra v Národnom divadle v Prahe. V knihe bolo pre mňa ako budúceho architekta pútavé jeho výtvarné podanie architektonických skíc, práca s ceruzkou, tušom, akvarelom, temperou a aj uhľom. Najmä v návrhoch diel z obdobia kubizmu vyniká Krohov výtvarný talent tak pri prezentovaní architektonického návrhu, ale aj kompozíciou hmôt navrhovanej stavby. Vynikajúce sú najmä návrhy krematória pre Pardubice (realizoval ho napokon P. Janák, 1923), vily do Kroměříža, ale aj návrhy interiérov, kde sa Kroha prezentuje ako komplexný umelec, keď navrhuje aj výtvarné diela. Napríklad interiér nočného zábavného podniku umelcov Montmartre v Prahe (1918) tvorí jedno spojité umelecké dielo riešením stropov, stien, osadením sochy. Jeho kubistická etapa vrcholí súťažnými návrhmi Hanáckeho divadla v Olomouci (1920), Slovenskej banky v Bratislave

a Sokolovne s kinom v Hradci Králové (obe 1921). Po roku 1920 badať postupný príklon k rodiacemu sa funkcionalizmu, ktorého jasné znaky nesú dve úradnícke vily v Kosmonosoch (návrh 1920, realizácia 1924 – 1925). Aj tu ale skice Krohu jasne prezentujú jeho výtvarné sklony. Tieto stavby nesú už znaky funkcionalizmu, majú ale – zrejme ako dozvuky kubizmu – vyššiu plasticitu v celkovej skladbe hmôt, ako aj v detailoch fasád (neoplasticizmus). Kroha sa príliš neinšpiroval školou Bauhaus, Wrightom alebo Corbusierom, nadchol ho najmä sovietsky konštruktivizmus. Ten ale napokon padol a vystriedal ho socialistický realizmus. S istým fázovým posunom zaznamenáva tento vývoj aj Krohova tvorba. Výni- močným dielom tohto obdobia, ktoré sa zaradilo k špičke architektonickej tvorby medzi- vojnového obdobia u nás, je Zemská priemyslová škola v Mladej Boleslavi (projekt 1922 – 1923, realizácia 1923 – 1926, obr. č. 2). Tá je považovaná za najmodernejšie technicko-pre- vádzkové zariadenie v medzivojnovnej Československej republike (ďalej ČSR) s vplyvom Bauhausu, ktorý sa prejavil v laboratórne-ateliérovom type učebni (Schwarzeneggerová-Krohová, 2006: 7).

Obr. 2: Zemská průmyslová škola v Mladej Boleslavi, 1923 – 1926.

Zdroj: Císařovský, 1967: obr. č. 72; Milan Mikulaščík (<https://pl.pinterest.com/pin/162411130295195610/>).

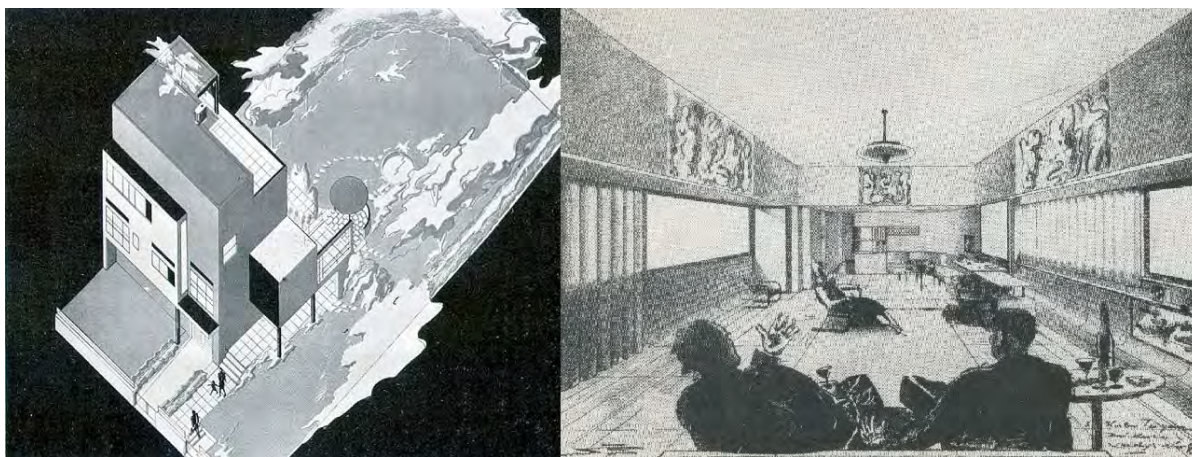
V Mladej Boleslavi ešte Kroha realizoval Okresnú nemocenskú poisťovňu, Dom okresnej sociálnej starostlivosti, Obytné domy pre armádu a Obchodný dom J. Gellnera. V urbanis- tickej koncepcii *Výstavy severných Čiech* (1927) badať v riešení ústredného pavilónu výstavy už aj vplyv konštruktivizmu, návrh zaujal aj svojím večerným nasvietením. Ústredný pavi- lón a pavilón *Človek a jeho rod* sa svojím oblúkovým železobetónovým riešením strechy za- radil k vrcholom českej výstavníckej architektonickej tradície (o. i. J. Kalous, výstavný areál Brno, J. Krejcar, čs. pavilón na svetovej výstave v Paríži 1937). Na podujatí *Výstava soudobé kultury* v Brne (1928) projektoval expozíciu odboru vedy. Navrhoval a realizoval aj inžinier- ske stavby, železobetónový most s rozpätím 80 m v meste Kralupy nad Vltavou (1927), čím sa zaradil k iným významným architektom, ktorí sa neodťahovali ani od dopravno-inžinier- skych, výrobných a vodohospodárskych stavieb (A. Engel vodná elektrárň Poděbrady,

1923; Fr. Roith most cez Labe v Kolíne, 1927; P. Janák Hlávkův a Libeňský most v Prahe, 1912 a 1928; E. Belluš most v Banskej Bystrici, 1922 a Kolonádový most v Piešťanoch, 1932, mlyn, 1936 a vodojem Trnava, 1946).

Postupne sa tvorba Kroha „čistí“ od všetkých ozdobností, čo vidno napríklad v súťažných návrhoch na Všeobecný penzijný ústav v Brne (1930) a pavilón Vysokej školy architektúry v Brne (1932). Okrem vyššie spomenutých víl v Kosmonosoch realizoval aj vily v Brne (Pod vodojemom, 1936), medzi nimi aj vlastnú vilu (1928 – 1931). V roku 1925 bol Kroha menovaný za profesora Odboru architektúry a pozemného staviteľstva Českej vysokej školy technickej v Brne, riadnym profesorom sa stal v roku 1930 (Zázvorka, 2022). V roku 1929 realizoval vilu v kolónii Baba, ktorá sa stala výkladnou skriňou českej funkcionalistickej architektúry (urbanistický koncept a regulačný plán P. Janák).

Realizáciou vlastnej vily v Brne sa ako architekt, maliar, scénograf a teoretik architektúry (ale aj sociológ) stal významnou osobnosťou kultúrneho života v meste. Hovorí sa, že všetky predstavy o bývaní a architektúre najlepšie vidno na vlastnom dome architekta. Jeho dom bol miestom pravidelných stretnutí miestnej, ale aj československej medzivojnovnej architektonickej a umeleckej avantgardy, napr. s tiež ľavicovo orientovaným K. Teigem (obr. 3). V čisto funkcionalistickej vile žil aj v období svojho príklonu k socialistickému realizmu, tzv. sorele (skratka označenia pre socialistický realizmus v architektúre po roku 1948).

Obr. 3: Návrh vlastnej vily v Brne, 1928, realizácia 1930; Kroha v rozhovore s Teigem.

Zdroj: Císařovský, 1967: obr. č. 123 a 173.

Krohova ľavicová orientácia sa utvrdila jeho návštevou ZSSR v roku 1930. Jeho „prosovietske nadšenie mu ale nebránilo v hlbokom kriticizme, ktorým hodnotí prax výstavby a úlohu sovietskej avantgardnej architektúry... Kroha ale radikálne odmietol nové riešenia smerom k historickému klasicizmu“ (Císařovský, 1967: 27). Pod vplyvom poznatkov zo Sovietskeho zväzu vyvíja

Kroha činnosť v záujme formovania nových princípov avantgardnej socialistickej architektúry. Dostáva do konfrontácie koncepty západnej modernej architektúry s princípmi socialistickej avantgardy. Začína sa zaujímať a sociologické aspekty bývania.

V 30. rokoch sa zaoberá otázkami sociológie architektúry a problematikou „malého bytu“. Z tohto obdobia pochádzajú diela *Sociologický fragment bydlení* (1932), *Ekonomický fragment bydlení* (1933, prezentovaný na Medzinárodnom kongrese o bývaní v roku 1935 v Prahe), *Věda o bydlení* (1934), *Věda o architektuře* a napokon vypracoval *Humanistický fragment bydlení* (1935, dokončoval ho až do 1965). Tieto práce vyšli aj knižne, ale napr. *Sociologický fragment bydlení* bol verejne predstavený na 89 paneloch rozmerov 100 / 70 cm na výstavách v Prahe a Brne a stal sa kritikou a analýzou bytového problému a bývania tej doby. Zaoberá sa fyziognómiou ľudí s ohľadom na spoločenské triedy, analýzou pôsobenia bytu na zmysly, sexuálne funkcie a rozvoj rodiny; témou je pracujúca žena a pracujúci muž, voľný čas v byte, zdravie. Energetikou bytu rozumel také dispozičné usporiadanie, ktoré vyžaduje minimálne vzdialenosti v pohybe jeho užívateľov, pričom rozlišoval aj účel pohybu. Panely boli vypracované pomocou ateliéru Ústavu architektury stavby měst na VUT v Brne, čím Kroha určite ovplyvnil aj mnohých študentov.

Celkovo Kroha vypracoval asi 120 teoretických prác, z toho cca polovicu po 2. svetovej vojne. Otázka bývania v nich predstavuje významný podiel. Ako vnímal Kroha problematiku bývania v rodinnom dome, je zrejmé z jeho vyššie spomenutých návrhov a realizácií. Tam sa prikláňa k vysokému priestorovému štandardu. Jeden z mála realizovaných predvojnových obytných súborov bola Nová Kolonie v Brne (1928). Téma bývania so sociálnym podtónom je predmetom súťažných návrhov na obytné domy družstva Včela (1932) a na obecné byty pre chudobných (Praha, 1932 – 1933). Vypracoval však aj návrhy sociálnych bytových rodinných a malých nájomných domov (1941) s racionálne rozvrhnutou dispozíciou a možnosťami zariadenia bytu. Vyššie spomenuté práce z oblasti sociológie bývania uplatnil najmä vo svojich návrhoch bytových domov. Navrhuje tzv. sociálne rodinné socialisticke domy (dnešnou terminológiou bytovky pre rodiny), kde uplatňuje zásady minimalistického normatívneho bytu. Vzorové sídlisko s rozlohou jeden km² je typické riadkovou zástavbou s dôrazom orientácie bytov k svetovým stranám, vnútroblokmi pre formovanie susedstiev, športovou vybavenosťou a verejnými priestormi. Ako bolo pre architektov príznačné, urbanistická koncepcia sídliska je naplnená návrhmi domov toho istého autora (pozri aj Le Corbusier Plan Voisin, 1923 a iní). Byty sú dispozične a zariadením navrhované s ohľadom na počet členov rodiny a detí. Nerealizovaný bytový dom s tzv. kabinetnými bytmi umožňuje rozdeľovať veľkú obývaciu miestnosť na „kabinety“ jednotlivých členov rodiny pomocou posuvných priečok. Zaujímavé, nielen kresbovo, sú prezentované perspektívne pohľady na interiéry bytov. V obývacej izbe, ktorá mala spravidla loggiu alebo balkón, výtvarné umenie – obrazy v byte – nahradila projekčná technika. Vo vizualizácii návrhu

jedného z takýchto bytov s trvalou projekciou maliarskych diel diskutujú J. Kroha a K. Teige o socialistickom byte (obr. č. 3).

Vojnové obdobie v živote J. Krohu bolo za jeho ľavicovú orientáciu a sympatie s komunistickými ideálmi sprevádzané traumou zatknutia (1939) a pobytom v koncentračných táboroch Dachau a Buchenwald. S podlomeným zdravím bol prepustený v roku 1940.

Toto predstavenie Krohovej medzivojnovnej tvorby je dôležité, lebo tak lepšie vynikne miera jeho odklonu od funkcionalizmu k socialistickému realizmu, v duchu ktorého pracoval po vojne aj v návrhoch Novej Dubnice.

Krohova tvorba po roku 1945

Po vojne Jiří Kroha ďalej pôsobil ako architekt najmä na poli povojnovej obnovy a pustil sa do budovania modernej socialistickej architektúry. Vyprojektoval napr. nájomné domy na sídlisku Tábor v Kounicovej ulici v Brne, špičkové dielo povojnovej bytovej výstavby (1946 – 1948 spolu s J. Poláškom a V. Kubom). V rokoch 1945 – 1948 pôsobil ako dekan odboru architektúry a pozemného stavitelstva Vysokej školy technickej v Brne a po komunistickom prevrate roku 1948 sa stal rektorom tejto vysokej školy (dnes VUT). Ako jeden z mála architektov (okrem neho napr. E. Belluš) získal titul národný umelec (1948). Tento status mu priniesol zriadenie majstrovského ateliéru národného umelca (MANU) Jiřího Krohu, kde vznikali návrhy socialistických bytových súborov, ale aj propagandistické inštalácie, napr. *Slovanská poľnohospodárska výstava v Prahe* (1948), jediné povojnové dielo Krohu citované Císařovským. Týmto dielom skončilo jeho modernistické obdobie. Angažoval sa na úprave Priemyslového paláca v Prahe pre IX. zjazd KSČ, na smútočnej výzdobe Pražského hradu pri úmrtí Klementa Gottwalda (1953), úprave spartakiádneho štadióna na Strahove (1955). Táto činnosť mu priniesla mnohé štátne a umelecké ocenenia. Za zrušením jeho na tie časy exkluzívneho ateliéru MANU bol údajne „privilegovaný životný štýl“, ako aj „povýšenecké správanie“ (podľa Vl. Karfíka a P. Rollera; Fašangová, 2008: 67). Osobne som ale názoru, že napriek ľavicovej orientácii mal úplne prirodzenú umeleckú bohémsku povahu, čo sa vtedy „nenosilo“. Ďalším dôvodom mohlo byť časté prekračovanie rozpočtu. Najviac však zrejme zapôsobil vplyv N. S. Chruščova a jeho vystúpenie proti kultu osobnosti na zjazde KSSZ, čo zasiahlo aj J. Krohu (Fašangová, 2008: 67). To je zrejme pravá podstata zrušenia osobného, štátom dotovaného ateliéru.

Zrod socialistického mestečka Nová Dubnica

V povojnovej architektúre a urbanizme ČSR po roku 1948 sa v plnej miere uplatňuje socialistický realizmus podľa sovietskeho vzoru. Zásady *sorely* vychádzali z tektoniky murovaných stavieb z tehál, kameňa alebo dreva. Socialistickí realisti sa snažili stvárniť napr. stenu podľa vzoru klasického stavitelstva, kde sa uplatňovali najmä pilastre. Tie sa stali dôležitým článkom aj v stavbách socialistického realizmu a vytvorili ich príznačnú tektoniku (viac

pozri Kusý, 1976: 78). Podobne *sorela* čerpala aj z klasickej urbanistickej kompozície. Uplatňovanie angažovaných výtvarných diel na fasádach alebo vo verejnom priestore sledovalo ideologické zámery a malo prezentovať šťastné spoločenské zriadenie.

Socialistický realizmus bol síce predstavovaný ako opozitum výstavby v kapitalistickej spoločnosti, ale v princípe staval na demagógii totalitnej spoločnosti. Monumentalizmus dominánt sovietskej *sorely* v Moskve konkuroval podobným realizáciám na Západe, najmä v Amerike až tak, že sa im podobal. Stačí sa pozrieť na americké návrhy na Mother's Memorial v Washingtone alebo na návrh pamätníka Indiánom v New Yorku (1908). Návrh na moskovský Palác sovietskej (arch. B. M. Jofan, 1922) sa tieto vzory snažil vo svojej monumentalite ešte prekonať; časové oneskorenie bolo pre socializmus príznačné. Napokon, v Sovietskom zväze bolo kopírovanie západných vzorov bežné aj v iných sférach. Napríklad dizajn automobilov sa dotýkal až zásahu do patentových vzorov, voči čomu sa ale režim za železnou oponou tváril imúnne. Západný historizmus v architektúre v spojení s totalitným režimom, napríklad v čase hitlerovského Nemecka, bol postavený na rovnakom ideovom princípe – prezentácii moci. Je to aj výsledok autoritatívneho rozhodovania v spojení s kultom vodcov, v Československu K. Gottwalda, ktorý bol „pravou rukou“ J. V. Stalina (obaja zomreli v marci 1953). Sovietsky vzor bol prenášaný do všetkých krajín jeho vplyvu: architektúru a urbanistické súbory v štýle *sorely* nájdeme v hojnom počte vo východnej časti Nemecka (Berlín, Magdeburg, Drážďany), v Poľsku (napr. Nowa Huta, Palác kultúry vo Varšave, ktorý je kópiou moskovskej Lomonosovej univerzity), v Česku (Havířov, Poruba, Plzeň, Kladno, hotel International v Prahe – tiež ako odozva Lomonosovej univerzity), v Maďarsku aj v Bulharsku. V bytovej výstavbe socialistické vlastníctvo pôdy a výrobných prostriedkov umožnilo tzv. prúdové metódy výstavby obytných súborov z typových objektov, čo sa nazývalo aj „žeriavový urbanizmus“.

Prechod na nové prístupy bytovej výstavby bol daný zmenou spoločenského systému a sociálno-ekonomických pomerov po februári 1948. V prvej dvojročnici 1948 – 1950 sa stavali tehlové murované domy s prefabrikovanými montovanými a typizovanými oknami „oškľivých proporcií“. „*Ťažkopádnosť (budov) zvyšovali priestorové nedostatky a nepekny vzhlad*“ (Kusý, 1976: 68). Kritika výsledkov výstavby prvej dvojročnice (sídlišká Valašská, Martin, Detva, Bratislava-Krasňany a i.) viedla k nástupu socialistického realizmu podľa sovietskeho vzoru. Na 1. celoštátnej konferencii československých architektov v roku 1953 sa architekti deklaratívne prihlásili k uplatňovaniu zásad *sorely*. K realizácii týchto princípov však pristupovali diferencovane. Mnohí vyhovelí požiadavkám doby len formálne triezvymi dekoráciami bez zásahu do základného hmotového konceptu. J. Kroha však patril k tým architektom, ktorí sa stotožnili s myšlienkami socializmu (už pred vojnou) a dobu bez vlastníckych obmedzení k pôde považovali za vhodnú príležitosť realizovať svoje tvorivé sny (viac pozri Pinčíková, 2008: 12).

Študijný typizačný ústav (ŠTÚ) pre znárodnenú výstavbu navrhol pre prvú päťročnicu typové bytové domy T12, T13, T15, neskôr aj T16 a T17 a slobodárne T20. Z týchto objektov sa dali poskladať obytné okrsky pre 2 000 – 3 000 obyvateľov; niekoľko okrskov tvorilo obytnú štvrť pre 5 000 – 10 000 obyvateľov. Na týchto princípoch sa začala sústredená bytová výstavba na celom Slovensku. Vznikajú sídliská Miletičova v Bratislave (autori M. Tengler, K. Palluš), Žilina-Hliny (F. Čapka, L. Bauer), Banská Bystrica Pred nádražím (M. Kusý, K. Ružek), Komárno Vnútoraná okružná (B. Fuchs, J. Tymich), Šaca pri Košiciach (F. Kočí a kol.), Predmostie Nitra (M. M. Scheer, Š. Sojka), ďalej sídliská v Handlovej (Stavoprojekt Nitra), Prievidzi (Zd. Alexa) či Žiari nad Hronom (J. Svetlík) (Kusý, 1976: 84; Vodrážka, 2001: 145). Najvýraznejšie sú ale uplatnené zásady socialistického realizmu, ktorý mal nadväzovať na ľudové tradície, v návrhu a realizácii „socialistického mestečka na Slovensku“ J. Krohu.

Prvý závažnejší prejav socialistického realizmu v tvorbe Krohu môžeme sledovať v Ostrave-Zábřehu na okraji Bělského lesa. Tam sa začalo v roku 1947 podľa návrhu pražských architektov J. Štursu, O. Slabého a ostravských architektov A. Friedlovej, J. Turka a V. Medunu budovať tzv. vzorové sídlisko Stalingrad. V prvopočiatoch realizácie boli bytové domy navrhnuté ešte v štýle odkazu funkcionalizmu. Tento prístup bol ale v stalinskom období zamietnutý a vo výstavbe bytových domov sa pokračovalo podľa tehlových typových projektov T12 a T20, vyvinutých pražským ŠTÚ. Návrh stavieb občianskej vybavenosti – budovy pošty a polikliniky (1955), obchodného domu (1958) a kultúrneho domu (1959) – už prevzal Krohov ateliér a vniesol do sídliska typickú architektúru socialistického realizmu, čiastočne zasiahol aj do urbanistickej koncepcie rozostavaného sídliska (Námestie SNP a prístupové komunikácie).

Koncepcia návrhu socialistického mestečka

Kým na sídlisku v Ostrave Krohov ateliér „len“ nastúpil na už rozbehnutý vlak, úplnú dominanciu od začiatku prípravných, urbanisticko-koncepčných, projektových a realizačných prác prevzal nad návrhom tzv. ideálneho socialistického mesta pre vyše 25 000 obyvateľov, s predpokladaným názvom Vorošilovgrad, dnes Nová Dubnica. Tu už Kroha plne uplatňuje ideové a výtvarné princípy socialistického realizmu – *sorely*. Pinčíková (2008: 17) označuje Krohu dokonca ako vedúcu osobnosť socialistického realizmu na Slovensku. Usudzuje tak zrejme z rozsahu diela, na Slovensku však v tom čase vznikali aj iné významné diela socialistického realizmu známych architektov, napr. internát Mladá garda (Emil Beluš, 1953) ako aj spomenuté nové „socialistické sídliská“.

Potreba výstavby nového mesta vyplynula z rozvoja strojárenskej výroby v Dubnici nad Váhom. Tamojšia fabrika, napriek tomu, že bola v čase vojny bombardovaním značne po-

škodená, sa postupne stala jedným z najvýznamnejších strojárnských závodov v Československu, najmä preto, že dôležitú časť v nej tvorila zbrojárska výroba. Rast objemu výroby bol sprevádzaný rastom počtu zamestnancov, ktorých kapacitu nedokázalo pokryť samotné mesto a podnik bol dôležitým zamestnávateľom pre obyvateľov celého regiónu. Nahraďiť denné dochádzky do práce mala výstavba ubytovacích kapacít pre zamestnancov a ich rodiny. Vzhľadom na to, že v 50. rokoch súčasne gradovala studená vojna a spoločnosť bola psychologicky gniavená víziou možnosti vojenského útoku „západných imperialistov“, ktorí by v prvom rade napadli mestá so zbrojárskou výrobou, bolo ako ochrana pred priamym útokom rozhodnuté lokalizovať sídlisko nie v Dubnici, ale v jej blízkom okolí. Bola vybraná poľnohospodársky menej využívaná a čiastočne zamokrená lokalita 3,5 km južne od mesta. Prioritou sa stalo zadanie takého projektu budúceho mesta, ktoré zohľadnilo všetky predstavy vedenia komunistickej strany o funkčne čistej a slohovo a ideologicky správnej sídelnej jednotke pracujúcich mas (Kiacová, 2007: 37). Lokalita sa nachádzala v katastroch obcí Kolačín, Dubnica nad Váhom a Trenčianska Teplá. Geologický prieskum začal už v roku 1951.

Urbanistická koncepcia a architektúra Krohovej Novej Dubnice

Smerný územný plán mesta ako *Programová územní studie aglomerace území socialistického města Dubnica n. V – Kolačín – Tr. Teplá* (výkres v mierke 1:5000) bol schválený 7. 2. 1952 (obr. 4). V tejto štúdii je rozvoj Dubnice nad Váhom v smere na Novú Dubnicu obmedzený pásom zelene.

Obr. 4: Programová územní studie aglomerace.

Zdroj: Cvacho, 2006: 23.

Pre nové sídlisko je z nej zrejmy jasný zámer vytvorenia alejami lemovaného priestorového trojzubca, ktorého krajné ramená sú venované doprave. Stredné rameno tvorí hlavnú kompozičnú priestorovú os mesta, ktorá prechádza námestím do okolitej krajiny. Vrcholom trojzubca je veľkolepý dopravný okruh. Na hranici zastavaného územia mala stáť na strednom ramene triumfálna brána. Priččne osi zabezpečovali najmä spojenie na stanicu v Trenčianskej Teplej a k jej priemyslovej zóne cukrovaru. Medzi sídlami Trenčianska Teplá, Nová Dubnica a Dubnica nad Váhom bolo uvažované s trolejbusovou dopravou s dochádzkovými vzdialenosťami zastávok tri minúty. Mestečko malo dobré väzby na okolité prírodné prostredie vrchu Dubovec, ktorého územie bolo plánované ako rekreačné zázemie mesta s vyhlídkovou reštauráciou, vodojemom a Domom pionierov na vrchole a amfiteátrom na úpätí. Na opačnej strane Kroha navrhol využiť územie Kolačinskeho potoka na prírodnú oblasť s jazierkom, so záhradkami a športoviskami. Táto urbanistická koncepcia bola ďalej rozpracovaná do podoby zastavovacieho plánu, ktorému predchádzali urbanistické štúdie. Na diskusii urbanistickej koncepcie sa v roku 1952 podieľala aj Slovenská vysoká škola technická, Katedra urbanizmu (obr. č. 5). Jej vedúcim bol český architekt prof. E. Hruška, ale napokon bolo riešenie zverené J. Krohovi.¹

Poverenie Jiřího Krohu viesť práce na plánovacej a projektovej príprave sídliska bolo určite výsledkom aj jeho ľavicovej orientácie a spoločenskej angažovanosti. Kroha sám o sebe vyhlásil: „Som priekopníkom socialistických zásad v stavebníctve a svojou usilovnosťou a živou účasťou na politickom a kultúrnom živote republiky som príkladom umelca novej spoločnosti“ (Fašangová, 2001: 68).

Ideové princípy pre svoju koncepciu hľadal Kroha aj v historických odkazoch riešení tzv. utopického socializmu podľa Ch. Fouriera, H. de Saint-Simona a R. Owena z prelomu 18. a 19. storočia. Sídlisko New Lanark z roku 1823, ktoré realizoval textilný obchodník a zakladateľ družstevníctva Robert Owen a dnes patrí k svetovému kultúrnemu dedičstvu, patrilo k takým inšpiračným zdrojom nielen po stránke sociálnej, ale aj hmotovo-priestorovej. Owen navrhol blok ohraničený nízkopodlažnými budovami v strede s dominantným objektom s vežičkou, jeho obyvatelia tvoria stabilizovanú komunitu – falangu. Tu je zrejma inšpirácia pre novodubnický blok A1 so slobodárňou v strede. Tá bola napokon prvým stavebným objektom mestečka vyrastajúceho na zelenej lúke.

---

¹ Možno aj preto sa Hruška vo svojej mimoriadne známej knihe takmer o Krohovi nezmiňuje a neprináša žiadnu ukážku z jeho riešenia sídliska. Publikuje malý obrázok modelu podľa riešenia nevedených autorov školy (pravdepodobne sa na ňom podieľal aj samotný Hruška). Z neho je zrejma radiálno-okružná urbanistická koncepcia s námestím v strede a výrazne artikulovanou osou (Hruška, 1961: 313). Túto absenciu zariadenia Krohovej Novej Dubnice Hruška kompenzuje veľmi mierne, skôr diplomaticky len formou dvoch troch malých fotografií vo svojich neskorších dielach *Stavba miest* (1970) a *Problémy súčasného urbanizmu* (1966).

Zastavovacia koncepcia bola v zmysle smerného plánu rozvrhnutá do urbanistických obytných blokov vymedzených ulicami, resp. námestím. Ulice a námestia tvoria prvú osnovu pohybu, v druhom horizonte bolo ale celé územie priechodné pešími trasami vedúcimi cez vnútrobloky, v ktorých boli umiestnené napr. slobodáreň či materské škôlky. Vnútrobloky boli vnímané ako parky, ktoré autor pomenoval „sady“, a niesli mená vtedajších významných komunistických politikov ako Lenin alebo Gottwald. Koncepcia plôch zelene niesla tiež znaky klasickej parkovej architektúry. Zariadenia vyššej občianskej vybavenosti, ako školy a ihrisko, boli navrhnuté v tangenciálnej polohe v kontakte s prírodným prostredím, len nemocnica bola situovaná pri ceste do Trenčianskej Teplej. V polohe dnešného kina Panorex umiestňoval Kroha budovu divadla a okrem neho aj dve kiná. Mnohé z týchto zariadení však neboli realizované. Všeobecne sa tvrdí, že súčasťou návrhu nebol kostol, čo by zodpovedalo dobe, ale Cvacho uvádza, že súčasťou návrhu bol v pokračovaní hlavnej mestskej triedy aj kostol (Cvacho, 2006: 12).

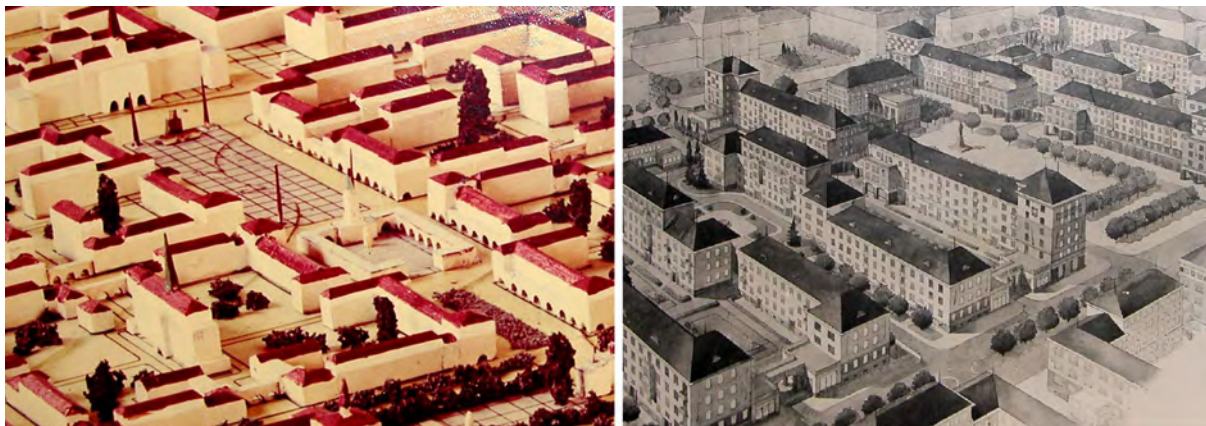
Obr. 5: Vľavo: alternatíva riešenia sídliska podľa kolektívu zo SVŠT,
vpravo: Krohov model urbanistického návrhu.

Zdroj: Hruška, 1961: 313; Pechar, 1979: obr. č. 66.

Hmotovo-priestorové vzťahy si najlepšie vieme predstaviť z nadhľadovej fotografie na model (obr. 5), ktorý bol v tej dobe, na rozdiel od súčasnosti, neodmysliteľnou súčasťou každého urbanistického návrhu. Z tohto pohľadu je zrejmá autorova predstava ukončiť na južnom konci priestor námestia dominantou budovy národného výboru, ako aj návrh zástavby dnešnej zelenej severnej časti námestia. Výtvarnými dominantami priestoru námestia mali byť sochy Stalina a Gottwalda v nadživotnej veľkosti. Na priečnej osi bolo navrhnuté aj druhé námestie s vežou, ktorá sa javí ako najvyššia stavba plánovaného mesta (kostol?).

Ústredným a dominantným priestorom návrhu je námestie, vymedzené 4- až 5-podlažnými budovami. Problém námestia bol pre Krohu zásadnou otázkou a mal na jeho riešenie, najmä v otázke jeho ukončení a dominant, viacero variantov až alternatív (obr. 6).

Obr. 6: Porovnanie Krohových úvah o námestí
– vľavo detail z pôvodného modelu s dominantou za námestím,
vpravo v neskoršom návrhu je aj objekt na námestí, obe nerealizované.
Foto: autor z výstavy J. Kroha, N. Dubnica, 2006.

Veľkosť námestia bola daná zámerom usporadúvať na ňom zhromaždenia, veselice a manifestácie pracujúcich.² Po pozdĺžnych stranách je námestie lemované podlubím (obr. 7) ako reakcia na renesančné vzory. Celý parter budov tvoria priestory rozmanitej obchodnej vybavenosti a služieb, čo obyvatelia volali obchodný dom naležato (Antal, 2006: 12). Dnešným problémom vybavenosti v parteri je ich bariérový prístup. Komplexná debarierizácia prostredia by mala byť budúcim programom priestoru.

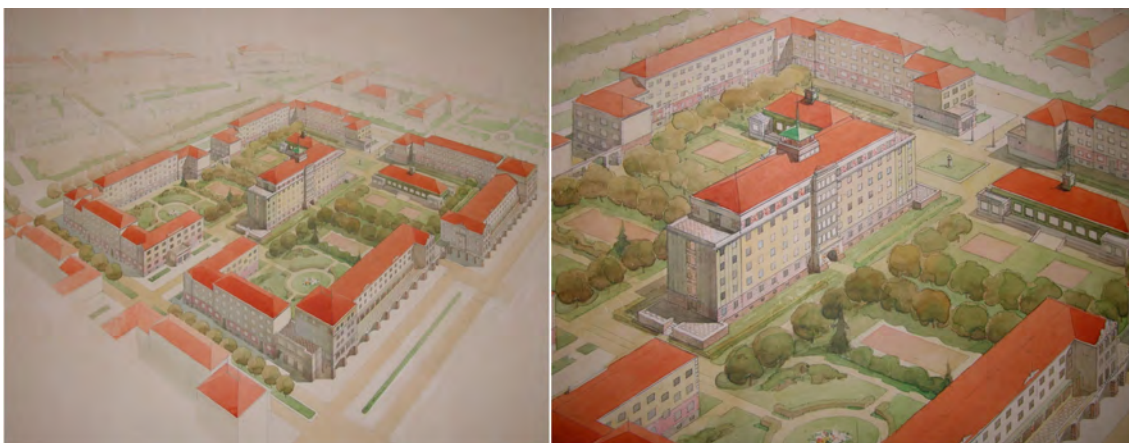

Obr. 7: Podlubie polyfunkčného parteru námestia prináša vysoký štandard ochrany pešieho pohybu.
Foto: autor, 2015.

² Paradoxne sa tu v roku 1989 zišli občania mesta a kľúčmi odzvonili spoločenskému zriadeniu, vďaka ktorému mesto vzniklo a ktorého ideológia bol Kroha veľký vyznávač. Druhým paradoxom je v tomto kontexte pamätník J. Krohovi, v čom ale vidíme jeho odborný a nie ideologický odkaz.

Okrem bytových domov v centre bola súčasťou konceptu aj zástavba bytovými domami robotníkov v smere na Trenčianske Teplice. Rozloha ich postupne sa zväčšujúcej plochy dnes predstavuje viac ako 50 % zastavaného územia mesta.

Celá urbanistická štruktúra mala sedlové strechy (dnes určitý potenciál podkroví), čo bol jeden zo zásadných odklonov od modernej architektúry. Na druhej strane to zrejme oslobodilo najmä nájomníkov horných bytov od mnohých peripetií, keďže stavebníctvo tej doby nedokázalo kvalitne realizovať ploché strechy. Konceptia vnútroblokov umožnila vytvoriť príjemné a pokojné obytné prostredie, kde sa, povedané dnešnou terminológiou, dajú rozvíjať susedstvá (obr. 8).

Obr. 8: Jedinečná výtvarná prezentácia návrhu. Axonometria prvého bloku A1 so slobodárňou v strede, materskou školou a bohatou parkovou úpravou.

Zdroj: Cvacho, 2006: 29.

Realizované dielo nesie všetky znaky dekoratívneho socialistického realizmu, kde dekoratívnosť nevyplýva len zo zásad *sorely*, aj je prejavom Krohových umeleckých sklonov a ambícií. Vytvoril veľký priestor pre výtvarné dotvorenie budov. Výtvarná výzdoba fasád tvorí výraznú znakovosť mesta, čerpá motívy z ľudovej architektúry a ornamentiky. Návrh sgrafít a ich realizáciu zverili akademickému maliarovi Rudolfovi Moškovi, významné sgrafito vytvoril aj akademický maliar Svetozár Ábel. Toto výnimočné spojenie umenia a architektúry, ktoré dokonca podporoval, resp. nariadňoval zákon, sa neskôr z architektúry takmer vytratilo. Dôraz na výtvarnosť je kladený na fasády budov na námestí jednak v parteri, ale aj v medziokenných stenách posledného podlažia pod rímsou. Podobne sa výtvarná výzdoba dotýka aj nároží, ktoré sú okrem toho artikulované aj vyššou plasticitou a dekoratívnosťou štítov. V pôvodnom návrhu štíty nárožných traktov budov, vytvárajúcich priehľad na vnútroblokovú dominantu slobodárne, nesú tvaroslovné odkazy baroka a renesancie. Táto artikulácia priečnej osi nie je náhodná, Kroha ňou naznačil význam pohybu v druhom „neuličnom“ pláne mesta. Rímsa parteru budov na námestí je na druhom nadzemnom podlaží,

čím Kroha podčiarkol urbanitu priestoru. Aj u ostatných budov je kladený dôraz na zvýraznenie parteru, ale len na prízemí a bez polyfunkčnosti. Otvorená ostala problematika dovtvorenia námestia. V roku 2007 bola vyhlásená urbanisticko-architektonická súťaž, víťazný návrh Jozefa Šoltésa a Petra Simonidesa sa však nerealizoval.

Mesto bolo koncipované pre 20 až 25 tisíc obyvateľov. Urbanistická ekonómia pôvodného návrhu priniesla tieto základné parametre: zastavaná plocha 108,6 ha, hustota 190 obyvateľov/ha, počet bytov 5 710, priemerná obložnosť 3,5 obyvateľa/byt, podiel zelene tvoril 55 % (Cvacho, 2005: 14). Krohova blokovaná koncepcia umožnila v rámci prúdovej metódy stavať mesto na etapy.

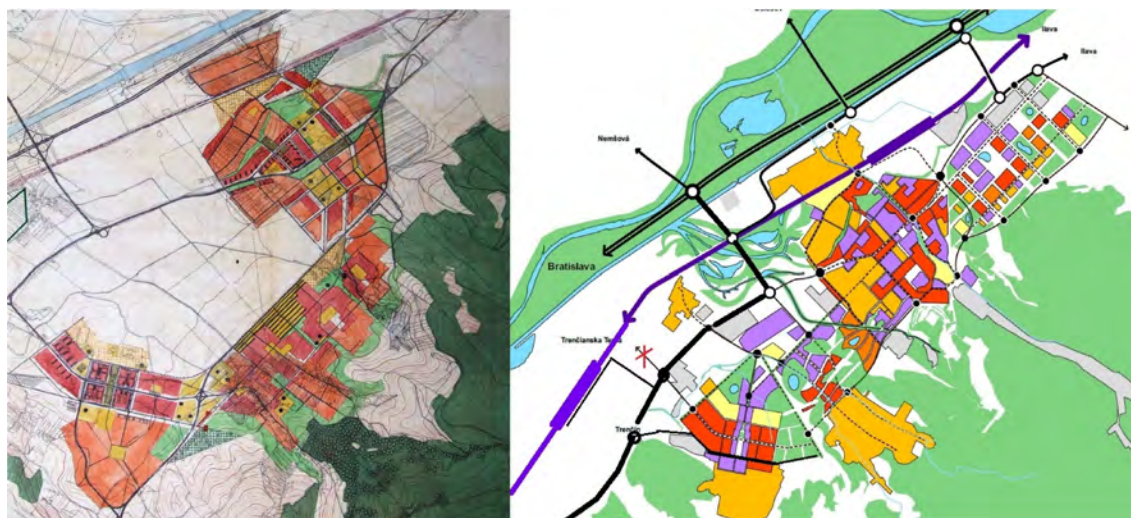
Začiatky prvých obyvateľov – napriek šťastiu z prideleného bytu – boli prirodzene strastiplné. Podrobnú dokumentáciu postupného vývoja územia a života v meste prináša napríklad publikácia k 50. výročiu mesta (Kvasnička, 2007). Podľa Krohu sa napokon realizovali len bloky okolo námestia, ale komplexne a predstavujú vo vnútornom obraze mesta kompaktný súbor s dotvorenými verejnými priestormi. Pre úplnosť ešte uvádzame, že podľa návrhu J. Krohu je postavená a príkladne zrekonštruovaná aj prvá základná škola a v susednej Dubnici nad Váhom Dom kultúry.

Štatút mesta bol Novej Dubnici udelený 1. 7. 1960. Posledné objekty podľa Krohových projektov boli dokončené v roku 1962. Hlavným dôvodom nastávajúcej zmeny vo výstavbe bol prechod na spriemyslené metódy stavebníctva založený na princípoch tzv. objektovej prefabrikácie. Panelová výstavba pokračovala síce v plochách ulíc vymedzených Krohovým plánom, ale ako tzv. riadková výstavba bez aplikácie vnútroblokov. Ale aj tu faktor času zmiernil počiatočnú kritiku monotónnosti a šedi, najmä v súvislosti s rekonštrukciami fasád a rastom zelene. Dôsledkom nových technicko-hospodárskych ukazovateľov (napr. hustota cca 300 obyvateľov/ha), podľa ktorých sa riadila výstavba obytných súbor v celej republike, a žeriavového urbanizmu mali bytové panelové domy osem (sekciové domy) a viac podlaží (bodové). To znamenalo aj zásadnú zmenu v siluete mesta, kde výškovo dominuje okraj a nie centrum mesta, ktorého jedinou dominantou sú vežičky vnútroblokových objektov. Kým vybavenosť umiestňoval Kroha v parteri budov, paneláky takú možnosť neposkytovali a je sústredená v objektoch pavilónového typu (Ulica SNP). Aj to je jeden z dôvodov, prečo v takom pôdorysne relatívne malom meste občania mesta volajú Krohovu štruktúru „mesto“ a panelákovú „sídliisko“. Najvýraznejšou stavbou sa v obkolesení panelákov prirodzene stal atyp – panoramatické kino od architektov A. Dařicha a L. Bořutu, nedávno úspešne zrekonštruované S. Antalovou. Čo ale bolo podcenené, bol rozvoj dynamickej aj statickej dopravy. V časoch rodiaceho sa konceptu bol vo vzorovom ZSSR osobný automobil považovaný takmer za buržoázny prežitok a rodinnú funkciu mali prevziať taxíky. To má dnes negatívne dopady v deficite plôch statickej dopravy, keď parkujúce automobily začali obsadzovať aj vnútrobloky. Riešenia sú: 1. Zmena filozofie života založená na

odklone od osobného automobilu v prospech cyklistickej a hromadnej dopravy; 2. Vybudovanie podzemného parkoviska pod námestím alebo vybudovanie viacpodlažných parkovacích garáží na okraji mesta v dobrej dochádzkovej vzdialenosti. Návrh na dopravné obmedzenie až uzatvorenie Ulice SNP, ktorá pretína námestie, priniesol napr. B. Kováč v zborníku z konferencie *Jiří Kroha a jeho výnimočný koncept ideálneho mesta* (2006) a nadviazal na neho aj súťažný návrh J. Šoltésa.

Z považského regiónu sa postupne stalo centrum strojárenskej výroby, na čo reagoval aj návrh územného plánu aglomerácie medzi oboma Dubnicami. URBION navrhol kompaktný podhorský sídelný pás Nová Dubnica – Kolačín – Dubnica nad Váhom, ale nepočítal s rozvojom v smere hlavných sídelných osí oboch Dubníc (obr. 9). Dôvodom mohla byť ochrana poľnohospodárskej pôdy.

Po roku 1989 bol rozvoj mesta regulovaný postupne dvomi územnými plánmi spracovanými M. Antalom a kol. Z nich druhý patrí metodicky (až na systematiku legendy stavnávrh-výhľad) k príkladným na Slovensku. V súčasnosti obstaráva nový územný plán aj mesto Dubnica nad Váhom. Jeho spracovatelia architekti Arch-eko z Banskej Bystrice (M. Gaj, E. Faragóová, M. Dovičovič a kol.) boli vybraní na základe urbanistickej súťaže. Vo svojom víťaznom návrhu poukázali aj na rozvojové väzby na Novú Dubnicu. Autor tohto článku zadal na FAD tento problém ako diplomovú prácu. Jej autorka Barbora Feriancová poukázala na veľký rozvojový, ale aj ekologický potenciál územia medzi Dubnicami vrátane Vážskeho priestoru (obr. 9).

Obr. 9: Vľavo: Územný plán aglomerácie Nová Dubnica – Kolačín – Dubnica nad Váhom po ukončení Krohovej výstavby centra mesta, vpravo: Dubnický priestor.

Zdroj: URBION Bratislava, cca 1965 – 1970 a archív autora.

Záver

Hodnotenie Krohovho diela súvisí s postojmi k obdobiu a tvorbe socialistického realizmu. Zástancovia modernej architektúry nemali pre toto obdobie pochopenie. Niektoré publikácie o modernej architektúre v Československu sa o tomto diele Krohu ani nezmiňujú, napr. českí autori Pechar, Dostál, Procházka v knihe *Moderní architektura v Československu* (1967) *sorelu* jednoducho nepovažovali za modernú a hodnú prezentácie a v tejto prestížnej knihe je celé toto obdobie preskočené. Je možné, že ich názor ovplyvnil nástup kultúrnej vlny po EXPO Brusel 1958, ako aj zmena spoločenských nálad rok pred rokom 1968. Na rozdiel od slovenských autorov, ktorí napr. Bellušovu *sorelu* nikdy nepreskočili. Ten istý Pechar po normalizácii v 80. rokoch už Novú Dubnicu prezentuje (Pechar, 1979: obr. 66). Fašangová konštatuje, že mnohí architekti v kuloároch prejavovali svoju nespokojnosť s vývojom architektúry smerom k *sorele*, ale verejne vystúpil len mladý, neskôr známy autor zdravotníckych stavieb, Milan Šavlík v denníku *Mladá fronta* v roku 1956 (č. 1/1956, 25–27), ktorého cituje: „Nedá sa chodiť s klapkami na ušiach a nepočuť názor prostých občanov, ktorí ako laici cítia nelogickosť pri pohľade na bytovú výstavbu Kolačín – Vorošilovo. Autorom je národný umelec Jiří Kroha. Myslím, že v tom je zajedno celá architektonická obec, že toto dielo nemá žiaden vzťah k považskému kraju a že tu ide o nevkusný dekorativizmus“ (cit. podľa Fašangová 2008). Sám Kroha, najmä po roku 1968, keď ho ako priateľa ZSSR vpád vojsk zrejme veľmi sklamal, začal s kritickou analýzou stavebníctva 50. rokov a začal sa venovať historiografii sovietskeho konštruktivizmu (Fašangová, 2008: 68). Napriek historizujúcemu výzoru je Krohova štvrť obyvateľmi Novej Dubnice dnes viac ako akceptovaná. Porovnávajú so susednými panelovými okrskami najmä jej výtvarnú bohatosť, mierku a polyfunkčnosť. Určite aj klasický princíp hmotovo-priestorovej koncepcie a historizmus, ktorý je všeobecne zrozumiteľnejší ako abstrakcie modernej avantgardy. K tomuto kladnému postojú iste prispeli aj rekonštrukcie a rozrastenie sa zelene, čím hodnota obytného prostredia stúpla. Pre svoju celistvosť si určite zaslúži aj pamiatkovú starostlivosť a ochranu ako kompletný príklad urbanisticko-architektonického súboru.

Jiří Kroha zomrel 7. júna 1974 v Prahe. Mesto Nová Dubnica mu za jedinečnú architektonickú podobu mesta udelilo v roku 2010 čestné občianstvo, na námestí má umelec svoj pamätník a ako suveníry vyšla aj pamätná bankovka.

Pre autora článku zohrala kniha Císařovského, a teda aj dielo Krohu v nej predstavené, pri voľbe povolania dôležitú úlohu najmä v tom, že poukázala na potrebu umeleckého prístupu k architektúre. *Sorela* v nej síce spomenutá nebola, ale bez ohľadu na to, či išlo u Jiřího Krohu o kubizmus, konštruktivizmus, funkcionalizmus alebo *sorelu* (obr. 10), autor toto vníma ako jeho najsilnejší odkaz.

Obr. 10: Všeobecne známa karikatúra J. Krohu vyjadruje rozpoltenosť jeho tvorby medzi funkcionalizmom, symbolicky v pravej ruke, a socialistickým realizmom, ku ktorému dospel, v ľavej ruke.

Zdroj: <https://www.bam.brno.cz/architekt/19-jiri-kroha>.

Pamätník na námestí, autor: Igor Mosný, 2017 (foto: P. Jelínek, 2017),
portrét Krohu na nulovej bankovke, Eurosouvenir (R. Faille, 2022).

Referencie

- Antal, M. (2006). Nová Dubnica – ohrozené dedičstvo. 50-ročná skúsenosť s dielom Jiřího Krohu v Novej Dubnici, In P. Mikloš, Z. Droppová (Eds.), *Jiří Kroha a jeho výnimočný koncept mesta* (s. 12–15). Bratislava: Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska.
- Císařovský, J. (1967). *Jiří Kroha a meziváleční avantgarda*. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců.
- Cvacho, B. (2006). Jiří Kroha a Nová Dubnica, vyd. Mesto Nová Dubnica, In J. Kvasnička (Ed.), *Mesto Nová Dubnica 1957 – 2007* (s. 14–29). Nová Dubnica: Mesto Nová Dubnica.
- Dobrucká, A. (2006). Zeleň ideálneho mesta Nová Dubnica. In P. Mikloš, Z. Droppová (Eds.), *Jiří Kroha a jeho výnimočný koncept mesta* (s. 10–11). Bratislava: Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska.
- Fašangová, Ľ. (2008). Architekt Jiří Kroha. In *Monumentum Tutela. Ochrana pamiatok 20, Hodnoty a perspektívy ochrany architektúry a urbanistických štruktúr 50. a 60. rokov 20. storočia* (s. 64–69). Bratislava: Pamiatkový úrad SR.
- Hrubý, J. (2006). Jiří Kroha, osobnosť meziválečné avantgardy. In P. Mikloš, Z. Droppová (Eds.), *Jiří Kroha a jeho výnimočný koncept mesta* (s. 20–21). Bratislava: Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska.
- Hruška, E. (1961). *Vývoj stavby miest*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Kiacová E. (2007). História mesta, In J. Kvasnička (Ed.), *Mesto Nová Dubnica 1957 – 2007* (s. 32–75), vyd. Mesto Nová Dubnica.
- Kroha, J. (1952). Návrh nového socialistického mestečka na Slovensku. *Architektura ČSR XI*.
- Kováč, B. (2006). Nová Dubnica – námety a riešenia, In P. Mikloš, Z. Droppová (Eds.), *Jiří Kroha a jeho výnimočný koncept mesta* (s. 15–19). Bratislava: Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska.

Kusý, M. (1976). *Architektúra na Slovensku 1945 – 1975*. Bratislava: Vyd. PALLAS.

Pechar, J. (1979). *Československá architektura*. Praha: Vyd. ODEON.

Pechar, J., Dostál, O., Procházka, V. (1967). *Moderní architektura v Československu*. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců.

Pinčíková, Ľ. (2008). Spoločenská situácia na Slovensku v období 1945 – 1960 vo vzťahu k architektonickej tvorbe a stavebníctvu. In *Monumentum Tutela. Ochrana pamiatok 20, Hodnoty a perspektívy ochrany architektúry a urbanistických štruktúr 50. a 60. rokov 20. storočia* (s. 9–24). Bratislava: Pamiatkový úrad SR.

Schwarzenegerová-Krohová, S. (2006). Jiří Kroha, architekt a malíř. In P. Mikloš, Z. Droppová (Eds.), *Jiří Kroha a jeho výnimočný koncept mesta* (s. 7). Bratislava: Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska.

Vodrážka, P. (2001). *Dejiny stavby miest, vysokoškolská učebnica*. Bratislava: Vyd. Meritum.

Zázvorka, P. (2022). Jiří Kroha. *Časopis stavebnictví*, 1–2.

<https://www.casopisstavebnictvi.cz/clanky-jiri-kroha.html>

3 PROCESY ZMIEN V SPÔSOBE ŽIVOTA A FORMOVANIE DOMOVA V SOCIALISTICKOM MESTE NOVÁ DUBNICA ALEBO ZROD MESTA A KOMUNITNÁ IDENTITA...¹

Processes of change in the way of life and the formation of home in the socialist town of Nová Dubnica or the birth of the city and community identity...

Marta Botiková

Prof. PhDr. Marta Botiková, CSc., Katedra etnológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, marta.botikova@uniba.sk

Abstract

Cultural change is a fundamental process, an inevitable part of a way of life. We pursue change in the way of life in the consolidation of a newly established community, using the example of the town of Nová Dubnica. Here we would hardly be able to prove the “originality” of cultural phenomena. Every citizen came from somewhere to the newly emerging space and brought his/her social relations and cultural equipment. Can we find the characteristics that would bind the newly emerging community together? We assume that such characteristics exist and were manifested in the formation of a group identity, or a sense of belonging to a place, with the emergence of a sense of “home”. In the first instance, the age of the immigrants may have been such a characteristic. This was a young cohort, in terms of the stage of the life cycle, they were young families, or single people. Another common and unifying characteristic was the way of living, moving to a newly built town; employment of the same or very similar type of employment – in the machine and engineering industry, in research institutions related to this production, as well as service professions. Common interests were also sought and found in leisure activities, especially in sport, perhaps also in folklore. We can assume a difference between immigrants from near and far, where they had their backgrounds, whether and how intensively they maintained contact with their reference families. Nevertheless, we follow the period of state socialism; church affiliation may also have played a role, especially in the case of this part of the Trenčín region, may also have had an integrative function with the dominance of the Roman Catholic Church. In everyday culture, the above-mentioned circumstances manifested themselves according to personal life paths, interests, motivations of the people who settled here and Nová Dubnica became their home. In our text we want to name the processes that shaped the life paths of the inhabitants and anchored in the new identity of the new town.

Key words: town, home, lifestyle, cohort, leisure

Kľúčové slová: mesto, domov, životný štýl, kohorta, voľný čas

---

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 1/0187/20 *Obraz socialistického mesta.*

S realizáciou projektu Novej Dubnice, pod rôznymi názvami, sa začalo začiatkom 50. rokov minulého storočia. Architektonické a stavebné kvality novovzniknutého mesta, ktoré sa formovalo podľa projekčného návrhu vypracovaného umeleckým ateliérom architekta Jiřího Krohu v roku 1951, boli už zhodnotené aj vyzdvihnuté v knihách a textoch venovaných dejinám architektúry i výtvarného umenia, v pamätniciach aj odborne zameraných publikáciách.

Dominik Tatarka, rodák zo susednej doliny a významný slovenský spisovateľ, na besede so študentami v roku 1967 sa vyjadril: „Podľa mňa je hrozne dôležité, či sa človek v živote môže oprieť o isté pevné body... tu som, toto je moja krajina, moje mesto, moja ulica, toto je okolie, s ktorým si rozumiem a kde mám svoje miesto...“ (citované podľa Bútora, 2014, ods. 4).

Aj v našich úvahách rezonuje tento priestor, táto krajina a „hmota“ usporiadaná podľa racionálnych aj emocionálnych línií mysle tvorcov aj užívateľov. Čo viac a iné by sme v roku 65. výročia (v r. 1957 získala Nová Dubnica vlastný obecný štatút) vedeli povedať o tých, ktorým bol projekt určený, o tunajších obyvateľoch. O tých, ktorí sem prišli v rokoch svojho mladého životného štartu, o tých, ktorí sa tu narodili, vyrástli a napokon aj zostarli, dožili svoje dni. Vytvárali komunitu, postupne sa identifikovali s mestom, v ktorom žili.

Výskum formovania identity je jedným z tematických záberov etnológie. Identitu hľadáme a popisujeme v skupinách, ktoré sú zviazané rôznymi väzbami, sformované a meniace sa v rôznom čase a mieste. Nasledujúci príspevok je o niekoľkých ukazovateľoch, okolnostiach, predpokladoch tohto procesu.

Pri výskume sme sa zamerali na každodenné chvíle a význam mesta v hľadaní identity teraz už troch generácií tunajších obyvateľov. Aké boli tie charakteristiky, ktoré novovzniknuté spoločenstvo spájali a prejavili sa vo vytváraní skupinovej identity, resp. pocitu príslušnosti k miestu, s vytváraním pocitu „domova“? V tejto súvislosti sa opierame o myšlienky zo štúdie E. Višňovského, v ktorej sa vyjadruje k otázke domova: *„Domov vytvárajú nielen miesto a generácie, ale aj vzťahy, spolužitie s inými, komunita. Rodina, susedia, kamaráti. Ľudia, s ktorými nás spájajú spoločné zážitky, spoločná skúsenosť. Komunitu môžeme pokladať za autentický spoločenský domov človeka“* (Višňovský, 2007: 45).

Priestory mladého mesta vznikali zámerne a premyslene, „na zelenej lúke“, teda presnejšie, na „lúke“, ktorú vyčlenili z katastrov obcí Trenčianskej Teplej, Dubnice nad Váhom a Veľkého Kolačina. V tom čase takto vznikali viaceré mestá inde v Európe, najmä v jej stredovýchodnej časti, v krajinách, ktoré sa po 2. svetovej vojne stali súčasťou sovietskeho bloku a fungovali vo variantoch režimu štátneho socializmu. Nové mestá vznikali buď prestavbou a začlenením sídlisk do starších mestských jadier, alebo ako samostatné jednotky, predovšetkým ako ubytovacie zázemie veľkých priemyselných podnikov rôzneho druhu, ktoré predstavovali významné a z najväčšej časti aj výhodné pracovné príležitosti.

Takýmto bol aj prípad Novej Dubnice. Je všeobecne známe, že bola ako „sídliisko“ naviazané na Závody ťažkého strojárstva (ZŤS) a Závody všeobecného strojárstva (ZVS) v Dubnici nad Váhom. Obrovský podnik s viac ako desaťtisíc zamestnancami bol miestom sám o sebe so svojimi potrebami, servisnými službami a sociálnym zázemím pre svojich pracovníkov. V okolí existovali aj iní zamestnávateľia, ktorí vzhľadom na svoje zameranie zas absorbovali iný typ pracovnej sily, z hľadiska rodu alebo stupňa a druhu vzdelania. Máme na mysli výskum a vývoj v strojárstve (napr. Konštrukta Trenčín, 1953, neskôr Elektrotechnický výskumný a projektový ústav v Novej Dubnici, 1977), tiež staršie podniky s významnou tradíciou v textilnom a odevnom priemysle (Merina a Slovena v Trenčíne), v potravinárskom priemysle (Považský cukrovar Trenčianska Teplá). Pracovné príležitosti poskytovali aj školstvo, zdravotníctvo (odborné zdravotnícke profesie aj pre blízke kúpele Trenčianske Teplice), miestne služby, kultúrne zariadenia a administratíva.

Je zrejmé, že v lokalite takéhoto typu sa nedá hovoriť o autochtonnosti vo význame pôvodný, vyskytujúci sa v mieste svojho pôvodu. Prakticky každý obyvateľ bol prišelec odniekiaľ a prišiel do novovznikajúceho priestoru a sociálnych vzťahov so svojou kultúrnou výbavou. Aj keď hlavným zdrojom pracovnej sily, a teda aj prichádzajúcich obyvateľov, boli okolité mestá a obce regiónu v okruhu cca 50 km, stretli sa tu aj iní obyvatelia. Medzi nimi boli napríklad aj tí, ktorí sa pohli v povojnových časoch zo slovenských obcí Dolnej zeme v Maďarsku v rámci výmeny obyvateľstva. Týmto bolo pôvodne ponúknuté bývanie a práca v etnicky zmiešanom regióne južnoslovenského pohraničia. To však nezodpovedalo propagandistickým sľubom ani očakávaniam najmä mladšej generácie presídlencov. Preto hľadali iné riešenie a naporúdzí bola ponuka práce a bývania v Novej Dubnici. Možnosť zamestnania a bývania, to boli dve významné súčasti formovania životnej cesty. Medzi prichádzajúcimi boli mladí ľudia čerstvo po vyučení či ukončení vyšších stupňov štúdia, s víziou prvého životného štartu, odborníci zo vzdialenejších miest Slovenska. Podobne to boli aj špecialisti na strojárskú výrobu, ktorí prichádzali z materských závodov dubnickej fabriky z Čiech a Moravy. A iste boli aj takí, ktorí hľadali nový začiatok z celkom osobných dôvodov.

Ako podklad pre tieto konštatovania sme popri spomienkach pamätníkov hľadali „tvrdé údaje“, sčítacie operáty zo Sčítania v roku 1961, z obdobia, kedy po uplynutí viacerých rokov od vzniku sídla už bolo možné predpokladať určitú stabilizáciu obyvateľstva. Tieto údaje však nie sú dostupné. V Slovenskom národnom archíve sa z uvedeného sčítania ľudu v Novej Dubnici zachoval jeden hárok ako ukázkový príklad manželskej rodiny (robotník a zdravotná sestra); v Štátnom archíve v Trenčíne, pracovisko Archív Považská Bystrica sa doklady z uvedeného sčítania nenašli vôbec. Z publikácie o histórii mesta (Kvasnička, 2007) sme sa na strane 43 dozvedeli, že prihlasovanie sa k pobytu bolo pomerne živelné, muselo byť naň dohliadané zo strany orgánov samosprávy. Súviselo to aj so stavom označovania

ulíc a budov, ktoré síce patrilo v roku 1957 k prioritám miestnej administratívy, ale v čase vzniku určite ešte neulahčilo identifikáciu a orientáciu v sídle. Sčítanie ľudu sa tu uskutočnilo, výsledky boli publikované v štatistickej ročenke, avšak neboli uverejnené údaje, ktoré by dokladali pôvod obyvateľstva, resp. smer migrácií, ktoré sa podieľali na formovaní štruktúry obyvateľstva Novej Dubnice. Preto sa spoliehame najmä na spomienkové, životopisné rozprávania našich respondentov. Tí pochádzajú z Trenčianskej Teplej, Pruského, Trenčína, Zliechova, Bratislavy, z regiónu Oravy, východného Slovenska, dolnozemských slovenských obcí, ako aj z Moravy.

Najvyššia dokončená škola Vyplní sa u osôb narodených v roku 1946 a skôr. Škola sa zapisuje tým označením, ktoré mala v čase, keď ju sčítaní vychodili. Ak ide o odbornú školu, uveďte, či bola 1., 2., 3. alebo 4-ročná a názov odbornej školy. U vysokých škôl uveďte fakultu, resp. smer štúdia. U študentov neužívajte školu, ktorú v čase sčítania navštevovali, ale priložte nižšiu dokončenú školu.	Zdroj (oblihy!) Mzda, plat, odmena za pracovnú jednotku, výnos z hospodárstva, zo živnosti, výnos zo slobodného povolania, starobný dôchodok, tržbový starobný, invalidný, vstatočný, invalidný, vdovský alebo sociálny dôchodok, štipendium, úpravy a pod. Ak má sčítaní dva zdroje oblihy (napr. mzdu a starobný dôchodok), zapíšte obidva. Ak nemá sčítaní vlastný zdroj oblihy, uveďte, či je učeň, študent, pomáha v poľnohospodárstve svojej rodiny, vedie domácnosť alebo je v zaošpatrení príbuzných a pod.	Hlavné zamestnanie (t. j. vykonávaná práca alebo funkcia (uveďte podľa TKK alebo nomenklatúry funkcií), u učeň učebný odbor)	Sociálna príslušnosť podľa hlavného zamestnania robotník, zamestnanec, člen ZRD, LVD, (rušového výrobného družstva), družstevník, osoba slobodného povolania, samostatný	U pracujúcich v združeniach, družstvách, ústavoch a iných organizáciách (včítane učeňov a pracujúcich dôchodcov) uveďte				Vedľajšie zamestnanie vykonávané súčasne so zamestnaním hlavným alebo sezónne zamestnanie a sociálna príslušnosť podľa vedľajšieho (sezónneho) zamestnania	Výstava obhospodarovanej poľnohospodárskej plochy ¹⁾ v hektároch na jedno dosiahnuté miesto
				plný názov (nie skratku)	sídlo	mesto právomoka (prevádzkárne), kde sa zamestnanie vykonáva	zvädu, družstva, úradu, ústavu (organizácie), v ktorom (v ktorej) pracujú		
20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
melitanka	mzda a invalidný dôchodok	zväzovník	robotník	Čs. automobilová doprava	Bratislava	Trnava	Trnava	—	—
obecná škola	odmena za pracovnú jednotku	členka štátnej poľn. prac. skup.	členka ZRD	Jednotné roľnícke družstvo	Vrakúha	Vrakúha	Bratislava-ok.	—	—
šesťročná priemyselná	plat	vedúci výroby	člen LVD	Janovino-ľudové družst. rezbárske	Spilská Beľá	Stupeno	Bratislava-ok.	—	—
šesťročná rodinná	plat	zubní inštrumentárka	zamestnankyňa	Okresný ústav národného zdravia	Bratislava	Jarocce	Bratislava-ok.	—	—
osemročná stredná škola	učeň	desťatár	robotník	Slovašt n. p.	Bratislava	Bratislava Právoce	Bratislava	—	—
obecná škola	vdovský dôchodok	manžel posravnosť ČSD	robotník	—	—	—	—	—	—
štvrťročná priemyselná škola štátna	plat. 10	vedúci 443	zamestnanec	Okresný ústav národného zdravia	Bratislava	Bratislava	Trenčín	00	0
dvojročná priemyselná škola štátna	plat. 10	zdravotník 2453a	zamestnanec	Okresný ústav národného zdravia	Dubnica	Dubnica	Trenčín	—	—
mesačná škola	mesiac 10	telegrafistka 2453a	robotníčka	Postava prieva	Trenčín	Dubnica	Trenčín	—	—
obchodná škola štátna	plat. 10	eklamná 4536	zamestnanec	Kovárenské 350nd	Trenčín	Dubnica	Trenčín	—	—
obchodná škola štátna	mesiac 10	počítač. 4536	robotníčka	Kovárenské 350nd	Trenčín	Dubnica	Trenčín	—	—
škola 1. triedy	mesiac 10	manuál 4536	8	—	—	—	—	—	—

Obr. 1: Vzorový hárok Sčítania ľudu z Novej Dubnice v roku 1961.

Zdroj: Slovenský národný archív, Sčítanie ľudu 1961, okres Trenčín, archívna škatuľa č. 1.

Pre formovanie identity predpokladáme spoločenský význam prostredia. Prostredie mesta a prostredie jeho okolia sa veľmi často spomína v rozprávaniach. Námestie, budovy, ich usporiadanie a funkcie boli jedinečné vo svojej podobe, v dekorativizme, ako aj v spôsobe označovania. V už spomenutej nutnosti registrácie obyvateľstva sa zavádzali názvy ulíc a dvorov, ale paralelne pretrvávali aj stavbárske označenia budov (Slobodáreň, MLB a i.). Okrem toho podľubia námestia, budova školy, telocvičňa, športová hala sú v príbehoch spájané s ľuďmi, ktorí tam patrili, ako učiteľka, tréner, kamarát. Podľa miesta a s nimi spojených ľudí rozprávači usporadúvali svoje spomienky, orientovali nás v príbehoch, ale aj v živej súčasnosti. Sťahovanie sa do práve stavaného mesta nieslo so sebou zdieľané radosti, ale aj nepríjemné chvíle. Pôda v okolí bola podmáčaná, cesty a chodníky sa začali budovať až oveľa neskôr ako obytné objekty. Aj tie cesty, ktoré boli pre stavbu nevyhnutné, práve

skrz ťažké stavebné mechanizmy, boli ledva rozpoznateľné od ostatného okolitého terénu. Blatisté komunikácie patrili k menej milým spomienkam (aj keď sme zachytili s humorom interpretovanú spomienku, v ktorej domáci vysmiali návštevu, ktorá prišla v topánkach-lodičkách). Zato prostredie a najmä okolie mesta – lúka, potok, hora ponúkali aktivity v prírode počas celého roka. Prehádzky, výlety, náročnejšie výstupy, lyžiarske terény. To všetko sa stalo súčasťou rodinných programov, či už si obyvatelia priniesli záľubu zo svojich rodín, alebo si ju osvojili tu, na novom mieste. Nakoniec, turistické aktivity sa dodnes v meste a na jeho okolí pestujú organizovaným spôsobom a prekrývajú sa aj s inými spoločnými záujmami, ktoré formujú obyvateľov ako spolu súvisiacu spoločenskú skupinu.

Obr. 2: Mladé rodiny oceňovali dostupnosť starostlivosti o deti v materských školách.
Nová Dubnica, okolo 1958.

Zdroj: súkromná zbierka, Alžbeta Bullová.

Významnou spoločnou charakteristikou tunajších obyvateľov bol vek. V 60. rokoch išlo z najväčšej časti o kohortu mladých dospelých. V zmysle štádia životného cyklu to boli mladé rodiny, a ešte skôr slobodní mladí ľudia na sobášnom trhu. S tým súvisela aj ďalšia spoločná a spájajúca charakteristika – spôsob bývania a možnosť bývanie rýchlo získať. Prvé boli v rozvíjajúcej sa lokalite vystavané slobodárne, ktoré boli pôvodne mienené ako ubytovne slobodnej mládeže, rozdelené na mužskú a ženskú ubytovňu. Onedlho však, keďže výstavba postupovala pomalšie, ako bolo plánované, v slobodárňach ubytovávali aj mladé rodiny, ktoré sa, zvlášť, kým boli bezdetné, uspokojili s menším obytným priestorom. Výhodou bola aj rýchla dostupnosť bývania pre mladé rodiny. Čakacie doby na byt boli neporovnateľne kratšie ako v iných mestách. Viacerí informátori uvádzali, že perspek-

tíva neolokality napomáhala aj rýchlejšiemu rozhodovaniu o vstupe do manželstva. S postupným dokončovaním výstavby naskytili sa aj možnosti ďalšieho bývania, ktoré obyvatelia opisovali ako nadštandardné, pokiaľ išlo o umiestnenie aj rozlohu a členenie bytov.

Zamestnanie obyvateľov bolo tiež rovnaké, resp. veľmi podobné – v strojárskom priemysle, vo výskume, ktorý súvisel s týmto druhom výroby, v obslužných, servisných profesiách. Tieto druhy zamestnania charakterizoval štruktúrovaný pracovný čas, teda podobné časy príchodov a odchodov do a zo zamestnania, čo bolo spojené zo začiatku existencie mesta najmä s hromadnou dopravou, stretávaním sa v autobuse, na pracovisku, v závodnej jedálni, na prechádzke či v kine, ktoré slúžilo ako jedinečný spoločenský priestor. Pamätníci pripomínali aj reštauráciu a sálu Luník, dejisko rodinných aj spoločenských stretnutí.

Obchody tu boli podľa spomienok veľmi dobre zásobované (v rozhovoroch bol často spomínaný *obchod pána Černaya*), vraj neporovnateľne lepšie než v okolitých mestách a obciach. Obchody s potravinovým sortimentom, textilom aj obuvou mali síce tovar, na ktorý sa čakalo, ale v hodnotení kvality a módnosti prekonal vraj aj väčšie mestá v okolí.

Obr. 3: Gymnastika patrila k mnohým športom, ktorým sa deti a mládež intenzívne venovali a dosahovali úspechy. Nová Dubnica, okolo 1968.

Zdroj: súkromná zbierka, Alžbeta Bullová

Spoločné záujmy sa hľadali a nachádzali vo voľnočasových aktivitách, najmä v športe. Etablovali sa oddiely rôznych športových disciplín, ale nie len to. Zaznamenali sme veľkú motiváciu v športovaní, úspechy od okresnej úrovne až k olympijským métam. Ľudia, s ktorými sme hovorili, spomínali úspechy oddielov Novej Dubnice v hádzanej, stolnom tenise, gymnastike či vo futbale. Spájali sa s konkrétnymi ľuďmi, telocvikármi, trénerkami a trénermi. S hrdosťou spomínali športové podujatia v meste, celoštátne umiestnenia, ako aj svojho olympionika, medailistu z Helsínk, Jána Zacharu. Vskutku široká športová základňa mládeže mala priestor aj čas popri škole, aj v rámci pracovného procesu, venovať sa najrôznejším športovým aktivitám na postupne budovaných športoviskách. Telocvične aj vonkajšie športoviská sa podľa slov našich informátorov intenzívne využívali počas celého dňa aj dní v týždni. Novodubničania boli, aj sú, hrdí na svoje tímy, ich úspechy, ktoré v rozhovoroch zdôrazňovali.

Obr. 4: Okolité prírodné prostredie poskytovalo podmienky aj na aktívne trávenie voľného času.

Lyžovačka na Homôlke. Nová Dubnica, okolo 1970.

Zdroj: súkromná zbierka, Alžbeta Kopačková.

Pre obdobie štátneho socializmu boli tiež charakteristické, a aj politicky využívané, prejavy scénického folklorizmu. Veľké, zvlášť priemyselné podniky podporovali činnosť folklórnych kolektívov, ktoré ich potom reprezentovali na politických a kultúrnych podujatiach v domácom prostredí aj v zahraničí. Takejto podpore ZVS/ZŤS sa tešil aj folklórny súbor Vršatec, ktorý vznikol v roku 1953 v Dubnici nad Váhom. Rozvinul sa z nevelkej speváckej skupiny a postupne sa rozrástol o tanečnú a hudobnú zložku. Súbor z najväčšej časti naplňoval záujem o folklórny spev, tanec a hudbu aj pre obyvateľov Novej Dubnice. Na druhej

strane sme zaznamenali pestovanie týchto záujmov u žiakov aj v rámci Základnej umeleckej školy, kde vznikol žiacky súbor spolu s ľudovou hudbou z radov učiteľov. Zaujímavá bola aktivita vtedajšej pionierskej vedúcej a skupiny žiakov, ktorí koncom 60. rokov zbierali piesne aj iné folklórne prejavy v blízkej obci Kolačín. O vtedajšom „výskume“ vieme len zo spomienok, že najmä zozbierané piesne poslúžili v miestnej záujmovej umeleckej činnosti.

Za ukazovateľ vytvorenia domova, stotožnenia sa s miestom a jeho súradnicami v cykle životnej cesty počítame inštitúcie od pôrodnice až po cintorín. Pôrodnica síce v Novej Dubnici (oproti plánom) nevznikla, v čase výstavby mesta už platila povinnosť rodiť v na to určenom zdravotníckom zariadení. Pôrodnice boli najbližšie v Trenčianskych Tepliciach, Trenčíne, neskôr aj v Ilave. Inak povedané, deti sa tu priamo nenarodili, zato ďalšia starostlivosť bola zabezpečená obvodnými lekármi aj pediatrom. V meste sa postupne otvorili materské školy i školy, telovýchovné zariadenia, lekárska starostlivosť sa rozširovala, a saturovali ju tiež odborní lekári a nemocnica v Dubnici nad Váhom. Naplno sa uplatňovali občianske obrady spojené s narodením, sobášom aj úmrtím. Z terénneho výskumu vieme, že práve vzhľadom na mladú populáciu konali sa uvítania do života v istom období v Novej Dubnici v niektorých obdobiach vraj každý mesiac.

Obr. 5: Mladý pár pred sobášom. Nová Dubnica, okolo 1960.
Zdroj: súkromná zbierka, Alžbeta Kopačková.

Tým symbolicky „záverečným“ komunitným aj rodinným miestom je cintorín, ktorý leží nad mestom. Viacerí informátori nám vedeli uviesť, kto bol prvý v tomto cintoríne pochovaný, nebol „tunajší“. Spomienky na túto tému znejú tak, akoby naši rozprávači v čase, keď sem prišli – žiť, pracovať, zakladať si rodiny, vychovávať deti – nemali na mysli záver životnej cesty. Predsa, každým novým hrobom prehlbovali svoje korene a legitimizovali svoju občiansku spojitosť s Novou Dubnicou. Umiestnenie cintorína bolo pôvodne plánované tradične a súviselo s umiestnením kostola, ktorého stavba sa neuskutočnila. Cintorín je umiestnený na krásnom, ale nie veľmi vhodnom mieste, najmä pre zostarnutých pozostalých. Ísť na cintorín je pre peších a starších občanov fyzicky náročný výkon, preto akoby „zrádzajú“ svoje mesto a dávajú svojich zosnulých pochovať v blízkom Kolačine, kde je cintorín umiestnený dostupnejšie.

K životnému cyklu neoddeliteľne patrí aj náboženský život spoločenstva a mesta. Jeho súčasťou sú miesta a obrady, v ktorých sa členovia spoločenstva identifikujú sami pre seba aj navzájom. Spoločnosť sa mala sekularizovať a náboženské stánky sa nestali súčasťou výstavby, aj keď sa s nimi pôvodne v mestskom urbanizme počítalo. Kostoly, rímskokatolícky aj evanjelický, sa zaradili do štruktúry mesta až po zmene spoločenského usporiadania, v 90. rokoch. Náboženský život obyvateľov síce bol nasmerovaný mimo mladého socialistického mesta, ale v priebehu generácií nezanikol. Ľudia hovorili o tom, že tí, ktorí mali možnosť, a to vďaka rozvoju automobilizmu, odchádzali na obrady do kostolov v okolí. Pre rímskokatolíckych veriacich boli takto poruke Kolačín, Trenčianska Teplá, Trenčín aj Dubnica nad Váhom. Evanjelickí veriaci mali najbližší zbor, zabezpečujúci ich duchovné potreby, v Košeci a modlitebňu v Dubnici nad Váhom. Neverejné návštevy kostola, cirkevné obrady vykonané v obciach, či už v tých, odkiaľ obyvatelia pochádzali, alebo v lokalitách, kde necítili dozor zo strany vládnucej moci, čiastočne narúšali spoločenský pocit spolupatričnosti a zdieľania vzťahov. O plnom fungovaní cirkevnej komunity možno v Novej Dubnici hovoriť až od 90. rokov 20. storočia.

V predložennom texte sme asi nepriniesli našim informátorom nové, objavné zistenia o ich meste. Vlastne sme len prerozprávali ich skúsenosti, len trochu inak, cez pohľad zvonka. Naše stretnutia boli o mnohých a rôznych otázkach. Boli o ich jedinečných príbehoch, ktoré žili na tomto jedinečnom mieste, z najväčšej časti medzi rovesníkmi, s podobným zázemím a životnými cestami, ktoré ich zviadli z rôznych miest do ich novovytvoreného domova. Ten sa darilo formovať vďaka sieti vzťahov, ktoré vychádzali z rodinného prostredia, a opierali sa aj o pracovné zázemie, bývanie, priaznivé ekonomické zabezpečenie, širokú ponuku voľnočasových aktivít, z ktorých viaceré boli spojené aj s okolitým prírodným prostredím.

Nemáme tie váhy, ktoré by zmerali, kedy sa z prisťahovaných Zliechovčanov, Bratislavčanov, Oravcov, Bánhedešanov a mnohých ďalších stali Novodubničania. Z výpovedí našich spolubesedníkov je zrejmé, že išlo a ide o generačný proces, ktorým sa identita vytvára, a kontext, v ktorom sa prejavuje.

Referencie

Bútora, M. (16.3.2014). Odkazy Dominika Tatarku. *Týždeň*. <https://www.tyzden.sk/casopis/15209/odkazy-dominika-tatarku/>

Kvasnička, M. (Ed.). (2007). *Mesto Nová Dubnica (1957 – 2007)*. Nová Dubnica: Mesto Nová Dubnica.

Hlôšková, H. (2019). Tradičná ľudová kultúra výkladná skriňa štátu, vďačný symbol národa. *Pamiatky a múzeá*, 68(2), 60–61.

Višňovský, E. (2007). Komunita ako autentický domov človeka? *Filozofia*, 62(1), 44–53.

4 OD VOJAKOV K INDIÁNOM. DETSTVO A DOSPIEVANIE V NOVEJ DUBNICI (AUTOBIOGRAFICKÉ REFLEXIE ZO 70. A 80. ROKOV 20. STOROČIA)

From Soldiers to American Indians. Childhood and adolescence in Nová Dubnica (autobiographical reflections from the 1970s and 1980s)

Milan Kováč

Prof. Mgr. Milan Kováč, PhD., Katedra porovnávacej religionistiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, milan.kovac@uniba.sk

Abstract

The contribution is based on the self-reflection of the author, who spent his childhood and adolescence in the city of Nová Dubnica. Through his memoirs, he tries to explain, above all, a child's perspective of the urban topography and social stratigraphy. However, it also deals mainly with children's groups and their militarization under the influence of the high concentration of the defense industry and access to explosive materials. He also discusses the level of conformity that, through "soldier games" and childish militarism, developed in parallel with a regime that prepared society for the coming war. In the second plan, the contribution points to the developing counterculture, which manifested itself in the children's world just as intensely. It was based on deepening the relationship with nature and self-identification with the natural world of the American Indians. It offered a way out of the industrially and ideologically shackled world.

Key words: Nová Dubnica, childhood, American Indians, counterculture

Kľúčové slová: Nová Dubnica, detstvo, militarizmus, Indiáni, kontrakultúra

Na úvod by som rád zdôraznil, že tento text je možné považovať predovšetkým za autobiografickú reflexiu, nie striktne za jej akademickú interpretáciu, preto môže mať skôr charakter prameňa, ktorý poslúži iným ako zainteresovaná a subjektívna mikrosonda do osobného života jedného chlapca v Novej Dubnici, najmä v priebehu rokov 1975 – 1980, kedy som prežíval detstvo v tomto meste už s istou mierou autoreflexie, rovnako ako z 1. polovice 80. rokov, kedy som tam dospieval. Súčasne však nemôžem poprieť v sebe akademika a tak je popretkávaná aj teoretickými reflexiami a pokusmi konceptualizovať dobovú osobnú skúsenosť.

Detská topografia

Mesto Nová Dubnica bolo z pohľadu chlapcov školského veku rozdelené na tri časti:

1. Paneláky,
2. Mesto,
3. Miklovky (milionárska štvrť).

Miestom, kde som žil, boli Paneláky, konkrétne blok štyroch šesťposchodových, ktoré sa nazývali MLB, a samotné mesto nimi v tom čase (na západnej strane po príchode od hlavnej cesty v smere Trenčianska Teplá – Dubnica nad Váhom) iba začínalo. Aj táto západná, paneláková časť mala svoje podčasti: severnú, ktorú tvorili spomínané MLB pri štadióne na Jilemnického ulici spolu s radom osemposchodových na Ulici SNP, ktoré sa tiahli až ku kinu Panorex. Južnú časť panelákového sídliska na druhej strane štvorprúdovej cesty tvoril Vežiak – ten pôsobil vždy ako samostatná entita, potom tzv. Čínsky múr a rad panelákov pri reštaurácii Družba. Tieto dve časti, severná a južná, boli v istom antagonizme a tendencia tvoriť spriateľené detské bandy bola vždy v rámci jedného z nich. Ja som teda vyrastal a moje detské interakcie prebiehali v tej severnej. Na druhej strane nás však s juhom spájala návšteva spoločnej 1. ZDŠ a zásadný antagonizmus k centrálnej časti nazývanej Mesto. Deti z centra mestskej zóny s typickou architektonickou zástavbou (teda z Mesta) boli považované za nepriateľské. Spomínam si, že hoci mi to dnes príde zábavné, a ide len o pár sto metrov chôdze, z detského pohľadu išlo o vzdialenú, nebezpečnú zónu, kde som si musel dávať veľký pozor a prechádzal som ňou zrýchleným krokom. Miklovky, alebo Milionárska štvrť, bola samostatná kategória a mám pocit, že tam sme nechodili prakticky nikdy inak ako na bicykli. Táto štvrť nám bola ešte cudzejšia než Mesto, ale nevnímala sa ako nepriateľská, iba cudzia, ako niečo mimo hry. Podobne ako na vidieku jestvovalo sociálne napätie medzi horným a dolným koncom a v duchu, ako je táto zákonitosť popísaná aj u prírodných národov (Lévi-Strauss, 2000), v našej detskej topografii boli protikladnými subjektami Mesto a Paneláky.

Detské moiety

Detské bandy mali teda svoje teritória a hoci aj boli sídliskovo spriaznené, aj medzi nimi jestvovali binárne opozície. Na území MLB a prilahlých vetrolamov sa pohybovali pre mňa relevantné dve bandy tzv. Posypankovci (podľa bratov dominantných v bande) a tá naša, ktorú netuším, ako nazývali iní. My sme sa pokladali za indiánsky kmeň Bororo (čo bol však takpovediac endoetnonym, ktorý nikto zvonka nepoznal). Bandy mali tak do 10 členov. Medzi Bororo a Posypankovcami panovala nevraživosť a detské vojny, vedené najmä gumipuškami. Nemám na mysli prak, tie sme používali iba na zábavu, ale pomerne nebezpečné zbrane vyrezané z dreva do tvaru pušky. Na vrchu mali kovovú rúrku ako hlaveň pripevnenú na vrchu izolačnými lepiacimi páskami a so štipcom na bielizeň v zadnej časti, ktorý zvieral napnutú, pripínáčikmi na bokoch upevnenú širokú krajčírsku gumu. Do rúrky sa vložila špajdľa, kvôli vyváženiu na konci omotaná drôtikom. Obyčajne drôtik obtáčal a fixoval aj dobre upevnenú ihlu. Zadný koniec špajdle sa vložil do gumy, tá sa natiahla a zavrela do štipca. Záver štipca bol omotaný gumičkami od zaváranín, aby udržal väčšie napätie krajčírskej gumy, čo zvyšovalo dostrel a pribojnosť strely. Po uvoľnení štipca došlo

k výstrelu, po ktorom špajdľa s ihlou letela približne 10 – 15 m. Po celej dráhe bola schopná zasiahnuť terč alebo zabodnúť sa bolestivo do tela. Nebezpečenstvo tejto hry sme si ako deti, samozrejme, nevedomovali, respektíve bolo prijímané ako niečo, čo patrilo k hre a tvrdomu pravidlám, ktoré sme boli odhodlaní podstupovať. Tieto detské zbrane slúžili predovšetkým na ochranu alebo vybojovanie teritória. Išlo o územia, kde dnes stoja Dlhé diely, nad Kolačinským potokom, územie Prvých a Druhých vetrolamov, polí a trávnatých medzí v ich okolí. Toto územie bolo medzi obe bandy rozdelené. Bororo mali svoje bunkre v Druhých vetrolamoch, ktoré sme žiarlivo strážili. Posypankovci boli oveľa bližšie, hneď za garážami, v poliach a Prvých vetrolamoch a museli sme prechádzať ich územím. To sa dialo s veľkou opatrnosťou a čo najväčším oblúkom. Napriek vzájomnej nevraživosti, ako deti sme sa bežne zdravili a rozprávali. Našimi spoločnými nepriateľmi boli meštania, voči ktorým sme sa občas spájali. Ak si dobre spomínam, od prilahlých mešťanov bola najnebezpečnejšia banda Joda Kumana. Jodo bol zavalitý Róm, ktorý kríval na jednu nohu, bol však veľmi silný a vždy obklopený svojimi poskokmi. Požíval obrovskú autoritu medzi deťmi v celom meste. Vyhýbali sme sa mu na veľkú vzdialenosť.

Príslušnosť k bande ovplyvňovala mnoho, najmä priateľstvá a voľný čas. Boli aj deti, ktoré nikam nepatrili, rôzni samotári, mamičkini maznáčikovia a podobne, čo síce končilo posmeškami, ale každý ich na druhej strane chápal ako bežnú súčasť sociálneho koloritu. Rovnako chlapcov, ktorí sa hrávali s dievčatami. To bol ale jav skôr výnimočný, totiž nikto nechcel byť označovaný ako „babský pupok“. Takéto hry, samozrejme, tiež prebiehali, ale skôr v rodine, alebo, pokiaľ možno, čo najďalej od bandy. Môj voľný čas v detstve, tak ako u drvivej väčšiny rovesníkov, sa počas dlhých rokov teda odohrával najmä v chlapčenskej bande a riadil sa jej pravidlami.

Detský militarizmus

Z detských hier bola asi medzi chlapcami najobľúbenejšia „na vojakov“. Pri hre „na vojakov“ sa chlapci rozdelili na dve skupiny a potom na seba útočili gumipuškami bez ihiel (to bol rozdiel medzi hrou a „skutočným bojom“, kde existoval nejaký spor a ktorý sa odohrával s ihlami). Najčastejšie však hra prebiehala iba s hračkami alebo obľúbenými imitáciami zbraní (z nich najväčší ohlas mal plechový ruský samopal Špagin). Ešte častejšie sa bojovalo len prispôsobenými konármi, šuškami ako granátmi, v zime snehovými guľami. Zásada pri rozdelení skupín bola taká, že vždy mali byť jedni Rusi a druhí Nemci. Nikto však nechcel byť Nemec. Tak sa to často riešilo tvrdením, že však existujú nielen zlí Nemci (ako z NSR), ale aj dobrí Nemci (ako z NDR), tak potom sa tí, čo boli určení za Nemcov, uspokojili s tým, že sú tými „dobrými Nemcami“. Tak, paradoxne, často potom bojovali Rusi proti „dobrým Nemcom“. Keď padla voľba, že som Nemca musel hrať ja, vyhlásil som, že ide o „1. svetovú vojnu“. Tam totiž môj starý otec z Kvašova, vojnový invalid z 1. svetovej vojny, bojoval na

strane Nemcov (ako celé Rakúsko-Uhorsko). Často som počúval jeho spomienky a úsečné povely v nemčine, takže som tú stranu považoval za dobrú, ale iba v „1. svetovej“, čo mi často z čírej neznalosti detský kolektív uznal. Existovali teda vlastne až dva spôsoby, ako byť hrdinským Nemcom... Preferovaní boli, samozrejme, Rusi.

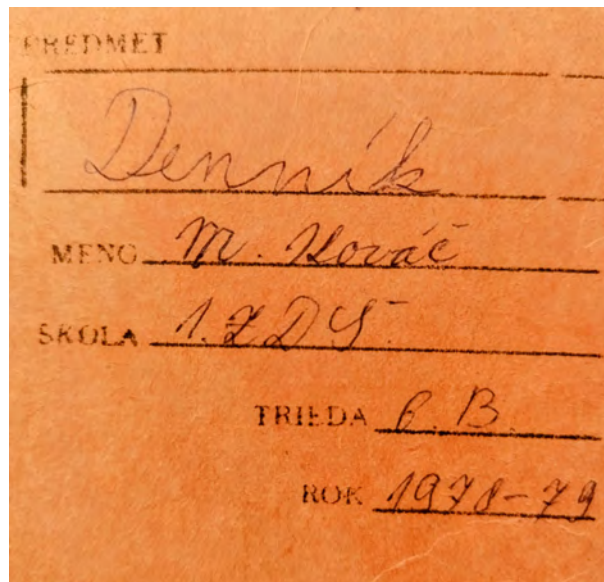
Obr. 1: Autor s výbavou k hre „na vojakov“ spolu s matkou Lujzou ako 8-ročný v roku 1975.

Zdroj: archív autora.

Nová Dubnica bola v skutočnosti takmer plne obývaná zamestnancami zbrojného priemyslu. V blízkosti boli tankodromy, strelnice, rodičia väčšiny detí vyrábali zbrane alebo muníciu. Táto všadeprítomná výroba zbraní ovplyvňovala život detských bánd aj menej nevinným spôsobom, než boli len bežné hry na vojakov. Problémom bol najmä veľmi ľahký prístup k výbušnám. Okrem Závodov ťažkého strojárstva (ZŤS), odkiaľ sme vidali stále odchádzať vlaky naložené čerstvo vyrobenými tankami, tu boli ešte Závody všeobecného strojárstva (ZVS), ktoré vyrábali delostreleckú a raketovú muníciu. Oba závody mali dohromady viac ako 20 000 zamestnancov, čo bola skutočne obrovská koncentrácia zbrojárskeho priemyslu v nevelkom regióne. Bolo bežné, že rôzne súčiastky, ale aj strelný papier a strelný prach, sa vynášali z fabriky von vo vreckách nohavíc, alebo prehadzovali zabalené

cez plot. Mnohé deti tam mali zamestnaných napríklad starších súrodencov, a tak prístup k explozívnyim materiálom bol pomerne bežný. V ZVS jestvovala aj civilná výroba raketových motorčekov do modelárskych rakiet. Tie, ako aj ich náplne, sa dali zohnať najjednoduchšie. A všetko to lietalo a vybuchovalo.

Ako starší chlapci sme si vyrábali aj vlastné amatérske zbrane, napríklad drevené pištole s kovovou rúrkou so zárezom, ktorá bola plnená prachom z raketového motorčeka, zvrchu potom brokmi zo vzduchovky. Náplň sa odpaľovala odporovým drôtom umiestneným v záreze hlavne. Zárez bol vyplnený sírou oškrabanou zo zápaliiek. Odporový drôt bol spojený so štvorcovou batériou upevnenou páskou na pažbe. Potom stačil ohnutý kliniec ako kohútik spojený pružinkou s drôtom, ktorý sa pritiahnutím spojil s voľným kontaktom na štvorcovej batérii, síra odpálila prach a broky s hrmotom a dymom vyleteli na cieľ. Trochu to pripomínalo starožitné perkusné pištole, až na to elektrické odpaľovanie. Vyrábali sme však bežne (pôvodne modelárske) rakety s doletom aj kilometer, ktoré vybuchovali po náraze. Boli sme ich schopní aj vystreliť naraz v sérii na ten istý vzdialený cieľ. Pamätám si, ako moju myseľ vo veku 12 – 13 rokov zamestnávalo neustále vymýšľanie a kreslenie plánov čoraz premyslenejších zbraní. Testovali sme ich na otvorených poliach. Z dnešného pohľadu to bolo extrémne nebezpečné, ale detské bandy sa v tomto zmysle považovali skôr za priekopníkov.

Obr. 2: Autorov denník z rokov 1978 – 1979, ktorý si písal ako 11- až 12-ročný.

Zdroj: archív autora.

Žili sme v tieni propagandou neustále pripomínaného príchodu 3. svetovej vojny a podvedomý strach bol kompenzovaný prípravou na obranu. Myslím si však, že až takáto úroveň detského militarizmu nemohla nesúvisieť aj s vojnovým materiálom a zbrojným priemys-

lom všade okolo nás. Ešte aj bežné gumipušky používané v bandách na reálne riešenie sporov podliehali početným inováciám. Spomínam si, že som vlastnil dve, jednu vo forme presnej jednoranovej ďalekonosnej pušky s posilneným tvrdým štipcom a druhú opakovaciu s otáčavým valcom na kratšiu vzdialenosť. Tá mala na valci až osem krátkych rúrok a osem malých mäkkých štipcov. Valec sa ručne postupne otáčal a dokázala vystreliť osem špajdlí s ihlou za sebou bez nabíjania. Zbrane sme si navrhovali a vyrábali sami.

Všetky bandy boli nejakým spôsobom ozbrojené. Čím sme boli starší, tým viac. Určite to prispelo k tomu, že jeden z členov konkurenčnej bandy nakoniec riešil svoje problémy s prvou láskou strelou do hlavy v kukuričnom poli z amatérsky vyrobenej zbrane, alebo že jeden z členov našej vlastnej bandy účinkoval neskôr v dospelosti ako strelec skutočného zločineckého gangu a skončil vo väzení. Ovplyvnilo to určite aj moju detskú túžbu stať sa vojacom, ktorá sa takmer naplnila. S detským militarizmom som skončil definitívne až v 3. ročníku Vojenského gymnázia SNP v Banskej Bystrici. Odtiaľ som až ako 16-ročný prestúpil na civilné gymnázium pochopiac, že vojnové hry a infantilné projekcie vojensko-priemyselného komplexu nijako nesúvisia s mojou osobnosťou a patria výhradne novodubnickému detstvu, ktoré som práve s ťažkosťami prekonal.

Indiánska kontrakultúra

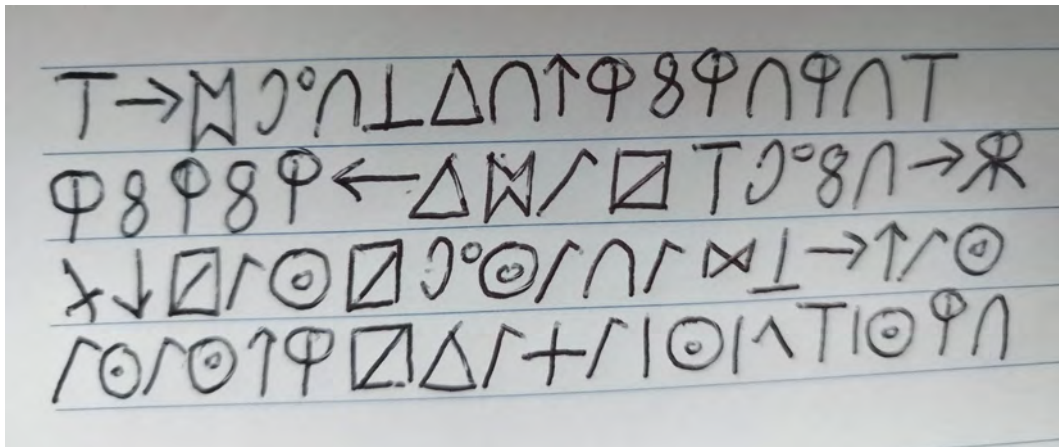
Toto detstvo však, našťastie, nebolo ani v tomto duchu čierno-biele. Naša štvrť pozostávala zo sivých panelákových blokov a asfaltových ulíc. Dospelí obyvatelia potrebovali kompenzovať vojenské fabriky umiestnené pod zemou, kde trávili denne osem hodín (centrálne časti ZŤS aj ZVS boli pod zemou) s ťažkým vzduchom a neónovým umelým osvetlením, aj niečím iným ako vysokými panelovými blokmi svojho domova. Riešením boli záhradky. Vznikali doslova masovo; postupne pod tlakom obyvateľstva toto malé mesto vybudovalo až deväť veľkých záhradkárskejších osád (Kiacová, 2007: 63). V časoch môjho detstva sa budovali úplne bežne aj nelegálne. Nebolo žiadnou výnimkou, ak si niekto jednoducho vykolíkoval a ohradil kus pozemku pri potoku, ktorý následne začal osádzať a obrábať ako na divokom západe, pretože v záhradkárskejších kolóniách nebolo miesto. Aj moja rodina mala spočiatku takúto divokú záhradku v prírode, až postupom rokov sa nám podarilo získať miesto v kolónii. Mimo zimy trávili ľudia viac času na svojich záhradách ako v panelákových bytoch. Niečo podobné platilo aj o deťoch. Kasárenská školská disciplína, organizovaný voľný čas spolu s nútenými pochodmi a manifestáciami, nesloboda prejavu a všadeprítomné komíny, oceľ a betón vyvolávali protitlak podobný „úteku do záhrad“ našich rodičov. My sme však utekali čo najďalej do prírody.

V zásade išlo o tri prírodné stanoviská. Tým najbližším, takpovediac každodenným po škole boli Druhé vetrolamy. Bol to pás vysokých topoľov vysadený za prvým, ktorý bol bližšie k mestu. Oddelovalo ich pole. Cez Druhé vetrolamy tiekol Kolačinský potok, v ktorom

sa stále nachádzali aj ryby. Okolie potoka a topoľového pásu bolo porastené divokými kríkmi, húštinami, vysokou žihľavou a širokým pásom trávín. To poskytovalo úkryt zajacom a srnkám. Málokto tam chodil. Pre nás to bol tajuplný prírodný svet s úkrytmi a brlohmi, kde sme sa cítili a aj správali ako Indiáni. Práve preto sme sa identifikovali s indiánskym kmeňom. A hoci boli vtedy populárni Apači, ktorých identitu si prepožičiavalo mnoho chlapčenských skupín, my sme siahli po vzore zo vzdialeného brazílskeho pralesa a pokladali sme sa za kmeň Bororo. Bororo z Druhých vetrolamov.

Občas sme navštevovali aj Dubovec, ale tam skôr operovali chlapčenské bandy z okolia, bol príďaleko a nebolo to naše teritórium. Zato sme mali svoje tajné prírodné miesto, kam sme sa ako kmeň vybrali len sviatočne, bolo to pre nás najvzrušujúcejšie miesto na zemi. Nazývalo sa Vtáčí ostrov a bol to kus pevnej zeme uprostred močiarov, ktoré sa rozprestierali západne od mesta, v smere na Trenčiansku Teplú. Močiare boli plné tisícov slimákov a občas bolo možné zahliadnuť aj korytnačku. Pevná pôda zo všetkých strán absentovala a pohybovať sa dalo len po húpajúcich sa machových chodníčkoch a nesprávny krok mohol znamenať utopenie sa v bahne. Bahno zvláštne páchlo a z hĺbok vychádzali veľké bubliny. Zo všetkých strán chránený močiarimi sa v strede nachádzal pevný okrúhly ostrov ako z rozprávky, s vysokými stromami a prakticky na každom z nich bolo postavené jedno veľké hniezdo. Všade tam sedeli alebo lietali vtáky. Nespomínam si na druh, azda ich bolo viac, no bolo to spektakulárne prírodné divadlo. Nikdy sme tam nikoho nestretli. Ostrov sme navštevovali s členkami na hlavách a lukmi a šípmi v rukách... s výrazom detskej piety. Bolo to najtajnejšie miesto indiánskych pútí, bol to náš „Yelowstonský park“. Neďaleko viedla železničná trať z Trenčianskej Teplej, ktorá nám pripomínala westernové trate z filmov. Namiesto prepádov sme ju takpovediac rituálne používali na lisovanie klinčov do šíпов a kopijí. Malé klince, dĺžky tak 2 – 3 cm a veľké klince dlhé 10 cm a viac sme lepiacimi páskami pripevnili zvrchu na koľajnice v smere jazdy vlaku. Potom sme sa ukryli a čakali na vlak. Keď prehrmel, odlepili sme pod jeho ohromnou váhou dokonale vylisované kovové čepele, tie väčšie sme vkladali do kopijí a menšie do šíпов. Toto prebiehalo iba raz, dvakrát za rok a malo to slávnostný charakter. Celý kmeň mal svoje zvyky a pravidlá. Náčelníkovi (ktorým som bol zhodou okolností ja) museli všetci podpisovať vernosť vlastnou krvou. Neboli sme ani zďaleka jediná mestská banda, kde sa uplatňoval tento typ prísahy a nemuselo ísť ani o Indiánov. Naše indiánstvo však tomuto obradu dávalo osobitný význam. Mali sme tiež členky z peria vrán, jastrabov a sokolov. Nie príliš veľké, ani dokonalé, obsahovali obvykle jedno-dve perá, určitým spôsobom zastrihnuté. Mali sme tiež vlastné písmo, ktoré slúžilo na tajné kroniky, záznamy, listy, popísanie máp, kde sme ukryvali naše poklady, ako aj na vzájomnú komunikáciu v škole, ktorú spolužiaci a učitelia nevedeli rozlúštiť. Každý člen kmeňa musel urobiť skúšku zo znalosti tohto písma, a tak sa ho všetci dobrovoľne naučili. Inak by stratili všetky práva byť členom kmeňa Bororo.

Obr. 3: Ukážka indiánskeho písma kmeňa Bororo, ktoré ovládali všetci členovia bandy.
Zdroj: archív autora.

Toto zvláštne „volanie divočiny“ nebolo celkom prerušené ani príchodom puberty. Práve, detské bandy sa pomaly rozpadli, ale práve na ich základe vznikali menšie skupiny adolescentov, ktoré sa stretávali. Ponechávali sme si dlhšie vlasy, našimi uniformami boli džínsy a džínsová bunda. Počúvali sme rock, hard rock alebo heavy metal. Diskotéky či zábavy v meste (organizované najmä v Kolačine) nám nevyhovovali a uprednostňovali sme koncerty lokálnych rockových skupín v moravských dedinách (najčastejšie Brumov-Bylnice). Prírodný faktor indiánskych bánd v puberte saturoval fenomén nazývaný „čunder“. Čundrovanie adolescentov, ako precízne preukázal Pohunek (2018), začalo v Československu už hneď po jeho vzniku a malo korene vlastne ešte pred jeho vznikom, ako vyjadrenie tramskej túžby po voľnosti a odpor voči spútavajúcim konvenciám Rakúsko-uhorskej monarchie. Počas prvej republiky sa čundrovanie značne formalizovalo v oficiálnom skautskom hnutí, ale po komunistickom prevrate v roku 1948 sa opäť prudko rozšírilo ako neorganizovaná masová aktivita mladých ľudí, ktorí „útekom do prírody“ prerušovali väzby s patologicky sa vyvíjajúcou spoločnosťou a neúmerným spoločenským tlakom. Čundráctvo a indiánstvo spolu veľmi úzko súviseli nielen kvôli prírodnému prostrediu, ale aj ideálom kontrakultúry, ktorá by bola inde než v prírode verejne perzekvovaná. Je preto prirodzené, že naše kroky ako tínedžerov smerovali nielen do malebných hôr Slovenska, ale aj do kultových miest budúcich euroindiánskych hnutí (v tom čase sa tento novotvar nepoužíval, fenomén však už bol do veľkej miery v krajine prítomný (Hlúšek, 2010). Takými boli napríklad Lomy Amerika a Lomy Mexiko pri Prahe alebo Biele skaly pri Bratislave.

Fenomén detského indiánstva má mnoho vrstiev a za jednu z nich sú určite zodpovedné aj knižné série Karla Maya Winnetou, ktoré predstavovali nanovo rousseauovský pohľad na ušľachtilého divocha, ktorý vyjadroval abstraktný ideál hodnôt, spravodlivosti a pravdy utláčaných voči nenásytnosti a ziskuchtivosti utláčateľov. Projektovanie sa do úlohy Indiánov znamenalo identifikovanie sa s Dobrom voči inštitucionalizovanému Zlu, ktoré bolo všadeprítomné a nejstvovala reálna šanca nad ním zvíťaziť. Táto sociálna pozícia mala

teda rovnako prvky neskorého romantizmu ako drámy. Napriek tomu, že Karl May zomrel už v roku 1912 a ovplyvnil celé generácie pred nami, slovenská reedícia jeho diela vo vydavateľstve Mladé letá a jej edície Stopy zo 60. rokov podnietila novú vlnu idealizmu medzi deťmi a mládežou. Svoju rolu na lokálnej úrovni Novej Dubnice mohlo zohrať aj na Slovensku inde nedostupné premietanie sfilmovaného Winnetoua v tom čase celorepublikovo v jedinom panoramatickom kine Panorex (Kiacová, 2007: 57). Na vlne nového indiánstva sa potom niesli dovtedy nebývalo úspešné knihy pre mládež o Indiánoch od Miloslava Stingla, ako napríklad *Za pokladmi mayských miest* (1976) alebo *Indiáni včera, dnes a zajtra* (1982). Prípadne rovnako populárne knihy Václava Šolca *Indiánskym Mexikom* (1983) a ďalšie. V 70. rokoch vychádzali početné preklady indiánskych mytológií ako *Motýl z obsidiánu* (1974) alebo *Popol Vuh* (1976) a mnohé iné. To všetko veľmi silno podporovalo detský svet indiánskych kmeňov. Kým na jednej strane tu bol vyššie popísaný detský militarizmus, ktorý konformne reprezentoval dobovú atmosféru neustáleho očakávania novej svetovej vojny – reflektoval tiež priamočiari zbrojný priemysel a jeho regionálne všadeprítomné továrne, na strane druhej tu bol prítomný rovnako silný protiprúd – kontrakultúra, ktorá vsádzala na prírodu proti priemyslu a na idealizovanú slobodnú indiánsku dušu oproti kasárenskému socializmu. Nemôžem nijako popierať, že ja ako dieťa vyrastajúce v Novej Dubnici v detskej bande Bororo som sa cítil byť rovnocenne súčasťou oboch týchto svetov.

Uniformnosť a inakosť

Naše mesto v sebe akosi prirodzene spájalo uniformnosť aj inakosť. Panelákové sídlisko, v ktorom som žil, bolo typické, šedé ako stovky iných, ale napríklad naše námestie, kino, centrálné budovy mesta... reprezentovali architektonické originály (Cvacho, 2007), ktoré sme už vtedy chápali ako niečo výnimočné. Mesto bolo zložené z obyvateľov z rôznych kútov Československa, napriek tomu pôsobilo homogénne. Minimálne rasovo.

Určité formy rasizmu boli všeobecne rozšírené ako súčasť bežného stereotypu. Cudzí etniká sme prakticky nikdy ani nevideli, s výnimkou Vietnamcov, ktorí boli zamestnaní v susednej Dubnici nad Váhom. Nepanovala o nich dobrá mienka (Daová, 2013). Spomínam si, že bolo neprípustné, aby sa dali dokopy s miestnymi dievčatami. Predsudky sa však týkali najmä Rómov, ktorých bolo síce málo, ale spomínam si, že sa hovorilo, že nemajú vlastný jazyk, že si ho vymýšľajú. Preto sme sa ako deti snažili tiež hovoriť „po cigánsky“ tak, že sme si vymýšľali slová a vety, vlastne ako paródiu na rómčinu. Dodnes mi utkvelo v pamäti fiktívne počítanie a mnohé frázy, ktoré majú od reality veľmi ďaleko. Predpokladali sme, že nie my parodujeme rómsky jazyk, ale že Rómovia parodujú slovenčinu, lebo skutočný jazyk vôbec nemajú. Žiaľ podobné predstavy sa týkali celej spoločnosti, odkiaľ sme ako deti tieto stereotypy priamo čerpali (Mann, 2015: 440). Panovalo tiež presvedčenie, že Rómovia nedosahujú kognitívne a mentálne schopnosti majority. S Rómom nebolo

vhodné sa stretnúť, hovoriť alebo kontaktovať. V triede sme mali jednu Rómku, ktorá podľa očakávania stále prepadávala. Samotní učitelia nás dávali k nej sedieť za trest, vždy vtedy, ak niekto vyrušoval.

O židoch sa tiež medzi deťmi šírili veľmi staré a primitívne antisemitské legendy (Krekovičová, 1999). Myslím, že majú pôvod až niekde v stredoveku. Detská myseľ sa ľahko nechala vylakať. Tvrdilo sa totiž, že Židia kradnú deti a potom im pri svojich rituáloch, zvaných „sabat“, cicajú krv. Imaginárni Židia boli pre nás teda niečo ako synonymum vampírov a dávali sme si dobrý pozor, či sa nejaký neobjaví, najmä večer a v noci. Nespomínam si, že by som sa v škole niečo dozvedel o antisemitizme alebo holokauste, dejepis boli plný najmä všadeprítomného triedneho boja a štát Izrael bol predstavovaný ako zákernejší a zlý.

Živého Indiána tiež nikto nikdy nevidel. Oproti vyššie spomenutým etnikám však reprezentovali všeobecne akceptovanú projekciu ideálu. Napriek vojnovým hrám, ktoré mali svoje klišé v 2. svetovej vojne, ak sme sa na niekoho chceli podobať a niekým chceli skutočne byť, neboli to súdruhovia zo ZSSR, ale boli to Indiáni. Pamätám si, ako sa ma mama prvý raz v detstve pýtala, čím chcem byť, keď vyrastiem. Moja odpoveď znela: „Indián“.

Život detských bánd neovplyvňoval pôvod rodín, ani geografický ani sociálny. Spomínam si, že nemalo pre nás žiadnu relevanciu, odkiaľ niekto pochádza, ani zamestnanie a postavenie rodičov. Z tohto hľadiska bola detská spoločnosť prísne egalitárska.

Na prvej ZDŠ, ktorú som navštevoval, však vládla prísna disciplína. Počas prestávok sme sa museli stále prechádzať v kruhu a počas vyučovania mať ruky za chrbtom. Bežným trestom za porušenie disciplíny bolo bitie „ukazovátkom“ po dlaniach alebo po prstoch, šticovanie nad uchom, ale bežné boli aj facky. Na druhej strane, k počudovaniu, napriek tomu, že sme mali byť prototypom socialistického mesta, do školy často zavial duch starých predvojnových čias. A to najmä vďaka tesnej blízkosti susedného Česka, kde sa nejakým spôsobom udržiaval. Navštevovali nás odtiaľ rôzni eskamotéri a kúzelníci. Školský rozhlas vtedy vyhlásil prerušenie vyučovania, všetci sme sa nahrnuli do telocvične, kde už nás čakal nejaký český fakír, ktorý v nás budil údiv ležaním na klincoch alebo hltaním ohňa. Výnimkou nebolo ani predstavovanie exotických zvierat, povrazolezcov, dám v blýskavých kostýmoch s veľkými hadmi omotanými okolo krku a podobne. To všetko podnecovalo detskú fantáziu a tvorilo protiklad ku kasárenskej disciplíne.

Na to, že Nová Dubnica mala už v tom čase takmer 12 000 obyvateľov, patrila absencia akéhokoľvek kostola zrejme k nevyhnutnosti socialistického plánovania. Myslím, že sme boli snáď jediným mestom na Slovensku, ktoré nemalo kostol. Obyvatelia presťahovaní prevažne z vidieckych tradičných komunit to pociťovali s nevôľou. Mňa pokrstili v kostole v Košeckom Podhradí a prvé sväté prijímanie som dostal počas akéhosi tajného, neformálneho obradu v kostole v Pruskom s dvoma účastníkmi. Mnoho obyvateľov však cestovalo

najmä do Trenčianskej Teplej, tam navštevovali miestny Kostol sv. Matúša viacerí moji kamaráti a spolužiaci aj s rodinami. Z mojej detskej a tínedžerskej perspektívy preto bola najviac potlačovanou zložkou spoločnosti v Novej Dubnici cirkev. Nebolo to však aktívnym potláčaním, ale nepriamo, de facto ideologickým architektonickým plánovaním. Toto bolo jedným z najväčších špecifík Novej Dubnice – absencia kostola a cirkvi. Jej druhým špecifikom bola absencia koreňov, resp. ich rôznorodosť, čo v konečnom dôsledku reálne vytváralo komunitu bez spoločnej histórie a podtrhovalo to egalitársky charakter lokálnej spoločnosti. Tretím špecifikom bolo to, že väčšina obyvateľov mesta bola zamestnaná v zbrojárskom priemysle v neďalekej Dubnici nad Váhom. Z tohto hľadiska Nová Dubnica pôsobila ako veľké sídlisko zamestnancov zbrojného priemyslu. Jedným z paradoxných dôsledkov bol relatívny blahobyt obyvateľstva.

V polovici 80. rokov bola priemerná mzda v ZŤS 3 300 Kčs, čo bolo vysoko nad vtedajší mzdový priemer v Československej socialistickej republike (Zahradníčková, 2021). Keďže v zbrojárskom priemysle bola zainteresovaná väčšina obyvateľov mesta, relatívne vysoké príjmy a s nimi aj možnosti boli samozrejmosťou. Miklovky alebo Milionárska štvrť, ktorá najviac kontrastovala s Panelákmi, nebola v skutočnosti štvrťou rodinných domov právnikov, lekárov alebo obchodníkov. Bola to takisto robotnícka štvrť.

Domnievam sa, že dnes sú skupiny detí oveľa individualistickejšie, menej zomknuté a organizované, ale najmä hierarchizované, vertikálne inklinujú k približne rovnakým sociálnym skupinám (Džambazovič, 2022). Je príznačné, že z mojej bývalej detskej bandy sa deti uplatnili na extrémne širokej sociálnej škále. Od špičkového manažéra nadnárodnej spoločnosti, murára, vysokoškolského profesora, vodiča autobusu, riaditeľa priemyselného podniku, robotníka v strojárstve až po nájomného vraha.

Záver

Odstrihnutie od lokálnych tradícií, uniformnosť tovarov a služieb, nedostatok slobody prejavu, strojený nátlak na spôsob myslenia spolu s industriálnou megalomániou viedli nielen k túžbe po kúsku zeme so záhradou a vlastnými plodmi, ale napríklad aj k silnej afinite voči prírodným národom, ktoré reprezentovali spojenie antiindustriálneho a antidogmatického resentimentu. Jestvuje dosť argumentov pre tvrdenie, že Nová Dubnica a náš okolitý región mal toto odtrhnutie od koreňov spolu s masívnou industrializáciou a modernizáciou nastavené zrejme ešte vyššie ako ostatné. Svedčia o tom napríklad regionálne osobnosti, reprezentujúce to, čo nazývam „únik do sveta prírodných národov“. V Kolačine, ktorý je dnes súčasťou Novej Dubnice, má korene Dr. Viktor Krupa (žijúci v Novom Meste nad Váhom), svetový expert na jazyky a kultúry národov Polynézie a Oceánie a dlhoročný riaditeľ Kabinetu orientalistiky SAV. Z Nového Mesta nad Váhom pochádza Miloš Hubina, svetovo uznávaný expert na buddhizmus, thajský jazyk a kultúru. Z neďalekého Trenčína pochádza prof.

Ján Komorovský, autor až štyroch knižne vydaných komparatívnych mytológií prírodných národov a zakladateľ religionistiky. Bol dlhé roky zamestnaný práve v ZŤS v Dubnici nad Váhom. Priamo z Novej Dubnice pochádzam ja, ako špecialista na indiánske kultúry, najmä na mayský jazyk a mytológiu. Zo susedného Bolešova pochádza doc. Hlúšek, opäť špecialista na indiánske kultúry, najmä na Aztékov a ich jazyk náhuatl. Ťažko by sme našli na Slovensku mikroregión s takou vysokou koncentráciou pôvodu expertov na prírodné národy. Nebude zrejme náhoda, že je to priemyselne silno rozvinutý región stredného Považia, kde boli ľudia do veľkej miery a v pomerne krátkom čase vytrhnutí z tradičných komunit a konfrontovaní s masívnou industriálnou expanziou. Dnes som presvedčený, že toto výsadné kultúrne postavenie nášho regiónu nemôže byť nespojené so špecifickou, lokálnou odpoveďou nielen na dobovú ideológiu, ale najmä na extrémne exponované symptómy modernity.

Referencie

- Cvacho, B. (2007). Jiří Kroha a jeho výnimočný koncept ideálneho mesta. In M. Kvasnička (Ed.), *Mesto Nová Dubnica (1957–2007)* (s. 14–31). Nová Dubnica: Mesto Nová Dubnica.
- Daová, V. (2013). *Kultúrna integrácia Vietnamcov v stredoeurópskom kontexte* [Nepublikovaná dizertačná práca]. Masarykova univerzita Brno.
- Džambazovič, R. (2022). *Dospievanie na Slovensku. Prechod do dospelosti zo sociologickej perspektívy*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského.
- Hlúšek, R. (2010). Euroindiáni v kontexte slovenskej spoločnosti. In D. Deák, R. Hlúšek, S. Letavajová, M. Priečko, *Alternatíva, životný štýl, identita? Niekoľko pohľadov na súčasnú slovenskú spoločnosť* (s. 47–74). Čadca: Magma.
- Kiacová, E. (2007). História mesta. (1957–2007). In M. Kvasnička (Ed.), *Mesto Nová Dubnica (1957–2007)* (s. 32–75). Nová Dubnica: Mesto Nová Dubnica.
- Krekovičová, E. (1999). *Medzi toleranciou a bariérami. Obraz Róma a Žida v slovenskom folklóre*. Bratislava: AEP.
- Lévi-Strauss, C. (2000). *Myšlení přírodních národů*. Praha: Dauphin.
- Mann, A., B. (2015). Etnické stereotypy ako zdroje vtipov o Rómoch. In T. Podolinská, T. Hrustič (Eds.), *Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku* (s. 438–479). Bratislava: Veda.
- Pohunek, J. (2018). *Století trampingu – A Century of Tramping*. Praha: Kosmas
- Slavík, I. (1974). *Motýl z obsidiánu* (prekl.). Praha: Mladá fronta.
- Slavík, I. (1976). *Popol Vuh* (prekl.). Praha: Odeon.
- Stingl, M. (1976). *Za pokladmi mayských miest*. Bratislava: Obzor.
- Stingl, M. (1982). *Indiáni včera, dnes a zajtra*. Bratislava: Obzor.
- Šolc, V. (1983). *Indiánským Mexikem*. Praha: Panorama.
- Zahradníčková, Z. (2021). *Vývoj výroby zbrojnej techniky a budovanie závodu v Dubnici nad Váhom v období rokov 1969–1990* [Nepublikovaná diplomová práca]. Masarykova univerzita Brno.

5 V NOVEJ DUBNICI NAŠLI DOMOV...

They found a home in Nová Dubnica...

Katarína Očková

*Mgr. Katarína Očková, Slovenské národné múzeum – Múzeá v Martine,
Etnografické múzeum, katarina.ockova@snm.sk*

Abstract

The paper brings case studies of building a socialist city from the ranks of reemigrants and some other inhabitants on the example of the town of Nová Dubnica. It provides an insight in some of circumstances of their original preindustrial way of life in the period of the 1930s and 1940s, tied to agricultural work of the Slovaks in Hungary, up to the productive life of workers in industry, during the construction of the socialist city Nová Dubnica from 1950s. Documentation of the equipment of the resettlers' apartments, as well as other inhabitants of Nová Dubnica in the period from 1950s up to 1970s will be characterised as well from the ethnomuseologist perspective.

Key words: re-emigration, family, furnishing of households, socialism

Kľúčové slová: reemigrácia, rodina, zariadenie domácností, socializmus

Úvod

V príspevku sa venujem výskumu a dokumentácii spôsobu života a bývania v 2. polovici 20. storočia z pohľadu etnomuzeológie. Uvedený cieľ sledujem v prvom rade na vybranej kategórii obyvateľov Novej Dubnice, reemigrantoch z Maďarska.¹ Poukazujem na spôsob ich života a osobné príbehy, resp. cesty za hľadaním domova. Na prípadových štúdiách vytýpaných domácností zároveň poukážem na životy ďalších prisťahovalcov tohto mesta a väzby medzi nimi.

Východiskovým dôvodom pre napísanie príspevku bola skutočnosť, že pochádzam z Dubnice nad Váhom a moji predkovia boli reemigrantmi, ktorí sa presídlili v rámci procesu výmeny obyvateľstva po 2. svetovej vojne v roku 1947 z juhovýchodného Maďarska na Slovensko. Boli presídlení z dediny Veľký Bánhedeš do obcí Neded a Žihárec v okrese Šaľa na južnom Slovensku. Nezotrvali tu však žiť a bývať dlho. Rozhodli sa zamestnať v priemyselných závodoch v Dubnici nad Váhom a usadili sa v tomto meste, ako aj v novovznikajúcej Novej Dubnici. Tu vytvorili vlastné domácnosti a ďalej žili a bývali už mestským spôsobom života.

---

¹ Východiskovým materiálom je výskum rodiny v procese reemigrácie z Maďarska na Slovensko, spracovaný v diplomovej práci autorky (Molnárová, 2004) a publikovaný v samostatnom odbornom príspevku (Molnárová, 2005).

Pretože medzi obyvateľmi novozaloženého socialistického mesta Nová Dubnica boli aj takíto reemigranti, pokúšam sa ďalej zodpovedať otázku: aké okolnosti ich viedli k životu v tomto meste a sledovanom období?

Rozhovory s reemigrantmi – Novodubničanmi Karkušovcami, realizovaný v roku 2003, som v rokoch 2021 a 2022 doplnila rozhovormi s ich dcérou, ďalej potomkami ďalších presídlencov v Dubnici nad Váhom, Novej Dubnici, v Nedede a Žihárce. Osobné výpovede o spôsobe života a bývaní v Novej Dubnici v 2. polovici 20. storočia mi poskytli aj obyvatelia Novej Dubnice, ktorí neboli reemigrantmi. Vytipovala som ich pre môj muzeologický záujem o dokumentáciu zariadenia starých bytoviek v Novej Dubnici v prvých rokoch 2. polovice 20. storočia. V príspevku zhodnotím, ako sa osudy obyvateľov rôzneho pôvodu prepojili a vytvorili model života robotníkov v Novej Dubnici v období socializmu.

Na prípadovej štúdií života bývalých Bánhedešanov – rodiny Karkušovcov sledujem spôsob bývania, rozvíjanie športových záujmov, angažovanie sa v duchovnom a spoločenskom živote v kontexte novovznikajúceho socialistického mesta Nová Dubnica.

Na príkladoch konkrétnych osudov niekoľkých obyvateľov sa pokúšam načrtnúť čiastočný obraz štruktúry obyvateľstva Novej Dubnice a rekonštruovať model budovania socialistického mesta, spôsobu života a bývania jeho obyvateľov v bývalom Československu všeobecne. A to pohľadom „zdola“, cez konkrétne „malé“ udalosti (resp. osudy a osobné príbehy vytipovaných jednotlivcov), ktoré tvoria „veľké“ dejiny. Konkrétne osudy tvoriace život v uvedenom meste skladajú mozaiku života v období 2. polovice 20. storočia aj v celej krajine.

Predindustriálny spôsob života v slovenských enklávach na Dolnej zemi

V kontexte sledovania osudov reemigrantov je východiskovým poznatkom základný charakter spôsobu života spoločností v slovenských enklávach v Maďarsku, od ktorého sa odvíjali ďalšie rozhodnutia pri ich ceste hľadania domova.²

Sledované spoločnosti Slovákov sa formovali v dvoch častiach Maďarska: v juhovýchodnej oblasti v lokalite Veľký Bánhedeš a v severovýchodnej oblasti v Níredháze. Uvedené oblasti boli tvorené národnostne (slovenským) a nábožensky (evanjelickým augsburského vierovyznania) homogénnym obyvateľstvom na roľníckom základe hlavného spôsobu obživy. Komunity sa kreovali už z osídlencov iných Slováckmi vytvorených lokalít.

---

² Štúdium a výskum témy reemigrácie Slovákov z Maďarska na Slovensko po roku 1947 (Molnárová, 2004, 2005) som realizovala s použitím metodológie výskumu rodiny, predindustriálneho spôsobu života v slovenských enklávach na tzv. Dolnej zemi v súvislosti so životným prostredím a spôsobom obživy (zamestnaním), skúmala som rodinu v procese migrácie, resp. reemigrácie.

Hlavný spôsob obživy mal roľnícko-pastiersky charakter. Z hľadiska prírodného prostredia v súvislosti so spôsobom obživy hospodárili na samotách – „sálašoch“, čo podmieňovalo dvojrezidenčné bývanie a výskyt rozšírených rodín.

Obr. 1: Rodina Marková vo Veľkom Bánhedeši, okolo roku 1940.

Zdroj: rodinný fotoalbum Márie Molnárovej.

Spôsob života sme sledovali v kontexte štúdia rodiny a jej štruktúry (obr. 1). Slováci evanjelického vierovyznania zachovávali endogamiu v zmysle výberu manželského partnera v rámci vlastného spoločenstva, alebo inej slovenskej enklávy v Maďarsku.

Miera chudoby, či už v prípade mnohodetných rodín, alebo v prípade straty rodičov u detí, podmieňovala ich prácu v domácnosti v bohatších rodinách alebo sezónnu prácu v poľnohospodárstve až do obdobia vstupu do manželstva (vytvorenia samostatnej hospodárskej jednotky).

Dominovali nukleárne viacdtné rodiny, čo potvrdilo prevládajúcu motiváciu reemigrácie v prípade menej majetných a mladých rodín osamostatniť sa a dostať dom v novom prostredí po vysídlených maďarských obyvateľoch. V ďalšom prípade boli jednoduché rodiny rozšírené o jedného žijúceho rodiča alebo prarodiča.

K doopatrovaniu starých rodičov však dochádzalo až v ich pokročilom veku, keď už nevládali pracovať a nepotrebovali vytvoriť samostatnú hospodársku jednotku.³

³ Zaznamenali sme prípad, kedy sa vdova rozhodla vstúpiť do manželstva a vytvoriť samostatnú hospodársku jednotku až tretíkrát. Do tretieho manželstva vstúpila v roku 1952 ako 63-ročná po presídlení na Slovensko.

Zaznamenali sme aj časté sobáše po ovdovení, alebo rozvode. Ovdovelí alebo rozvedení obyvatelia nezostávali sami, na príťaž rodiny, potrebovali vytvoriť samostatnú sebestačnú a hospodársku jednotku. Nevlastnili veľké majetky ani roľnícke výmery, preto si potrebovali zarábať aj ako poľnohospodárski robotníci. Táto situácia smerovala k spoločnej výchove potomstva zo všetkých predchádzajúcich manželstiev.⁴

V rámci spoločenského rozvrstvenia slovenských obyvateľov Veľkého Bánhedeša to boli väčšinou poľnohospodárski robotníci, ktorí nevlastnili poľnohospodársku pôdu a drobní statkári. Malí gazdovia, ktorí tvorili druhú významnú vrstvu Slovákov, žili prevažne na sálašoch. Vyše 40 % obyvateľov tvorilo v roku 1941 vrstvu sezónnych poľnohospodárskych robotníkov. Niekedy pracovali na majetkoch väčších gazdov aj v zimnom období. Nemajetné rodiny žili a pracovali ako sluhovia a nádenníci. Približne 20 % obyvateľov odchádzalo na sezónne poľnohospodárske práce aj do vzdialenejších regiónov v Maďarsku (štatistické vyhodnotenie sčítania ľudu v Maďarsku z roku 1941, citované podľa Molnárová, 2004: 39). V Níredháze prevažovali poľnohospodárski roľníci s väčšou výmerou pôdy (aj vyše 100 ha).

Na základe štúdia ekotypov a ich vymedzenia podľa jednotlivých kritérií odborníkmi (Langer, 1994) by sme mohli oblasť Veľkého Bánhedeša charakterizovať ako prechod medzi obilninárskym a dobytkárskym ekotypom (Molnárová, 2004: 42; 2005: 161). V tomto smere sa tu prelínalo hospodárenie na *sálašoch* a starostlivosť o hovädzí dobytok, čo vyžadovalo stálu prítomnosť služobníctva najímaného na celý rok. Na druhej strane boli v obci výrazne zastúpení sezónne a nádenne pracujúci poľnohospodárski robotníci, zamestnávaní priamo v lokalite alebo vo vzdialenejších poľnohospodárskych mestách. Miera chudoby podmienovala zamestnávanie detí u bohatších gazdov, alebo v sezónnych poľnohospodárskych prácach.

Reemigrácia z Maďarska na Slovensko po roku 1947. Hľadania nového domova – putovanie za „lepším životom“

Povojnové migrácie, ktoré boli realizované v súvislosti so spoločensko-politickým smerovaním jednotlivých európskych štátov, boli výrazným medzníkom vo formovaní sledovaných spoločností Slovákov v Maďarsku. Znamenali spustenie ďalších zásadných etáp v kultúrnej, národnostnej či menšinovej a konfesionalnej profilácii vidieka a miest v bývalom Československu začiatkom 2. polovice 20. storočia. V kontexte sledovanej problematiky v súvislosti s nástupom industrializácie a urbanizácie v počiatkoch socialistického zriadenia krajiny sa v tejto časti zameriame na konkrétne životné situácie sledovaných respondentov z Veľkého Bánhedeša a Níredházy.

---

⁴ Vo Veľkom Bánhedeši sa pre túto situáciu používalo označenie: *moje deti, tvoje deti, naše deti*. Zo spomienok Alžbety Karkušovej na detstvo sa potvrdilo, že v rodine Molnárovcov vychovávali deti z troch manželstiev.

Zmeny v živote Slovákov z Veľkého Bánhedeša spôsobilo v dôsledku československo-maďarskej výmeny obyvateľstva vystahovanie väčšiny slovenských obyvateľov (80 % Slovákov, čo tvorilo 60 % celkového počtu všetkých obyvateľov Veľkého Bánhedeša) na južné Slovensko, konkrétne do obcí Neded, Vlčany a Žihárec (Molnárová, 2004: 37; 2005: 155) v dnešnom okrese Šaľa v Nitrianskom kraji.⁵

K reemigrácii Slovákov z Maďarska a najmä respondentov, ktorí neskôr prišli do Novej Dubnice, motivovali niekoľké okolnosti. V prvom rade to bolo vedomie o vyššom životnom štandarde a lepšej ekonomickej situácii vo vtedajšom Československu. Ďalej výrazne rezonovali v spomienkach respondentov obavy zo zastrážovania, že výmena obyvateľstva bude realizovaná násilným spôsobom („každý pôjde s 50 kg balíkom“).⁶ Nakoľko medzi reemigranťmi prevažovali chudobnejšie vrstvy poľnohospodárskych robotníkov, výraznou motiváciou boli prísluby získania bývania a hospodárstva po vysídlených maďarských obyvateľoch.

Obr. 2: Príbuzní pred reemigráciou z Níredházy okolo roku 1947.

Zdroj: rodinný fotoalbum Jozefa Bogára.

⁵ Uvedené lokality boli vybrané maďarsko-československou presídľovacou komisiou v rámci prvej presídľovacej oblasti na Slovensku (Molnárová, 2004: 29, 56).

⁶ Alžbeta Karkušová, rod. Molnárová (nar. 1928 vo Veľkom Bánhedeši). Rozhovor zaznamenaný v Novej Dubnici v roku 2003.

Hoci rozhodovanie a zápis k presídleniu trvali v slovenských enklávach dlhší čas, nakoľko sa obyvatelia obávali odchodu do neznáma, v konečnom dôsledku sa zapojila väčšina Slovákov, a teda priamych rodinných príbuzných spoločenstva, čo podnietilo kompaktnosť pri presídlení. Rodina – širšia či užšia – sa snažila presídlieť spolu. Spoločenstvo k tomu motivovala realita prežívanej doby, že budú presídlení na Slovensko medzi Slovákov, a tým sa vyhnú hroziacej asimilácii s maďarským obyvateľstvom v povojnovom Maďarsku. Veľký význam mali prísľuby, že tak ako rodiny, tak aj spoločenstvá slovenských enkláv budú presídlené kompaktné („*sused bude bývať vedľa suseda*“).⁷ Obyvateľom Veľkého Bánhedeša bolo prísľúbené bývanie v jednej štvrti v meste Šala, Níredházania mali prísť bývať do Levíc podobným spôsobom. Na obavy z rozdelenia rodiny vplyvom reemigrácie poukazujú aj rodinné fotografie celých rodín, realizované pred presídlením (obr. 2). Spoločná komunitná identita založená na základoch etnickej a náboženskej príslušnosti bola v čase povojnových migrácií vystavená náročnej skúške – rozdeleniu spoločenstva a rodiny, na ktorých stáli základné prvky ich svojbytnosti.

Prípadová štúdia Karkušovcov – život v Novej Dubnici po roku 1957

Na prípadovej štúdii života rodiny Karkušovcov sa pokúsim vykresliť modelovú situáciu toho, ako sa zapojili do života v socialistickom meste v 2. polovici 20. storočia.

Sledujem líniu reemigrantov, troch bratrancov z rodinnej vetvy Karkušovcov, ktorí boli rôznym spôsobom zapojení do výmeny obyvateľstva v roku 1947 z Veľkého Bánhedeša do Nededu. Bratrance František Karkuš (nar. 1923), Matej Karkuš (nar. 1929) a Samuel Marko (nar. 1923) sa postupne rozhodli zamestnať v priemyselných závodoch v Dubnici nad Váhom.

Podarilo sa mi realizovať rozhovor aj s Jozefom Bogárom (nar. 1940), ktorý bol síce mladšou generáciou, avšak mal podobný osud ako reemigrant z Níredházy.

Všetci robotníci, ktorí prišli pracovať do Dubnice nad Váhom, bývali najprv v tzv. slobodárňach. Buď priamo v Dubnici nad Váhom, alebo aj v okolitých mestách. Tie boli určené pre slobodných robotníkov – mužov, ženy, ale aj mladé rodiny. Výhodou zamestnania v priemyselných závodoch bola perspektíva získania bytu, ktoré sa stavali v tomto období v Dubnici nad Váhom a Novej Dubnici.

---

⁷ Tamže.

Obr. 3: František a Alžbeta Karkušová, svadobná fotografia z roku 1952.

Zdroj: rodinný fotoalbum Alžbety Bullovej.

Upriamime pozornosť na manželov Františka a Alžbetu Karkušovcov (obr. č. 3). František Karkuš sa narodil v roku 1923 vo Veľkom Bánhedeši. Pochádzal z rodiny kováča a po vychození meštianskej školy v Slovenskom Komlóši sa učil remeslu v kováčskej dielni svojho otca. Bola to ťažká práca, a preto sa rozhodol dobrovoľne narukovať skôr, ako v tom čase povolávali mládencov z Veľkého Bánhedeša a celkovo Maďarska. V období reemigrácie bol frontovým vojakom v ruskom zajatí. Po návrate z frontu už vedel z rodinnej korešpondencie, že boli všetci jeho príbuzní presídlení na Slovensko, konkrétne do Nedede. Preto sa po príchode informoval na úradoch v Maďarsku na oblasť presídlenia Slovákov z Veľkého Bánhedeša. Prostredníctvom československého konzulátu v Budapešti sa zapojil ešte do prebiehajúceho procesu výmeny obyvateľstva na Slovensko. Už na vlakovej stanici v Nedede ho čakal mladší brat, ktorého po toľkých rokoch odlúčenia nespoznal. V Nedede sa stretol aj s celou rodinou. Určitý čas pracoval na poliach, ktoré mala rodina vo výmere až do kolektivizácie. Nakoľko bol z vojenského výcviku vyučený leteckým mechanikom, reflektoval na nábory zamestnania robotníkov do priemyselných závodov do Dubnice nad Váhom, konkrétne do pobočky Konštrukty. Od roku 1950 tu už pracoval a býval v slobodárňach v Dubnici nad Váhom. František Karkuš spomína, že v roku 1947 prišiel (ako Slováč) domov na Slovensko. Po príchode do Dubnice, sa už stal Dubničanom.

Alžbeta Karkušová, rod. Molnárová (nar. 1928 vo Veľkom Bánhedeši), neskoršia Františkova manželka, sa narodila ako štvrtá dcéra Štefana Molnára. Matka Zuzana, rod. Gerželová (nar. 1889) mala už z prvého manželstva dve deti. Prvý muž zomrel v 1. svetovej

vojne v roku 1915. S druhým manželom Štefanom Molnárom mali spolu päť detí. Avšak aj ten zomrel už ako 50-ročný ešte vo Veľkom Bánhedeši. Vdova s deťmi po dvoch mužoch pracovala, ako mohla. Od mladého veku si chodievali súrodenci zarábať na sezónne poľnohospodárske práce. V čase reemigrácie na Slovensko v roku 1947 mala Alžbeta 15 rokov. V spomienkach na presídlenie rezonovali negatívne pocity z výsmechu maďarského obyvateľstva, ktoré sa takýmto spôsobom mstilo Slovákom za vzniknutú situáciu výmeny obyvateľstva z iniciatívy vtedajšieho Československa:

„A jak sme išli... Maďari nám nadávali, že aby sme sa pozreli, že čo máme na našich vagónoch napísané... To bolo vtedy Čé-eS-Dé (ČSD), že ‚Človeče sed' doma!‘ Že aby sme neišli nikde, že oľutujeme. No tak teda, a my sme im povedali: ‚Pozrite sa na vaše vagóny, že čo tam máte napísané!‘ Tam mali MAAL... no a to znamenalo ‚Maďari späť do Ázie!‘... No lebo oni pochádzali z Ázie tí Maďari pravda, ... no a tak sme sa preli vždycky s tými Maďarmi. To bolo naše šťastie, že v tej dedinke (Veľký Bánhedeš) bola päťtisícová obec, ale keď tam bolo hádam 5 rodín čistokrvných Maďarov.“⁸

Ako uvedené traumatizujúce spomienky viedli k túžbe po živote medzi Slovákami, spomína dcéra Alžbeta:

„Mama nechcela nič počuť o Maďaroch, lebo ju v škole bili, keď rozprávala po slovensky. To bola slovenská dedina, kde oni v Maďarsku žili... tak chcela ísť žiť do takého kraja, kde nie sú Maďari. No a Dubnica bolo také miesto, kde nebolo Maďarov chyrovať...“⁹

Po príchode na Slovensko prišli do domu, kde neboli vysídlení všetci maďarskí obyvatelia. Mesiac po príchode na Slovensko sa zamestnala ako slúžka v rodine bohatého staviteľa v Trenčíne, kde sa starala o deti, najmä v zimnom období, keď nebolo veľa práce na rodinnom gazdovstve v Žihárči. Následne sa zamestnala aj v hydinárskych závodoch v Šali. V tomto období sa veľa mladých slobodných dievčat a mladých žien zo Slovenska, vrátane presídlených Sloveniek z Maďarska, zapojilo do náborov robotníčok či už do pozemných stavieb, výstavby miest, alebo iných podnikov na celom Slovensku. Šikovné dolnozemske kuchárky sa uplatnili v kantínach priemyselných podnikov v Bratislave, ale aj v horských chatách či rekreačných strediskách po celom Slovensku.¹⁰ Po určitom čase vzájomného poznania sa František a Alžbeta v roku 1952 zosobášili. Úradný sobáš bol v Bratislave a cirkevnú svadbu mali o pár mesiacov neskôr v Nedede.¹¹ Nakoľko František býval dovtedy na slobodárňach pre slobodných robotníkov v časti „kolónky“ v Dubnici nad Váhom, ako

---

⁸ Tamže.

⁹ Alžbeta Bullová, rod. Karkušová (nar. 1955 v Trenčianskych Tepliciach). Rozhovor realizovaný 10. 9. 2021 v Liptovskom Trnenci.

¹⁰ Mária Demková, rod. Titíšová (nar. 1947 v Žihárči). Rozhovor bol realizovaný v roku 2003 v Žihárči a v júli 2022 v Žihárči.

¹¹ V tom istom roku sa tretíkrát sobášila aj Alžbetina matka. Ako 63-ročná si v Žihárči zobrala za manžela tiež reemigranta z Maďarska, ale z inej slovenskej enklávy.

mladá rodina si zo začiatku našli spoločné bývanie na slobodárňach v Trenčianskych Tepliciach. Od roku 1957 sa im naskytla možnosť bývať v jednej z prvých slobodární v Novej Dubnici. V tom čase mali už dve deti – 3-ročného Františka a 2-ročnú Alžbetu.

Bývanie v prvých slobodárňach v Novej Dubnici

Ich trojizbový byt bol vybavený základným sektorovým nábytkom, ako sa zariaďovali domácnosti v 50. rokoch 20. storočia na celom Slovensku. V kuchyni to bol viacdielny kredenc s presklením vo vrchnej a bočnej dvojpolícovej časti, určenej na odkladanie šálok a kuchynského skleneného riadu. V strednej časti s výklopným uzáverom, a priestorom na soľ, cukor, múku a koreniny, so spodnou a bočnou viacpolícovou skrinkou. V spodnej časti mávali deti odložené hračky, neskôr školské potreby. Učievali sa v kuchyni. V bočnej polícovej skrini kredenca tohto typu bývala v niektorých variantoch uložená aj žehliaca doska, ktorá sa počas žehlenia pohotovo vyložila a oprela o stoličku alebo kuchynský stôl. Súčasťou zariadenia kuchyne bol stôl, stoličky, dve malé detské stoličky, vodová lavička, ktorá už drhotne slúžila na odkladanie rôznych vecí, ako napr. nákupných tašiek, krémov na topánky či otcovo náradie potrebné na drobné opravy v byte a podobne.¹² Súčasťou kuchyne bolo umývadlo, resp. skromná kuchynská linka a pravdepodobne smaltovaný sporák s rúrou na pevné palivo (uhlie). Ten sa nám nepodarilo presne zdokumentovať, ani ďalším výskumom v starších bytoch zistiť, o ktorý typ sporáka išlo.

Spálňa bola zariadená základnou zostavou trojdverovej vešiakovej a dvojdverovej polícovej skrine. Na rodinných fotografiách z konca 50. rokov 20. storočia sme mohli sledovať ozdobovanie políc háčkovanými pásmi a naskladanú bielizeň ešte z výbavy pani Alžbety Karkušovej ako „dolnozemskej nevesty“. Ďalej tu bola manželská posteľ, dva nočné stolíky s lampami a zrkadlo s dvomi úložnými zásuvkami v spodnej časti. Izby boli vymaľované klasickým valčekom. V spálni Alžbeta nad manželskou posteľou vymaľovala ornamenty z rodného Bánhedeša, ktoré sa maľovali v okolí pece.¹³ Dôsledné postielanie manželskej

---

¹² Variant uvedenej sady nábytku kuchyne – kredenc, stôl, stoličky, vodovú lavičku a kôš na bielizeň sa nám podarilo nadobudnúť do zbierok Slovenského národného múzea v Martine v roku 2017. Pôvodným majiteľom bol bratranec Františka Karkuša Samuel Marko (nar. 1923 vo Veľkom Bánhedeši), žijúci v Dubnici nad Váhom v rokoch 1958 – 1994.

¹³ Podobný nábytok sme mohli sledovať aj v zariadenej domácnosti Samuela Marka (nar. 1923), bratranca Františka Karkuša, ktorý prišiel tiež ako reemigrant pracovať a bývať do Dubnice nad Váhom v roku 1958. Ten istý typ sektorovej spálne sme zaznamenali u Arpáda Herencsára (nar. 1934), ktorý prišiel pracovať do Dubnice nad Váhom okolo roku 1955 a bývať do Novej Dubnice okolo roku 1969. Bol pôvodom maďarskej národnosti z Tešedíkova. Podobne mali zariadené domácnosti nepresídlení príbuzní v Nedede a Žihárce. Pri doplňujúcom výskume v júli 2022 sa nám podarilo zaznamenať minimálne podobný typ kredenca v dvoch domácnostiach príbuzných v Nedede a Žihárce. U Márie Demkovej, rod. Titíšovej (nar. 1947) sme zdokumentovali nábytok spálne, obývacej izby, kuchyne, chodby a detskej izby. Táto domácnosť bola postupne zariaďovaná po roku 1967 a rodinu tvorili reemigranti z Veľkého Bánhedeša. Manžel Pavol Demko sa zamestnal v Jednotnom roľníckom družstve v Žihárce, podobne ako jeho svokor a švagor. Tu zostali aj žiť.

postele s perinami, prikrývkou a kaučukovou bábikou v strede pripomínali parádnu izbu z meštianskeho prostredia.

Obývacia izba mala základné vybavenie úložného, oddychového či stolovacieho nábytku: sekretár, knižnicu, rozkladací gauč, dve čalúnené kreslá, okrúhly stolík. K uvedenej nábytkovej sade bol aj rozkladací stôl a stoličky ako jedálenská súprava. V izbe sa kúrilo v liatinovej tmavočervenej piecke značky Petrík. Izby boli navzájom priechodné.

V detskej izbe boli postele – váľandy, pri nich na stene maľovaná alebo vyšívaná nástenka. Vyšívané kuchynské nástenky, známe z vidieckeho prostredia, dotvárali priestor kuchyne.

Život v meste

Deti navštevovali v Novej Dubnici miestnu materskú školu, ako aj 1. a neskôr 2. základnú školu. Dcéra Alžbeta začala približne od desiatich rokov trénovať gymnastiku a zapájala sa do školských športových aktivít (hádzaná, lyžovanie, strelba...). Ako členka a neskôr vedúca pionierskej organizácie mládeže sa zúčastňovala spoločenského diania v Novej Dubnici a okolí:

„Hodne sme sa angažovali v rámci pionierskej organizácie. Nech môžeme nadávať na komunizmus akokoľvek, my sme mali vďaka tejto našej vedúcej takú pioniersku organizáciu, ktorá nebola nejak riešená politicky, my sme to tak nevnímali. To, že my sme robili všetko možné, tak nás to bavilo.“¹⁴

Hrávali divadlo, nacvičovali tanečné vystúpenia, ktoré predvádzali počas karnevalov, zúčastňovali sa slávnostných pionierskych sľubov na Jankovom vršku, ale aj všetkých výročných osláv a sviatkov na námestí v Novej Dubnici, ktoré sa konali vo vtedajšom Československu pod záštitou ideológie Komunistickej strany Československa. Pri rôznych športových podujatiach, napr. cyklistických pretekoch, sa zapájali do sprievodov aj členky vtedajšieho Československého Červeného kríža, medzi ktoré patrila aj matka Alžbeta Karkušová.

Okrem zapojenia sa do športového života v Novej Dubnici dcéry Alžbety sa rodičia František a Alžbeta angažovali aj v duchovnom živote. Kostoly v Novej Dubnici neboli postavené. Farnosť a najbližší kostol evanjelického zboru sa nachádzali v Košeci, ktorá bola vzdialená 10 km. V okolí Novej Dubnice prevažovalo rímskokatolícke vierovyznanie obyvateľov, susedná Dubnica nad Váhom bola pútnickým miestom s bohatou tradíciou. Rozvíjanie evanjelickej viery v patričnom spoločenstve sa v novom prostredí javilo ako veľmi podstatné kritérium zachovania základných etnokultúrnych tradícií predkov. Spolu s

---

¹⁴ Alžbeta Bullová, rod. Karkušová (nar. 1955 v Trenčianskych Tepliciach). Rozhovor realizovaný 10. 9. 2021 v Liptovskom Trnenci.

príbuznými, tu prisťahovanými reemigrantmi, a ďalšími evanjelikmi, prisídlencami z okolitých lokalít, sa spočiatku schádzali v malej modlitebni, ktorá sa nachádzala pri parku v Dubnici nad Váhom. Neskôr sa z rastúcej základne veriacich, ale aj vďaka finančným možnostiam farského úradu a cirkevného zboru, podieľali na rekonštrukcii jedného z obytných domov na evanjelickú modlitebňu, ktorá bola posvätená v roku 1986 v Dubnici nad Váhom (Antalík, 2010: 299). V tomto období sem chodili veriaci z Novej Dubnice na Služby Božie.

Manželia Karkušovci boli pokladníkmi, Alžbeta povyšivala oltárne prikrývky spôsobom, ako ju to učili dolnozemske gazdinky. Postupom času si veriaci z Novej Dubnice založili vlastnú modlitebňu a podobným spôsobom sa presídlenci z Níredházy, manželia Bogárovci, podieľali na postavení a posvätení kostola v Novej Dubnici v roku 2012.

Po odchode na dôchodok sa manželia Karkušovci spolu s ďalšími obyvateľmi mesta zapájali do aktivít klubu Jednoty dôchodcov na Slovensku.

Kontakty s rodinou

Od počiatku príchodu do budovanej priemyselnej dubnickej oblasti naši sledovaní reemigranti udržiavali intenzívne kontakty medzi sebou. Znami a príbuzní reemigranti bývali v susedstve v Novej Dubnici, ako aj v Dubnici nad Váhom. Veľmi často navštevovali rodičov, súrodencov a príbuzných „doma“ na južnom Slovensku. Súdržnosť rodiny sa prejavovala najmä z iniciatívy najstaršej žijúcej generácie. Chodilo sa pomáhať rodičom na družstevných vymeraných majetkoch okopávať kukuricu, repu, vypomáhať pri zakáľkách, zúčastňovali sa udalostí rodinného cyklu – svadiieb, pohrebov.

Obr. 4: Návšteva príbuzných z Maďarska, južného Slovenska a Dubnice nad Váhom. Foto Ján Hipki, 1967.
Zdroj: archív autorky.

V Novej Dubnici bola neskôr možnosť získať aj záhradky, o ktoré niektorí obyvatelia prejavili záujem. Karkušovci chodili pomáhať rodičom do Žihárca a Nededu. Na príkladoch ťažkej práce z mladosti sa odpúťali od roľníckeho spôsobu života a etablovali sa ako pracujúca robotnícka vrstva do budovaného, z pohľadu žitej doby nastupujúceho „moderného života“ v novom meste, s vytváranou novou identitou a tým aj určitou suverenitou (minimálne v porovnaní so súrodencami, ktorí sa neodpúťali od rodičov a zostali žiť a bývať v poľnohospodárstve na južnom Slovensku). Bratranec Samuel Marko sa v Dubnici nad Váhom venoval pestovaniu paradajok a papriky vo veľkometrážnych fóliovníkoch pri postavenom rodinnom dome tak, ako to robili presídlenci na južnom Slovensku. Na pozadí rodinných fotografií môžeme sledovať aj príležitosti rodinných návštev v Novej Dubnici nielen príbuzných z južného Slovenska, ale aj Dolnej zeme. Kontakty s nepresídlenými súrodencami neboli síce intenzívne, ale rezonovala nostalgia za tým, že rodina nie je spolu na Slovensku (obr. 4).

Pohľady do života niektorých ďalších obyvateľov Novej Dubnice s dôrazom na dokumentáciu spôsobu života a bývania v 2. polovici 20. storočia

Dokumentácii spôsobu života a bývania v období 2. polovice 20. storočia sa do súčasnosti v múzeách venovala pozornosť čiastočne a nesystematicky. Hodnotenie prvotných prístupov vyznieva skôr ako konštatovanie o realizácii úloh „žitej doby“, zameraných na dokumentáciu budovateľských úspechov socializmu (Halmová, 2012: 46).

Na základe uvedeného je veľmi náročná realizácia systematicky pripravovaných výstav či expozícií jednotlivých vývojových etáp života spoločnosti v sledovanom období. V zbierkach chýbajú celé sady sektorových nábytkov, prípadne nie sú zastúpené komplexne ani pre jedno vývojové štádium zariadenia domácností. Ideálnym stavom je prezentácia zariadených interiérov zbierkami, doplnenými s osobným príbehom konkrétnych majiteľov, resp. nositeľov robotníckej vrstvy s možnosťou prezentácie ich osobných výpovedí, obrazového materiálu alebo dobových filmových dokumentov.

V snahe doplniť takýto dokumentačný materiál o spôsob života a bývania obyvateľov Novej Dubnice a precizovanie interiérového vybavenia najstarších bytov prvých slobodárňí (tak ako som ho realizovala už na príklade vyššie uvedenej rodiny Karkušovcov), v nasledujúcej časti poukážem na zariadenie bytov niektorých ďalších obyvateľov mesta z obdobia konca 60. a 70. rokov 20. storočia. Získaný materiál nie je ohľadom témy vývojových štádií zariadenia bytov v Novej Dubnici od prvých slobodárňí až po neskoršie štádiá zariadení bytov v období 2. polovice 20. storočia dostatočne vyčerpaný. Aspoň čiastočne obrazovo dokumentuje zariadenie domácností Jozefa Bogára (reemigranta z Níredházy), Arpáda Herencsára (pochádzajúceho z Tešedíkova, okres Šaľa) a Jarmily Vankovej (s pôvodom zo Savčinej pri Pruskom).

Obr. 5: Zariadenie spálne A. Herencsára z 50. a 60. rokov 20. storočia.

Foto: autorka, 2022.

Jozef Bogár (nar. 1940 v Níredháze) pochádzal z bohatej roľníckej rodiny z Níredházy. V rámci reemigrácie v roku 1947 boli s rodičmi a ďalšími ôsmimi súrodencami presídlení do Kalnej nad Hronom (okr. Levice). Nakoľko rodičia vlastnili väčšie výmery poľných majetkov, v lokalite presídlenia v Kalnej nad Hronom v prvých rokoch do kolektivizácie v poľnohospodárstve hospodárili na vymeranom majetku na základe výmeny obyvateľstva. Jozef sa ako syn „kulaka“ vyučil na strednej poľnohospodárskej škole v Leviciach. Na vojnu narukoval do Dubnice nad Váhom, čo poznačilo jeho ďalší osud. Rozhodol sa zamestnať v tunajšom priemysle. Ako mladý robotník začal bývať v slobodárni – tzv. „delta barakoch“, kde spoznal presídlencov Markovcov, o približne generáciu starších krajanov s pôvodom z Veľkého Bánhedeša. Tí mu poskytli rodinné zázemie pri riešení základných životných problémov v dubnickom prostredí. Spolu s ďalšími presídlencami z iných lokalít vypomáhal aj pri stavbe ich rodinného domu v Dubnici nad Váhom. Neskôr sa oženil a do Novej Dubnice prišiel bývať v 60. rokoch 20. storočia. V prvých rokoch rodinného a duchovného života sa často podieľal na prácach u rodičov v Kalnej nad Hronom, ale aj v susednej lokalite Svätom Jure (Jur nad Hronom, okr. Levice), odkiaľ pochádzala jeho manželka, tiež pôvodom zo slovenskej enklávy z okolia Níredházy. Tam sa spočiatku zúčastňovali aj na evanjelických Službách Božích. Celý život rodiny ovplyvnila skutočnosť, že sa jeden zo súrodencov oženil a ostal bývať v rodnej Níredháze v Maďarsku. U Jozefa Bogára sledujeme na rodinných fotografiách dokumentačný materiál zariadenia obývacej izby po roku 1969.

Obr. 6: Zariadenie spálne A. Herencsára z 50. a 60. rokov 20. storočia.

Foto: autorka, 2022.

Arpád Herencsár (nar. 1934 v Tešedíkove), podobne ako presídlenci z Maďarska, reagoval na nábor robotníkov v priemysle a prišiel ako slobodný mládenec pracovať do závodov v Dubnici nad Váhom v 50. rokoch 20. storočia (obr. 5, 6). Pochádzal z Tešedíkova (dnešný okres Šaľa). Jeho príbuzní, maďarskej národnosti, boli po 2. svetovej vojne v rámci výmeny obyvateľstva presídlení do Maďarska (Tolne, Tolnianska župa v južnej časti Maďarska). Rodičia a starí rodičia po matkinej línii sa nepresídlili a ostali žiť v Tešedíkove. Arpád Herencsár sa už ako 17-ročný mládenec rozhodol zamestnať v Adamove (juhomoravský kraj Česka) v priemyselnom odvetví železiarskych hút a hámrov. Následne pracoval aj v lodenici v Komárne, avšak nakoniec sa po roku 1955 zamestnal v závodoch v Dubnici nad Váhom. Tu spočiatku býval na slobodárňach a vstúpil do prvého manželstva. To sa po desiatich rokoch rozpadlo a v roku 1965 sa oženil druhýkrát. Po roku 1969 sa s rodinou a 2-ročnou dcérou nasťahoval do 3-izbového bytu, ktorý bol postavený v rámci architektonického projektu Jiřího Krohu v Novej Dubnici.

Obr. 7: Nábytok v obývacej izbe z obdobia po roku 1969.

Foto: autorka, 2022.

Z oblasti jeho pôvodu, zo Žihárca, pochádzali aj iní obyvatelia Novej Dubnice, napríklad Alfonz Habán, s ktorým sa dobre poznali a boli susedmi. Podobne sa poznali s presídlencami Karkušovcami, ako aj Markovcami v Dubnici nad Váhom, s ktorými boli kolegovia v závodoch. Možnosť rozprávania sa v maďarskom jazyku, keďže boli presídlenci bilin-gválni, a spoločný osud života na južnom Slovensku ich zblížili aj na pracovisku. Zo spo-mienok potomkov presídlencov sa dozvedáme, že spoločne oslavovali na pracovisku naro-deniny či meniny. Pracovný život robotníka sa odrazil aj v pevnom závodnom kolektíve. Medzi osobnými pamiatkami sa v rodine Arpáda Herencsára uchovávajú narodeninové že-lania od kolegov pracovného kolektívu zo závodov z Dubnice nad Váhom.

Obr. 8: Nábytok v obývacej izbe z obdobia po roku 1969.

Foto: autorka, 2022.

Na príklade zariadenia domácnosti Arpáda Herencsára sme videli podobný nábytok spálne, akým mali reemigranti zariadené domácnosti v 50. rokoch 20. storočia. Obývačka bola už mladšieho datovania – z konca 60. rokov (obr. 7, 8). Takzvané pamiatky alebo spomienkové predmety na domov predkov z južného Slovenska tvorili niektoré časti nábytku – válna bola zakúpená ešte v 50. rokoch v Tešedíkove, v čase keď prišiel ako slobodný robotník pracovať a bývať do Dubnice nad Váhom. Skriňová „kasňa“ so šuplíkom ako aj kuchynský stôl pochádzali z remeselnej dielne stolára Petra Leloviča, starého otca z Tešedíkova. Zdokumentovali sme drobné interiérové doplnky, ako napríklad porcelánové sošky (motív poľovačky, srnca, jeleňa, popolušky – predmety československej výroby), ktoré dotvárali snáď každú domácnosť zo začiatku 50. rokov. Zariadenie dopĺňajú predmety interiérového textilu – obrus a vyšívané dečky z Tešedíkova. Domácnosť dotvárajú aj drobné spomienkové predmety na presídlenú rodinu do Maďarska.

Obr. 9: Kuchynská linka z roku 1957.

Foto: autorka, 2022.

Dokumentáciu variantu vstavanej kuchynskej linky, ktoré sa realizovali v bytových domoch vystavaných v Novej Dubnici podľa architektonického návrhu J. Krohu, sa podarilo zaznamenať u Jarmily Vankovej, rod. Viskupovej (nar. 1930 v Savčinej pri Pruskom, okr. Ilava). Kuchynské zariadenie tvoril variant pevne ukotvenej linky s presklenou vitrínou na šálky a sklenený riad vo vrchnej časti, ako aj zásuvková a skrinková spodná časť s umývadlom (obr. 9). Sporák bol už v roku 1976 plynový. Kuchyňu dotvárala vstavaná výšková policová úložná skriňa v rohu oproti sporáku, stôl so stoličkami, neskôr prvé chladničky. Ešte v súčasnosti dokumentujeme vyšívané nástenky, ako ich poznáme z tradičného vidieckeho prostredia. Zdokumentovali sme aj variant sekretára v obývačke zakúpený na inzerát (obr. 10), keďže majiteľka v čase prisťahovania sa žila v byte len s najmladším synom a zariadovала si domácnosť ako samoživiteľka. Spálňa bola zakúpená do tohto bytu okolo roku 1975. Na životnom osude pani Jarmily Vankovej môžeme sledovať klasický príklad života robotníčok. Jej matka Apolónia Viskupová, rod. Novosadová (nar. 1908, zomrela v r. 1979) sa ako

mladá robotníčka zamestnala v Bratislave v pozemných stavbách ako kuchárka v kantíne. Následne pracovala na východnom Slovensku ako robotníčka pri výstavbe cintorína padlých hrdinov pri pamätníku Čs. armády pri Svidníku. Zárobok posielala do rodnej Savčinej pri Pruskom, kde sa o nepľnoletú dcéru Jarmilu starali starí rodičia. Po ukončení základnej školy sa Jarmila ako mladá robotníčka zaučila a zamestnala v Neherových odevných závodoch v Trenčíne. Následne sa v roku 1949 vydala, a začala bývať v rodinnom dome manželovej rodiny v Lednických Rovniach. Mala tri deti. Tie keď trochu odrástli, zamestnala sa ako skladníčka v sklárňach v Lednických Rovniach. Do Novej Dubnice prišla bývať v roku 1976 a zamestnala sa v školstve ako upratovačka. Čoskoro ovdovela. Domácnosť si už zariaďovala ako samoživiteľka. Pamiatkou na pôvod a domov v Savčinej je pre ňu sektorové zrkadlo z obdobia približne 30. – 40. rokov 20. storočia, ktoré si do bytu doniesla po starých rodičoch.

Obr. 10: Sekretár z 50. rokov 20. storočia.

Foto: autorka, 2022.

Na uvedených príkladoch prípadových štúdií spôsobu života a bývania niektorých vybraných respondentov sme mohli sledovať isté prepojenie ich osudov so sledovanou kategóriou obyvateľov reemigrantov v živote Novej Dubnice.

Potvrdila sa kolektívna identita reemigrantov – krajanov na spoločnom historickom a etnokultúrnom základe ich ďalším združovaním aj v novom prostredí po presídlení do miest.

Spolupatričnosť rovnakého osudu života na južnom Slovensku pôsobila pozitívne aj pri vytváraní nových priateľstiev na pracovisku v dubnickom závode aj s obyvateľmi maďarského pôvodu, ktorí sa snažili vyhnúť vysídleniu do Čiech a Maďarska po 2. svetovej vojne. V neposlednom rade sa stretávame s fenoménom sezónneho zamestnania robotníkov a robotníčok v budovaných priemyselných centrách v bývalom Československu v období 40. a 50. rokov 20. storočia.

Záver

Uvedený materiál prináša prípadové štúdie budovania socialistického mesta z radov reemigrantov a niektorých ďalších obyvateľov na príklade mesta Nová Dubnica. Metodickými prístupmi etnomuzeológie sme sa zamerali na výskum a dokumentáciu spôsobu života a bývania na niektorých príkladoch života obyvateľov mesta Nová Dubnica v 2. polovici 20. storočia.

V kontexte uceleného pohľadu na pôvod reemigrantov a príčiny migrácie za hľadaním domova sme sa pokúsili zdokumentovať spôsob ich života, bývania, spoločenského a duchovného života prostredníctvom osobných rozhovorov, rodinných fotografií, ale aj prostredníctvom dokumentácie zariadenia ich bytových domácností.

Na prípadovej štúdiu osudov rodiny Karkušovcov sme sledovali východiskovú situáciu tradičného predindustriálneho spôsobu života Slovákov v Maďarsku v období približne 30. a 40. rokov 20. storočia, ktorý sa vyznačoval ťažkou prácou v poľnohospodárstve a rodinnom remesle. Východiskový predindustriálny model rodiny, ktorá sa vyznačovala mnohodednosťou, zachovaním endogamie z hľadiska slovenskej národnosti a evanjelického a. v. vierovyznania, vytváraním ďalších manželských a rozšírených rodinných zväzkov po odvození alebo odlúčení (z dôvodu posilnenia hospodárskej svojbytnosti rodinnej jednotky) sa v procese reemigrácie a zamestnania v priemysle mení na robotnícku rodinu socialistického mesta, zachovávajúcu výpomoc rodičom na južnom Slovensku, avšak v tých časoch „moderným“ spôsobom života v socializme, využívajúcim všetko, čo život prinášal. To sprevádzalo aktívne zapojenie sa do spoločenského a kultúrneho života mesta.

Mesto Nová Dubnica budovalo identitu svojich obyvateľov na ideológii socialistického režimu. Rozvíjalo mnohé športové aktivity, ale aj voľný čas prostredníctvom zapájania žiakov a mládeže do aktivít skupín pionierskej organizácie.

Ukázalo sa, že rozvíjanie duchovného života v spoločenstve reemigrantov a iniciatívy vo vybudovaní kostolov v novom mestskom prostredí nahrádzali akési spoločenské potreby sledovaných komunít presídlencov, ktoré sa v iných oblastiach Slovenska prejavili napríklad zakladaním spolkov združujúcich reemigrantov – krajanov (Botík, 2010: 206).

Koncept domova sa ukázal v rodine reemigrantov z Novej Dubnice bezprostredne spätý s krajinou ich prvotného pôvodu – ako Slováci sa identifikovali so Slovenskom. Bola to krajina návratu, kde sa vrátili medzi svoje pôvodné etnické obyvateľstvo. Na druhej strane sa domov ukázal ako miesto, kde boli ich rodičia a súrodenci presídľovaní a neskôr aj pochovávaní na južnom Slovensku. Domov spoločenstva reemigrantov zo slovenských enkláv z Maďarska bol tam, kde sa väčšia časť spoločenstva v roku 1947 presídlila a zostala žiť. Avšak táto problematika by vyžadovala ešte intenzívnejší výskum v spoločenstvách reemigrantov, ako aj z pohľadu ich príbuzných, ktorí podobným spôsobom ďalšími migráciami putovali za živobytím a zakladali tzv. nové domovy v priemyselných oblastiach krajiny. Tretí variant domova sa nám ukázal pri zariaďovaní vlastných domácností, kde si nielen reemigranti, ale aj ostatní sledovaní obyvatelia mesta Nová Dubnica uchovávali určité reminiscencie na svoj pôvod, či už zariadením nábytkového mobiliáru, alebo interiérovými doplnkami. V každom z uvedených variantov konceptu domova sa potvrdila identifikácia s etnokultúrnym a rodinným pôvodom u všetkých respondentov.

V príspevku sme sa pokúsili poukázať aj na spôsob života a bývania niektorých ďalších obyvateľov Novej Dubnice z konca 50., 60. a 70. rokov 20. storočia. Uvedený materiál tak poukazuje na obrázky zo životov niektorých obyvateľov budovaného mesta v 2. polovici 20. storočia, ktoré sa istým spôsobom navzájom prepojili.

Intenzívny výskum, s konkrétnymi osudmi majiteľov domácností a predmetmi, ktoré ich príbehy vedia rozpovedať, ale aj možnosťou prezentácie zariadenia bytov v jednotlivých vývojových etapách 2. polovice 20. storočia by mohol poukázať na príklade obyvateľov Novej Dubnice na spôsob života, politickú orientáciu a spoločensko-kultúrny vývoj v celej krajine. S určitými presahmi až do roviny udalostí po roku 1989 so zameraním na ďalšie typické vplyvy pokračujúcej „modernizácie“ spoločnosti. Z etnomúzejného pohľadu tak skúmame naplnenie formy obsahom – ako sme žili v postavených sídliskách, či už sa to dotýkalo konkrétneho projektu „socialistického mestečka“ J. Krohu, postaveného „na poli“, alebo iných budovaných miest a sídlisk na Slovensku.

Referencie

- Antalík, Š. (2010). Cirkevný život. In V. Bystrický, J. Rogulová (Eds.), *Dubnica nad Váhom* (s. 293–299). Dubnica nad Váhom: Mesto Dubnica nad Váhom, Historický ústav SAV.
- Botík, J. (2010). K výskumu procesov sociálnej a kultúrnej adaptácie reemigrantov v krajine ich pôvodu. In Z. Sáposová, Š. Šutaj (Eds.), *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom* (s. 203–211). Prešov: UNIVERSUM.
- Botík, J., Botiková, M. (2009). Slovenská komunita v Níredháze. K formovaniu skupiny tírpákov. *Slovenský národopis*, 57(1), 21–43.

- Halmová, M.** (2012). Dokumentácia druhej polovice 20. storočia a súčasnosti – niekoľko poznámok k problematike. In M. Halmová (Ed.), *ETNOLÓG A MÚZEUM XV, Dokumentácia druhej polovice 20. storočia a súčasnosti* (s. 45–50). Martin: Slovenské národné múzeum, Slovenská národná knižnica, Slovenské národné literárne múzeum.
- Haszicz, M.** (2008). K repatriácii Slovákov z Nyíregyházy. In S. Bajaník, V. Dendúrová-Tapalagová (Eds.), *Slováci v zahraničí, Mat' volá II, Zborník Krajského múzea Matice Slovenskej 24* (s. 153–165). Martin: Matica slovenská.
- Langer, J.** (1994). Pojem ekotyp a metodologické problémy jeho vymedzenia. *Slovenský národopis* 42(1), 3–13.
- Molnárová, K.** (2004). *Rodina v procese reemigrácie v rokoch 1946 – 1948*. [Nepublikovaná diplomová práca]. Katedra etnológie a kultúrnej antropológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.
- Molnárová, K.** (2005). Rodina v procese presídlenia na Slovensko v rokoch 1946 – 1948. In A. Divičanová, A. Uhrinová (Eds.), *15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku* (s. 155–170). Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.

6 MESTO NOVÁ DUBNICA V MÚZEJNEJ PREZENTÁCII – NÁVRH EXPOZÍCIE¹

The town of Nová Dubnica in a museum presentation – exhibition proposal

Luboš Kačírek

Doc. Mgr. Luboš Kačírek, PhD., Katedra archívnictva a muzeológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, lubos.kacirek@uniba.sk

Abstract

The paper focuses on the presentation of architecture and housing culture in the 1950s and 1960s 20th century. It brings a number of proposals on how it is possible to approach the historical and museum values of the town of Nová Dubnica. The educational trail approaches the most important buildings of the town built in the spirit of socialist realism, the so-called sorela (Mierové námestie, Panorex cinema, cultural center, hostel, unrealized buildings). It captures several layers: historical values and places of memory of the town's inhabitants. The second part of the contribution presents a proposal for an exposition of the history of Nová Dubnica and a proposal for the Exposition of housing culture in the 1950s and 1960s, pointing to examples from other museum exhibitions (e.g. the exhibition *Stavíme Nové Lidice – We are building a Nové Lidice village*).

Key words: socialism, town, museum presentation. Nová Dubnica

Kľúčové slová: socializmus, mesto, múzejná prezentácia, Nová Dubnica

Po roku 1989 sa môžeme stretávať s mimoriadnym záujmom predstaviteľov obcí i obyvateľov o prezentovanie vlastnej identity a sebaidentifikáciu, snahou odlišiť sa od iných a nahradiť „jednotnú panelákovú uniformnú šed“ mnohých miest a obcí poukázaním na svoju jedinečnosť. Od 90. rokov sa stretávame s boomom prijímania obecných symbolov – erbu a vlajky, resp. mnohé z obcí sa vracajú k svojim pôvodným symbolom, ktoré boli v období socializmu modifikované.

V rámci sebaidentifikácie si mestá a obce zakladajú pamätné izby, resp. múzejné expozície, ktoré zároveň plnia funkciu reprezentatívnych priestorov pre návštevníkov. V tomto kontexte môžeme spomenúť aj zakladanie rozličných kultúrnych podujatí, slávností, zábavných programov a kulinárskych festivalov, ktoré prispievajú k utužovaniu a formovaniu spoločného povedomia obyvateľov (napríklad Dni zelá v Stupave, Keramické trhy v Pezinku, Hontianska paráda v Hrušove a pod.).

Prezentácii lokálnej histórie sa začala venovať výraznejšia pozornosť aj v historiografii. V 70. a 80. rokoch 20. storočia sa v západoeurópskej historiografii začala objavovať kritika

---

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 1/0187/20 *Obraz socialistického mesta*.

dominantného zamerania historického výskumu na sociálne dejiny, resp. sociálnovednú historiografiu, ktorá prehliadala zobrazovanie života „malých ľudí“, resp. politicky marginalizovaných sociálnych skupín. Väčšia pozornosť sa začala venovať každodennému životu, spôsobu života „obyčajných ľudí“, (Iggers, 2002: 96) t. j. zameriavala sa na mikrohistóriu na rozdiel od „veľkej“ makrohistórie. V rámci mikrohistórie sa venuje pozornosť priblíženiu zážitkov, pocitov konkrétnych ľudí, čo presúva záujem skúmania do oblasti dejín všedného dňa či každodennosti. (Iggers, 2002: 101, 107)

Prvotne sa záujem historikov preferujúcich mikrohistorické bádanie zameriaval na staršie historické obdobie, dominantne na obyvateľstvo v predindustriálnom období, postupne sa záujem orientoval aj na nedávnu históriu, ktorú je možné skúmať aj metódou oral history (Vaněk, 2004). V rámci výskumného grantu bolo možné touto metódou ešte zachytiť spomienky prvých obyvateľov, ktorí sa usadili v meste Nová Dubnica. Uvedomujeme si, že metóda oral history so sebou nesie aj určité riziká, ako aj nutnosť overovania získaných prameňov z ďalších zdrojov. Jej výhodou je však práve osobná, autentická výpoveď obsahujúca poznatky, ktoré nie je možné získať z iných zdrojov (bližšie napríklad publikácie Profantová, 2012 a 2015, Alexijevič, 2016). Získané výpovede od prvých obyvateľov plánujeme prezentovať aj v rámci navrhovanej expozície.

Kritici mikrohistórie v tomto kontexte poukazovali na jej príklon k zbieraniu historických anekdot, t. j. utváraní anekdotickej historiografie, teda akýmsi vyberaním zrníčok či hrozienok z pomyselného historického koláča. Kritika sa však ukázala ako prehnané tvrdenie, keďže mikrohistorický výskum sa uskutočňuje len v rámci širšieho celospoločenského kontextu (Iggers, 2002: 98, 106). Zároveň však musíme upozorniť, že je dôležité, aby sme pri prezentácii tohto obdobia nezabúdali na celkový historický kontext doby a neskĺzli do spomienkového optimizmu.

Pri 50. výročí vzniku Novej Dubnice ako samostatnej obce sa v roku 2007 konala konferencia, ktorá hlavne z architektonického hľadiska hodnotila jedinečnosť mesta, primárne z hľadiska stavebného vývoja (bližšie aj Haberlandová, 2013; Janto, 2019). Nová Dubnica však nie je len mestom socializmu, je to pamäť doby, výsledok istého historického obdobia so svojou stále živou historickou pamäťou. Vedenie mesta sa od tohto obdobia intenzívnejšie zaujíma o dokumentáciu a prezentáciu mesta aj prostredníctvom hmotných dokladov. V rámci mestskej knižnice bola v roku 2014 zriadená Pamätná izba Jiřího Krohu a spoločenská miestnosť – „historická izba“ s panelovou expozíciou venovanou dejinám mesta a osobnostiam, doplnená zbierkou kroník, archívnych a obrazových dokumentov, vitrínkami s predmetmi, ktoré obyvatelia vďačne venovali svojmu mestu. Momentálne má zbierka skôr charakter (študijného) depozitáru bez systematickejšieho spracovania.

Môžeme konštatovať, že z muzeologického pohľadu má zbierka písomností a hmotných artefaktov potenciál na vybudovanie reprezentatívnej expozície ako lokálneho mestského

múzea v zriaďovateľskej pôsobnosti mesta. Predpokladom je vybudovanie múzejnej expozície – ako sociálnej (re)konštrukcie reality, či ako *message*, t. j. „správy“ pre domácich, miestnych obyvateľov, ktorí majú na jednej strane základné poznatky o dejinách mesta, t. j. ako miesta pamäti, na druhej strane aj pre návštevníkov mesta, ktorí nemajú znalosti o dejinách mesta.

V príspevku sa sústreďujeme na zhodnotenie doterajších aktivít vedenia mesta Nová Dubnica pri dokumentácii jeho histórie prostredníctvom hmotných dokladov, vrátane obrazových a archívnych, a navrhujeme, na základe vybraných pozitívnych príkladov, možnosti múzejného zariadenia ako komunitného múzea pre obyvateľov mesta a múzejnú expozíciu približujúcu návštevníkom mesta obdobie 50. a 60. rokov 20. storočia. Približujeme *modus vivendi* jednotlivých múzejných expozícií a povinností zriaďovateľa. Týmto širším rozborom chceme poukázať na príležitosti, akými by sa magistrát mesta Nová Dubnica mohol vybrať, ak by sa rozhodol založiť múzejné zariadenie. Pri predkladaných návrhoch vychádzame z názorov historikov, ktorí sa vo vedeckovýskumnej práci zameriavali na dokumentáciu mikrohistórie, ktorú, aj prostredníctvom metódy oral history aplikujeme na múzejné prostredie. Pri múzejnej prezentácii odporúčame využiť formu objektového učenia a oživenej histórie. Zároveň upozorňujeme na jedinečnosť urbanizmu centra mesta postaveného v duchu vtedy rozšíreného umeleckého štýlu socialistického realizmu, tzv. *so-rely* a odporúčame, aby vedenie mesta schválilo zoznam lokálnych pamätihodností ako prostriedku na podporovanie lokálnej identity obyvateľov mesta.

Pamätná izba

Pamätnú izbu, ktorá je súčasťou mestskej knižnice, môžeme vnímať v kontexte múzeí, ktoré pôsobia ako centrum miestneho spoločenstva. Je symbolom identity a (seba)identifikácie obce a jej obyvateľov. Ako uvádza Irena Bukačová (2003: 120), je historickou pamäťou mesta a aj pri nových procesoch, rozvoji obce, jej modernizácii sa obyvatelia prirodzene vracajú k tradíciám a histórii.

Ako zdôrazňuje Jaroslava Šťastná (2003: 125–126), pri vnímaní príbehu miesta, „výrazným predpokladom porozumenia sú vedomosti o pôvode, minulosti lokality, teda o príbehu miesta, ktorý rozhodujúcou mierou zakladá jeho súčasnú identitu“. Múzeá tak patria k inštitúciám, ktoré napomáhajú pochopeniu kontinuity a diskontinuity danej lokality. Nezastupiteľná úloha múzeí je napríklad pri revitalizácii časti miest, pri návrhoch rozvoja a schvaľovaní územného plánu, nových riešeniach verejných priestorov či krajiny tvorby. Múzeá tak mnohokrát vyvažujú veľakrát dominantný technokratický pohľad na riešenie problémov mesta.

Komunitne zamerané múzeá prispievajú k rozmanitosti a tvorbe miestnych vzťahov medzi obyvateľmi, organizáciami a inštitúciami navzájom, ako aj pre návštevníkov prichádzajúcich z iného prostredia, aby sa dozvedeli prírodno-historický príbeh o danej lokalite (Šťastná, 2003: 128). Práve múzeá majú výraznú zásluhu na podnietení záujmu obyvateľov o dianie v obci organizovaním kultúrnospoločenských podujatí – prednášok, diskusií s hosťami, prezentáciou lokálnych publikácií. Zozbierané hmotné doklady je vhodné odborne spracovať a uložiť v samostatnom priestore. Na základe zozbieraných dokumentov by bolo adekvátne pripravovať osobitné tematické výstavy bližšie dokumentujúce dejiny mesta (vybraný časový úsek, spoločenský život, šport, cirkevný život...) a pripravovať osobitné programy a podujatia. Je vhodné osloviť napríklad žiakov základných a stredných škôl, aby zbierali informácie o svojom meste, obci na základe metódy oral history. Získané poznatky je možné následne publikovať v osobitnej regionálnej publikácii. Bolo by náležité dať možnosť prezentácii – či už formou prednášky alebo, povedzme, tvorivými dielňami a vhodne ich variovať. Prostredníctvom hry (napríklad skladaním obrázku s historickým motívom z Novej Dubnice alebo pexesa, kde dvojicu tvorí pohľad na vybranú časť mesta v minulosti a súčasnosti) využívať metódy objektového učenia, vychádzajúc z konštruktivistických teórií, keď formou otázok, známych skutočností poskytujeme takouto nenásilnou formou nové poznatky (Brabcová, 2003: 380).

Pocitová mapa

Vhodným nástrojom na získanie poznatkov o miestach, kde sa ľudia radi zdržiavajú, sú im príjemné, alebo, naopak, ktorým sa z nejakých príčin vyhýbajú, je tzv. pocitová mapa (UzemnePlany.sk o.z., 2022). Je vítaným nástrojom, ktorý umožňuje aktívne zapojiť občanov do zberu informácií a názorov na lokality, kde bývajú. Takéto podklady môže vedenie obce využiť pri ďalších stratégiách rozvoja, napríklad pri spracúvaní PHSR – Plánu hospodárskeho a sociálneho rozvoja (Územný plán mesta Nová Dubnica, 2013; Trenčianska regionálna rozvojová agentúra, 2015). V aktuálnom PHSR Novej Dubnice na roky 2016 – 2022 sa oblasť kultúry (s. 57–58) zameriava na priblíženie hlavných kultúrnych inštitúcií (knížnica), spolkov a skupín. V rámci knižnice je uvedená *„Historická izba, v ktorej je stála expozícia predmetov prezentujúcich život od 50-tych rokov minulého storočia. Zároveň je vhodným priestorom na realizáciu tematických výstav a besied.“* Nájde tu aj zmienku o Mierovom námestí ako *„ojedinelej architektúre“*, ktorá *„dáva mestu originálny imidž“*. PHSR tak zachytáva hlavné východiská, ktorým by bolo vhodné venovať bližšiu pozornosť v nasledujúcom období.

Expozícia bytovej kultúry na prelome 50. a 60. rokov 20. storočia

Nová Dubnica ako tzv. mesto postavené na zelenej lúke, možno by bolo vhodnejšie poznamenať, že na poli, si dodnes zachovala pôvodný urbanizmus a umeleckohistorické prvky,

hoci sa realizovala len časť pôvodného projektu. Z týchto prvkov by mohla vychádzať aj špecializovaná expozícia približujúca bytovú kultúru na prelome 50. a 60. rokov 20. storočia. Inšpiráciou by mohla byť expozícia *Stavíme nové Lidice* (Památník Lidice, 2015) ktorá približuje osudy obce Lidice po roku 1945. Výstavba Lidíc sa začala v roku 1947 tristo metrov od pôvodnej obce vypálenej v roku 1942. V architektonickej súťaži, na ktorej sa mohli zúčastniť len české a slovenské firmy, vybrali Václava Hilského, ktorý postavil pre pôvodných obyvateľov spolu 150 domov s interiérovým zariadením a predzáhradkou. Namiesto dediny tak vznikla skôr predmestská vilová štvrť. Urbanizmus novej obce tvoril rad ulíc so širokým bulvárom smerujúcim k pôvodnej obci, kde bol vybudovaný pamätník a múzejná expozícia. Ulica je tvorená štyrmi typmi domov a každá preživšia rodina mala nárok na jeden zariadený dom.

V roku 2015 bol jeden z domov upravený na múzejné účely. Múzejná expozícia sa nachádza v dome č. 116 v susedstve kultúrneho centra, tvorí teda akoby jeden komplex. Expozícia je členená do dvoch zón – jednu tvorí reštaurované pôvodné bytové zariadenie, ktorým boli pôvodne vybavené jednotlivé domy. Zariadenie obývacej izby, spálne so šatníkovou skriňou, kuchyne a kúpeľne venovali múzeu obyvatelia obce.

Druhú zónu, resp. rovinu v rámci expozície, tvoria výstavné, vizuálne nenápadné panely, ktoré sú inštalované za krycou doskou. Panely približujú výstavbu nových Lidíc a lokalitu pôvodnej obce upravenej ako pamätník. Návštevníci sa môžu oboznámiť o priebehu architektonickej súťaže a spoločenskej úlohe výstavby nových Lidíc v rámci budovania novej povojnovej spoločnosti. V bývalej detskej izbe sa nachádza tzv. bádatelňa s knižnicou Pamätníka Lidice, ktorá sa zameriava na knihy o Lidiciach a obci Ležáky, ktorá bola takisto vypálená počas 2. svetovej vojny. Podkrovná miestnosť je určená na sprievodné podujatia a vzdelávacie programy (Havránková, 2020; Památník Lidice, 2015). V múzejnej expozícii dominuje kombinácia pamiatkového a múzejného typu prezentácie. V rámci skupinovej prehliadky je z dôvodu menších priestorov obmedzený počet návštevníkov na 15 osôb.

Podobné zameranie expozície by mohla sprístupniť aj Nová Dubnica, ak by sa podarilo získať vhodný bytový priestor. Nevýhodou oproti Lidiciam by bolo, že by to bol byt s obmedzeným počtom návštevníkov. Navyše by múzejná expozícia obmedzovala ostatných obyvateľov domu. Na druhej strane bonusom by bolo *genius loci* miesta s dobovým zariadením priestorov. Pre realizáciu myšlienky zriadiť múzeum by vedenie mesta malo vykonať prieskum s cieľom získať jednak pôvodné zabudované zariadenie bytov (kuchynská linka, kúpeľňa, WC, vstavané skrine), ako aj nábytok z prelomu 50. a 60. rokov. Takto navrhovaná expozícia by doplnila mozaiku múzejných prezentácií bytovej kultúry rôzneho stupňa autenticity jednotlivých vrstiev obyvateľstva v 20. storočí – od šľachtických kaštieľov (napríklad Múzeum vo Sv. Antone a Betliari so zachovaným zariadením z roku 1945, keď boli objekty poštátnené) po zariadenia objektov ľudovej architektúry v múzeách v prírode). V Brne

je pre verejnosť sprístupnená vila Tugendhat či vila Štiasny, prezentujúca bytovú kultúru bohatých priemyselných vrstiev z 30. rokov 20. storočia. V Bratislave sa napríklad nachádza Múzeum Janka Jesenského (expozícia Múzea mesta Bratislavy), spisovateľa, ktorý zomrel v roku 1945, s pôvodným zariadením bytu,² ako aj iné literárne múzeá umiestnené v domoch spisovateľov.

V rámci expozície o Novej Dubnici by bolo zaujímavé predstaviť či priblížiť príbeh(y) konkrétnej rodiny, obyvateľov Novej Dubnice, ktorí sa sem prisťahovali, a prostredníctvom metódy objektového učenia priblížiť život obyvateľov v danom historickom období. Takýmto spôsobom by bolo možné tieto neživé predmety personalizovať a ukázať za nimi konkrétne životné osudy, reálny životný príbeh, ktorý bol zdokumentovaný metódou oral history počas trvania grantu. Ako pripomína G. G. Iggers (2002:105), „mikrohistória však nezavrhuje staršie sociálne dejiny ako také, ale usiluje sa o ich rozšírenie tým, že kultúru a jedinečné individuálne postavy a malé spoločenstvá chápe ako činiteľov historickej zmeny“.

Retromúzeá

Podobné zameranie, ako navrhujeme v Novej Dubnici, má múzejná expozícia Retro-museum v Chebe, ktorá je súčasťou tamojšej Galérie výtvarného umenia. Ako už môžeme vytušiť podľa zriaďovateľa, expozícia sa primárne sústreďuje na dizajn a životný štýl 60. až 80. rokov, ale zachytáva aj širší kontext, ako je architektúra a umenie vo verejnom priestore alebo hudba, ktorá dopĺňa hmotnú a materiálnu kultúru povojnového Československa. Expozícia je umiestnená vo vyčlenených múzejných priestoroch. Jej výhodou je využitie väčšej plochy pri inštalácii, ako ponúka plocha bytu, možnosť variability radenia priestorov, ako aj osobitná komunikačná zóna pre pohyb návštevníkov, ktorá odbúrava limity vymedzeného objektu. Na druhej strane však prichádzame o už zmieňovanú autenticitu priestoru.

Jadrom expozície sú pohľady do dvoch obývačiek a kuchýň zo 60. a 80. rokov. Výstava je koncipovaná interaktívne, keďže návštevníci môžu napríklad otvárať zásuvky, nahliadnuť do skriň, sadnúť si do kresla, pozerať vtedajší televízny program alebo si zavolať z vtedajších telefónov. Interiéry dopĺňajú drobné dekoratívne predmety, ktoré boli, a niekde aj dodnes sú, bežnou súčasťou príbytkov pred rokom 1989.

Výstava je časovo vymedzená známou svetovou výstavou Expo 58 v Bruseli, spojená s postupným otváraním sa Československa Západu a utváraním nového vizuálneho štýlu v oblasti dizajnu, ktorý označujeme ako „bruselský“. Na druhej strane je zasa Nežná revolúcia z novembra 1989 a spoločenské zmeny s tým spojené, ktoré otvárajú novú etapu aj

---

² Aktuálne je však múzeum len obmedzene prístupné pre verejnosť a väčšina dobového zariadenia je depónovaná mimo priestorov bytu.

v oblasti umeleckej tvorby, užitého umenia i bytovej architektúry. Hmotné predmety dopĺňa filmová projekcia a obrazové dokumenty, ktoré návštevníka sprevádzajú v časovej osi. Vzhľadom na rozsah výstavných priestorov mohli pracovníci okrem inštalovania menších exponátov, ako vysávače, žehličky, sušičky na vlasy a pod., vystaviť aj dopravné prostriedky, ako osobný automobil Škoda 1000 MB, motocykel JAWA 250 typ 353, skúter ČZ 502, model električky Tatra T3 či skladací bicykel ESKA E 622, ktorý aj priamo vyrábali v Chebe podľa návrhu tunajšieho dizajnéra Josefa Cupáka (Retromuzeum Cheb, 2022).

Podobné zameranie má aj expozícia, ktorá bola v máji tohto roku sprístupnená v rámci obchodného domu Kotva v Prahe. Ako uvádza jeho zriaďovateľ,³ je to „najväčšie“ Retro múzeum v Českej republike. Samotný obchodný dom bol postavený v 70. rokoch podľa projektu manželov Vladimíra a Věry Machoninovcov. Samotná stavba je radená k tzv. brutalistickej architektúre a je postavená na okraji mestskej pamiatkovej rezervácie, kde sa pôvodne nachádzala historická zástavba prevažne z prelomu 19. a 20. storočia. Stavba bola v roku 2018, a to aj napriek nesúhlasu vtedajšieho vlastníka, vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku (ďalej NKP), čo nám v mnohom evokuje aj situáciu na Slovensku.⁴

Zriaďovatelia múzea prepojili hodnoty samotnej stavby ako NKP s múzejnou expozíciou zameranou predovšetkým na bytové zariadenie a predmety, ktoré nás obklopovali v 70. a 80. rokoch 20. storočia v Československu. Tým, že priestory sú určené na vystavovanie predmetov, bolo možné toto poschodie upraviť na múzejné účely. Múzejná expozícia tak získala veľkorysých 2 500 m² výstavnej plochy, čo umožnilo rozdeliť priestor do tematických sektorov. Nechýba tu rekonštrukcia bytu, odievanie, bežný život a voľnočasové aktivity, predmety, ktoré nás obklopovali, a to od hračiek po vtedajšie technické výdobytky, ktoré si napríklad dnešní návštevníci mohli kedysi kúpiť aj vo vtedajšom obchodnom dome Kotva. Expozícia je zároveň postavená ako hands-on, takže návštevníci majú možnosť si aj veľkú časť predmetov chytiť a vyskúšať. Čo je dôležité zdôrazniť, autorom nešlo len o vyvolanie nostalgie či spomienkového optimizmu, ale plánujú sprístupniť aj časť zameranú na priblíženie vtedajšej politickej situácie v období normalizácie, pôsobenie disidentských skupín a aktivity politických predstaviteľov štátu na elimináciu opozície a na vtedajšiu propagandu (Retromuzeum Praha, 2022; V Kotvě se otevírá..., 2022).

Na Slovensku sa tiež nachádzajú múzejné expozície približujúce obdobie socializmu prostredníctvom bytovej kultúry – napríklad Múzeum Vtedy v Prievidzi alebo Múzeum so-

---

³ Múzeum prevádzkuje spolok Art Salon S.

⁴ Spomeňme napríklad neúspešné snahy o záchranu kongresovo-kultúrneho centra Istropolis či snahy o vyhlásenie za NKP bývalý hotel Kyjev a obchodný dom Prior; na druhej strane ako pozitívny príklad bola za NKP vyhlásená budova Slovenského rozhlasu. V súčasnosti takisto prebiehajú diskusie o vyhlásení za NKP objekty postavené v duchu sorely, vrátane návrhov na vyhlásenie centra Novej Dubnice za mestskú pamiatkovú rezerváciu.

cialistických kuriozít v Hnúšti. Tieto expozície sú výsledkom zberateľského úsilia nadšen-
cov, ktorí síce zhromaždili množstvo veľakrát z múzejného hľadiska hodnotných predme-
tov z 2. polovice 20. storočia, chýba však inštitucionálna forma, ktorá by im dala profesio-
nálnejší charakter. Zároveň v nich môžeme sledovať výraznejší zberateľský záujem ako
snahu o odborné zhodnotenie obdobia socializmu a jeho interpretáciu návštevníkom mú-
zejnou formou.

V tejto súvislosti je dôležité upozorniť, aby boli návštevníkom podávané vyvážené in-
formácie o tomto historickom období a neodnášali si len jednostranné poznatky. Je pocho-
piteľné, že napríklad vekovo starší návštevník, ktorý výraznú časť života prežil v tomto ob-
dobí, sa nevyhne nostalgii, spomienkam, keďže mnohé z vystavených predmetov tvorili
súčasť jeho života. Preto je dôležité, aby odborní pracovníci jasne a zrozumiteľne objasnili
historické obdobie, politický kontext a predmety v širších geopolitických súvislostiach
doby.

Tieto múzeá, resp. múzejné zariadenia na jednej strane síce ponúkajú širší rozsah vy-
stavených exponátov, aj v priestoroch budov postavených v období socializmu, na druhej
strane pri inštalácii interiérov vtedajších bytov však chýba autenticita pôvodného prostre-
dia bytu. Autentické prostredie je výraznou a vyhľadávanou súčasťou expozícií, bez ohľadu
na historické obdobie, napríklad sprístupňovanie podzemných priestorov; z obdobia socia-
lizmu sú takými napríklad expozície umiestnené v bývalých bunkroch.

Zriadovateľ – návrh variantov

O význame, prínose hmotných dokladov pre lokálnu komunitu vypovedá aj množstvo mest-
ských múzeí, resp. múzejných zariadení, ktoré, popri už existujúcich, vznikali od 90. rokov.
Na Slovensku je v súčasnosti 141 miest, vo väčšine z nich sa nachádza múzejné zariadenie
či už lokálneho, alebo nadregionálneho charakteru. Sú rozdielneho zamerania, od pamät-
nej izby cez expozície (bližšie napríklad Kováč, Mintálová, 1985).⁵ Musíme však zdôrazniť,
že financovanie a spravovanie múzea, resp. múzejného zariadenia je pre jeho zriadovateľa
náročná záležitosť, s ktorou je spojený hlavne záväzok. Už existujúce múzeá a ich zbierky
sú chránené legislatívou, aktuálne Zákomom o múzeách a o galériách a o ochrane predme-
tov kultúrnej hodnoty č. 206/2009 v znení neskorších predpisov.

---

⁵ Expozíciu múzejného charakteru nemáme zachytenú napríklad v Kysuckom Novom Meste, Veľkom Mederi
či Žiari nad Hronom. Hmotné pamiatky spojené s ich históriou aspoň parciálne zachytávajú príslušné regi-
onálne múzeá, v prevažnej miere v zriadovateľskej pôsobnosti VÚC. V niektorých mestách síce nachá-
dzame múzejnú expozíciu, ale tá sa vôbec, alebo naozaj len okrajovo, venuje dejinám mesta. Napríklad
v Bánovciach nad Bebravou sa nachádza expozícia zameraná na obdobie 2. svetovej vojny (Múzeum Parti-
zánskej brigády Jana Žižku), v Bytči Sobášny palác ako expozícia Považského múzea zameraná na príleži-
tostné výstavy alebo v Handlovej je zasa pobočka Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici zame-
raná na dejiny ťažby hnedého uhlia.

Ako sme spomínali, záujem obcí o vlastnú prezentáciu viedol po roku 1989 k sprístupňovaniu lokálnych expozícií rôznej kvality s pomenovaním „múzeum“, ktoré však mali veľmi ďaleko od požiadaviek definovaných zákonom. Preto následne zákon č. 38/2014 doplnil znenie zákona č. 206/2009 o § 16a definujúci „múzejné zariadenie alebo galerijné zariadenie“ ako „špecializované zariadenie, ktoré nadobúda predmety kultúrnej hodnoty a sprístupňuje ich verejnosti na účely poznávania a estetického zážitku špecifickými prostriedkami múzejnej prezentácie alebo galerijnej prezentácie“. Registráciu zabezpečuje Slovenské národné múzeum (SNM) alebo Slovenská národná galéria (SNG). Výhodou je, že SNM/SNG poskytuje zriaďovateľovi pomoc pri evidencii, správe a prezentácii zbierky, evidované predmety sa stávajú predmetmi kultúrnej hodnoty, čím podliehajú slovenskej legislatíve.⁶ SNM/SNG však môže aj odmietnuť registráciu, ak nie je zabezpečená udržateľnosť daného múzejného/galerijného zariadenia.

Z už spomínaných 141 miest a ich existujúcich múzejných zariadení je len časť z nich v zriaďovateľskej pôsobnosti príslušného magistrátu a ešte menej z nich má právnu subjektivitu. Z múzeí zriadených mestom je mestským múzeom s vlastnou právnou subjektivitou napríklad Múzeum mesta Bratislavy. Časť z nich pôsobí ako oddelenie inej právnickej inštitúcie. Napríklad Mestské múzeum Senec (zal. v r. 2010, takmer 19 000 obyv.) je súčasťou Mestského kultúrneho strediska Senec (spolu s knižnicou), rovnaký systém riadenia má aj Mestské múzeum vo Veľkých Kapušanoch (zal. 2002, 9 000 obyv.). Mestské múzeum v Rajci (zal. v r. 1992, 6 000 obyv.) riadi priamo Odd. kultúry a športu, kam okrem múzea patrí aj knižnica a rozhlas. Časť múzeí dokumentujúcich históriu (aj) mesta je v zriaďovateľskej pôsobnosti vyššieho územného celku (VÚC), ako napríklad Múzeum v Kežmarku (zal. 1999 – Kežmarok vyše 16 000 obyv.), kde ním je Prešovský samosprávny kraj. Bohaté historické zbierky viacerých pôvodne mestských múzeí sú dnes súčasťou špecializovaných múzeí, ako napríklad Múzeum mincí a medailí v Kremnici či Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici).

Pamätihodnosti

Zákon č. 49/2002 o ochrane pamiatkového fondu v § 14 týkajúcom sa obce uvádza: „*Obec môže rozhodnúť o utvorení a odbornom vedení evidencie pamätihodností obce,*“ ktoré schvaľuje miestne zastupiteľstvo. Do evidencie pamätihodností obce možno zaradiť okrem hnutelných vecí a nehnuteľných vecí aj kombinované diela prírody a človeka, historické udalosti, názvy ulíc, zemepisné a katastrálne názvy, ktoré sa viažu k histórii a osobnostiam obce. Zoznam evidovaných pamätihodností obce predloží obec na odborné a dokumentačné

---

⁶ Bližšie informácie uvádza na svojej stránke Muzeologický kabinet SNM: <https://www.snm.sk/odborne-pracoviska/muzeologicky-kabinet/muzejne-zariadenia> a SNG: <https://www.sng.sk/sk/o-galerii/metodicke-informacie/galerijne-zariadenia>.

účely krajskému pamiatkovému úradu; ak ide o nehnuteľné veci, predloží zoznam aj stavebnému úradu.

Vedenie Novej Dubnice by si mohlo zostaviť zoznam pamätihodností,⁷ ktoré považuje za významné z hľadiska svojho historického vývoja a aj prostredníctvom nich upevňovať historické povedomie obyvateľov mesta. Vedenie mesta by malo uvažovať o tom, aby do nového PHSR na obdobie od roku 2024 zakomponovalo aj možnosti založenia múzejnej expozície a zaradiť vybrané objekty a udalosti medzi pamätihodnosti mesta. Ako uvádza aj Územný plán mesta Nová Dubnica z roku 2013, Krajský pamiatkový úrad v Trenčíne navrhol vyhlásiť urbanistickú štruktúru mesta za pamiatkovú zónu. Vyhlásenie pamiatkovej zóny by zvýraznilo význam mesta ako jedinečnej urbanistickej štruktúry, aj keď, z pohľadu vedenia obce i obyvateľov, sa s týmto procesom spája náročnejší proces pri obnove a údržbe budov.

V SWOT analýze PHSR Novej Dubnice (s. 59) sa medzi silnými stránkami uvádza: „*pútaťvé námestie*“ a „*prvé panoramatické kino na Slovensku*“. Medzi príležitosti by som rozhodne okrem „*blízosti Trenčianskych Teplíc*“ uviedol aj potenciál prezentácie Novej Dubnice prostredníctvom múzejnej expozície, ktorá by nielen „z ulice“, ale aj „z kuchyne“ priblížila jedinečnosť mesta, ukázala jeho atraktivnosť kúpeľným návštevníkom neďalekých Trenčianskych Teplíc, a tým zvýšila ponuku aktivít počas pobytu, ako to sledujeme na základe vznikajúcich expozícií súkromných iniciatív. Múzejný potenciál tu rozhodne je, taktiež aj záujem širšej verejnosti. Zároveň sa postupne posúvame do obdobia, keď sa roky 1948 – 1989 sa stávajú len jedným z historických období.

Predložený návrh expozície je primárne zameraný na dejiny mesta Nová Dubnica a život jej obyvateľov. Zároveň má ako *pars pro toto* priblížiť súčasníkom život vybranej skupiny obyvateľstva v období socializmu. Má okrem iného poukázať na to, že život v období socializmu v Československu netvoril jednotné, monolitné dejiny, ale pluralitu dejín, tvorenú jednotlivými príbehmi obyvateľov. Ako upozorňovali predstavitelia mikrohistórie, „*velké*“ politické a hospodárske procesy nedeterminujú sociálne a kultúrne vzťahy, ale do nich vstupujú. Preto nesúhlasili so sociologickou generalizáciou a upozorňovali, že ústredným charakteristickým znakom všetkých historických spoločností je sociálna nerovnosť, diferenciácia. (Iggers, 2002: 96, 101, 102). Tú môžeme sledovať, aj napriek deklarovanej rovnosti obyvateľov, takisto v politickom systéme Československa v rokoch 1948 – 1989 a prostredníctvom múzejnej expozície na ňu poukázať aj na príklade Novej Dubnice a jej obyvateľov. Na rozdiel od prezentácií zbierok z obdobia socializmu súkromnými zberateľmi, veľakrát s nádychom nostalgie, či mladou generáciou ako kuriozít, ambíciou navrhovanej expozície, aj na základe vyššie uvedených pozitívnych príkladov, je dokumentovať

---

⁷ V prílohe uvádzame návrh pamätihodností.

a predstaviť život a bytovú kultúru na prelome 50. a 60. rokov 20. storočia vrátane urbanizmu a spôsobu trávenia voľného času. V prvom rade, napríklad v aktualizovanom PHSR, by malo vedenie mesta predložiť a navrhnúť, akou formou chce pristupovať k dokumentácii a prezentácii histórie mesta.

Referencie

- Alexijevič, S. A. (2016). *Časy zo second handu. Koniec červeného človeka*. Žilina: Absynt.
- Brabcová, A. (2003). Objektové učení. In Brabcová, A. (Ed.), *Brana muzea otevřená* (s. 380–384). Náchod: Juko.
- Bukačová, I. (2003). Zdroje a funkce identity regionálních společenství na prahu 3. tisíciletí. In Brabcová, A. (Ed.), *Brana muzea otevřená* (s. 114–121). Náchod: Juko.
- Haberlandová, K. (2013). Socialistické mesto Nová Dubnica: keď forma nesmela nasledovať funkciu. In Moravčíková, H. (Ed.), *Moderné a/alebo totalitné v architektúre 20. storočia na Slovensku* (168–178). Bratislava: Slovart.
- Havránková, K. (9.10.2020). *Po válce stavěli architekti Lidice kompletně znovu. Vznikla úpravná obec s širokým bulvárem a městskými prvky*. Český rozhlas. <https://vltava.rozhlas.cz/po-valce-staveli-architekti-lidice-kompletne-znovu-vznikla-upravna-obec-s-8334777>
- História mesta*. (2022). Nová Dubnica. <https://www.novadubnica.eu/historia-mesta>
- Iggers, G. G. (2002). *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Janto, J. (2019). Moderné mesto a jeho kultúrne dedičstvo – príklad Partizánskeho a Novej Dubnice. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 7(2), 109–121.
- Kováč, M. A., Mintálová, M. (1985). *Práca Literárneho pamätníka: metodická pomôcka pre dobrovoľných spolupracovníkov literárno-výstavných zariadení – domov, izieb, kútikov – a ich zriaďovateľov i využívatel'ov*. Martin: Matica slovenská.
- Kvasnička J. (Ed.) (2007), *Mesto Nová Dubnica 1957 – 2007*. Nová Dubnica: Mesto Nová Dubnica.
- Mikloš, P., Droppová, Z. (Eds.). (2006). *Jiří Kroha a jeho výnimočný koncept mesta*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska.
- Profantová, Z. (2012). *Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti*. Bratislava: Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied.
- Profantová, Z. (2015). *Žili sme v socializme II. Helena*. Bratislava: Zing Print.
- Retromuzeum Cheb. (2022). Stálá expozice. <http://www.retromuseum.cz/stala-expozice/>
- Retromuzeum Praha. (2022). *Retromuzeum Praha*. <https://www.retromuzeumpraha.cz/>
- Památník Lidice (2015). *Stavíme nové Lidice*. <https://www.lidice-memorial.cz/vystavy-a-akce/stale-expozice/stavime-nove-lidice/>
- Šťastná, J. (2003). Místní společenství – komunita – jako výchozí kontext aktivit muzea. In Brabcová, A. (Ed.), *Brana muzea otevřená* (s. 122–131). Náchod: Juko.
- Trenčianska regionálna rozvojová agentúra. (2015). *Program rozvoja mesta*. Nová Dubnica. https://www.novadubnica.eu/data/uploads/files/strategieke_dokumenty/phsr.pdf
- Územný plán mesta Nová Dubnica* (2013). Nová Dubnica. <https://novadubnica.eu/uzemny-plan-mesta>

V Kotvě se otevírá Retro muzeum, představí 12 tisíc předmětů. (17.5.2022). *iDnes.cz*
https://www.idnes.cz/bydleni/architektura/retro-kotva-muzeum-socialismus-ceskoslovensko-panelak-umakart.A220516_110121_architektura_web

UzemnePlany.sk o.z. (2022). *Pocitové mapy*. <https://www.pocitovemapy.sk/>

Zákon č. 206/2009 o múzeách a galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty v znení neskorších predpisov (30.5.2009). Slov-Lex. Právny a inf. portál. <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2009/206/>

Príloha

Nová Dubnica – návrh pamätihodností

(História mesta; Miklós, P., Droppová, Z., 2006; Kvasnička, 2007)

Hmotné nehnuteľné

- Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Kolačine (zač. 21. stor.)
- Kaplnka Obrátenia sa Pavla apoštola vo Veľkom Kolačine (z r. 1884)
- Zvonica v Malom Kolačine (1925, zrekonštruovaná 1965)
- Mierové námestie z 50. rokov 20. stor.
- Otvorenie „domova mladých“ – prvý objekt Novej Dubnice (1953)
- Otvorenie kina Mier – filmy i miesto zábav, neskôr reštaurácia a jedáleň (1956)
- Otvorenie kina Panorex – prvé panoramatické kino (1968/1969)
- Budova prvej materskej školy (z r. 1956)
- Budova prvej základnej školy (z r. 1956)
- Kostol sv. Jozefa, robotníka z r. 2005
- Zvonica na cintoríne v Kolačine (zač. 21. stor.)
- Evanjelický kostol (2012)

Hmotné hnutelné

Symboly mesta:

- Erb mesta do roku 1987
- Súčasný erb a zástava mesta
- Pečať mesta
- Štandarda primátora

Súbor projektov N. Dubnice od arch. J. Krohu

- Štatút mesta (1960)
- Prvá miestna kronika (1952)
- Prvá katastrálna mapa N. Dubnice (rok 1957?)

Nehmotné

- Znelka mesta od Štefana Baláža z roku 1982; symbol mesta od r. 2009

Pamätané dátumy:

- 1325: zmienka o obciach Malý a Veľký Kolačín
- 7. 1925: Založenie Dobrovoľného hasičského spolku v Kolačine
- 1951: začatie výstavby mesta podľa projektu architekta Jiřího Krohu
- 7. 2. 1952: prijatie prvého územného plánu
- September 1952: začatie výstavby mesta
- 1953: prisťahovanie sa prvých obyvateľov
- 30. máj 1955: otvorenie poštového a telegrafného úradu
- 1956: otvorenie prvej materskej školy
- január 1957: pridelenie názvu Nová Dubnica
- jún 1957: ustanovenie samosprávy mesta – MNV
- 8. jún 1960: získanie štatútu mesta
- 1970: pričlenenie štvrte Miklovky
- 1971: pričlenenie obce Kolačín k Novej Dubnici
- 1975: Založenie dychového orchestra
- 1995: Založenie Klubu paličkovanej čipky
- 1975: Založenie Miešaného speváckeho zboru v Novej Dubnici

Pamätané názvy

- Názvy obcí na území dnešnej Novej Dubnice
- Názvy chotárov na území dnešnej Novej Dubnice
- Názvy najstarších ulíc Novej Dubnice
- Zoznam predsedov MNV a primátorov Novej Dubnice

Zaniknuté

- Kaštieľ v Malom Kolačine

7 MIEJSKA ZIELEŃ JAKO ELEMENT ZADOMOWIENIA – PRZYKŁAD NAJSTARSZYCH OSIEDLI KRAKOWSKIEJ NOWEJ HUTY

Urban greenery as an element of domestication – an example of the oldest housing estates in Cracow's Nowa Huta

Ewa Baniowska-Kopacz

*Dr Ewa Baniowska-Kopacz, Instytut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia
Nauk, ewa.baniowska.kopacz@gmail.com*

Abstract

The paper is focused on small gardens in housing estates in Nowa Huta in Cracow. As the birth date of Nowa Huta is assumed the year 1949 when the decision to build a metallurgical plant on the eastern outskirts of Cracow was taken. My observations refer to the oldest housing areas built in the 1950s.

The creation of the green areas of Nowa Huta followed two ways:

1. planned, according to designs of the greenery architects;
2. spontaneous, with no regards to city plans or urban style.

Manifestations of the second trend are gardens next to the apartment houses. They were being created by the first inhabitants of newly built houses, on areas already deprived the previously existing rural character but not yet fully arranged by the new settlers. The presence of the gardens influenced the development of long lasting (occasionally till now) specific local customary law – the feeling of “ownership” and “rights” to a specific garden by the person who cares of it. This custom has been passed to the successive residents, often relatives of the garden’s founder but also to new tenants of the apartments to which the gardens were “assigned”. In the paper two analytical categories are used: “settling” (in the sense of domestication of the place) and “rooting”. The first term refers to the time when the gardens were created, the second to later period and to the emotional links that was formed between individuals and the place with “their” tended garden.

Key words: urban greenery – small gardens, domestication, rooting, urban planning, Nowa Huta, Cracow, Poland.

Słowa kluczowe: miejska zielen – ogródki, zadomowienie, zakorzenienie, urbanistyka, Nowa Huta, Kraków, Polska.

Termin zadomowienie jest etymologicznie związany ze słowem „dom“, którego źródłosłów wiąże się z aktami tworzenia, budowania.¹ Ewa Karpińska (2019: 50) zwraca uwagę, że „*udomowianie to praktyka podlegająca ciągłym procesom renegocjacji, wytwarzania, osvajania i projektowania*“. Ponadto przestrzeń nie jest jednorodna. W jej obrębie można wskazać obszary,

---

¹ „*Nie dlatego mieszkamy, żeśmy wybudowali, lecz budujemy i wybudowaliśmy, o ile mieszkamy, tzn. o ile jesteśmy jako mieszkańcy*” (Heidegger, 1974: 140).

które przez poszczególnych członków badanych społeczności są różnie postrzegane i różnie wartościowane. Są to „miejsca“, które stają się „[...] szczególnym elementem przestrzeni, wyróżnionym w efekcie jej poznawania, nadawania określonych znaczeń i wartości, poddanym działaniu człowieka, uznanym za własne“ (Kabzińska, 2000: 2). Zamieszkiwany teren właśnie poprzez zadomawianie, zostaje zaopatrzony w atrybuty swojskości, począwszy od konkretnych znanych kształtów topograficznych, poprzez związane z nimi nazewnictwo, historie, obyczaje, tradycje, dzieje rodzinne lub bardziej osobiste, staje się dla jego mieszkańców obszarem własnym, znanym, bezpiecznym, z którym się identyfikują i który kształtuje ich tożsamość. To „miejsce“ daje poczucie bycia sobą i u siebie (Augé, 1992/2010).

W artykule skupiam się na postawach i zachowaniach mieszkańców najstarszych osiedli Nowej Huty – Wandy, Willowego, Na Skarpie i Ogrodowego,² które prowadziły do oswojenia i zadomowienia zasiedlanej przestrzeni nowo budowanego miasta, jakim miała być Nowa Huta. Za moment narodzin Nowej Huty uznaje się rok 1949,³ czyli w 2022 roku obchodziła swoje 73 urodziny.⁴

Charakterystyka obszaru badań

Na terenie Nowej Huty można zaobserwować stosunkowo słabą rotację ludności, a współcześnie jej mieszkańcy to niejednokrotnie potomkowie budowniczych Nowej Huty w drugim, trzecim pokoleniu. Pierwotnie Nowa Huta miała być samodzielnym i niezależnym miastem, zbudowanym od podstaw na północny-wschód od Krakowa. Specyficzne warunki w jakich powstawała ta część miasta, a także cele ideologiczne, jakie przy tej okazji starano się osiągnąć, sprawiły, że dzielnica stała się swoistym laboratorium. Realizowano eksperyment społeczny, zmierzający do stworzenia od podstaw nowego miasta, nie tylko w wymia-

---

² Warto zwrócić uwagę, że na terenie Nowej Huty można wyróżnić kilka okresów, charakteryzujących się różnymi stylami architektonicznymi. W okresie „Między 1945 a 1949 miał miejsce epizod powojennego modernizmu. Po zniesieniu doktryny socrealizmu od 1956 roku ponownie na szeroką skalę realizowano architekturę według zasad modernizmu” (Szlak modernizmu. Nowa Huta-założenia urbanistyczne, b.d.), wkomponowaną jednak w założenia urbanistyczne ustalone w początku lat 50. XX wieku (Komorowski, 2017: 153–155). Najstarsze osiedle Wandy jest realizacją nawiązującą do przedwojennego modernizmu. Zostało ono zbudowane jeszcze przed wytyczeniem i uchwaleniem ostatecznego planu budowy Nowej Huty. Z tego okresu pochodzą też osiedla: Willowe i Na Skarpie (Szlak modernizmu. Nowa Huta-założenia urbanistyczne, b.d).

³ Za narodziny Nowej Huty przyjmuje się rok 1949, czyli czas wzniesienia pierwszych bloków na Osiedlu Wandy. Podstawowe założenia urbanistyczne przyjęto dopiero 10 lutego 1950 roku (Radłowska, 2008).

⁴ Teren, który omawiam w artykule, jest miejscem mojego zamieszkania od 2012 roku. Systematyczne dokumentowanie (w notatkach, zdjęciach) wszystkiego, co jest związane z ogródkami wokół bloków, a także sposobami zagospodarowania obszarów zielonych rozpoczęto w roku 2014. Prezentowane materiały są zatem wynikiem mojej stałej obecności na tym terenie i uczestniczenia w codziennym życiu społeczności. Problematykę ogródków prezentowałam także w artykule pt. „Nowohuckie podwórka“ od podwórka, *Spojrzenie etnologa* (Baniowska-Kopacz, 2019).

rze architektonicznym, ale także, a może przede wszystkim, w wymiarze społecznym. Przyszli mieszkańcy przyjechali z różnych zakątków Polski, głównie z terenów wiejskich. Warunki życia, jakie starano się stworzyć na tym obszarze, miały z nich uczynić społeczeństwo robotników, wyzwolonych z wcześniejszych układów kulturowych.⁵

Przy projektowaniu Nowej Huty posłużono się koncepcją jednostki sąsiedzkiej,⁶ a projekt obejmował w swoich założeniach nie tylko układ urbanistyczny, ale także projekty domów i obiektów użyteczności publicznej.⁷ Plany zawierały wszystko, co w opinii ówczesnych władz było konieczne do zaspokojenia potrzeb związanych zarówno z życiem codziennym, jak i odświętnym, z jednym wyjątkiem – nie przewidziano budowy obiektu sakralnego.⁸ W projektach uwzględniono natomiast obszary zielone, których zasobność sprawia, że Nowa Huta jest postrzegana, nie tylko przez mieszkańców miasta, jako najzieleńsza dzielnica Krakowa (The Guardian, 2020). W opinii współczesnych historyków sztuki i architektów:

„[...] Nowa Huta to bogaty i wielowątkowy zespół zabudowy z 2. połowy XX w., wznoszony według kompletnej koncepcji urbanistycznej, w której odnajdujemy zarówno tradycję tęsknoty za miastem idealnym, rozmach urbanistyki baroku, jak i elementy miasta-ogrodu, czy echa koncepcji racjonalnego miasta industrialnego tworzącego godne warunki życia dla wielkoprzemysłowego proletariatu“ (Myczkowski, Siwek, 2017: 113–114).

W artykule pragnę skupić się wspomnianych elementach miasta-ogrodu.

Zieleń Nowej Huty i nowohucka społeczność

Idea miasta ogrodu została sformułowana przez Ebenezera Howarda w końcu XIX wieku, a opublikowana w 1902 roku w pracy *Garden Cities of Tomorrow*. Była reakcją na narastające

---

⁵ Nowa Huta doczekała się licznych opracowań naukowych ukazujących problematykę społeczną, demograficzną, kulturową, urbanizacyjną, ochrony konserwatorskiej – by wymienić tylko te obszary, które są istotne dla zagadnień poruszanych w artykule. Monografia autorstwa Moniki Golonki-Czajkowskiej (2013) zawiera najpełniejsze zestawienia literatury poświęconej tej dzielnicy Krakowa. Monografia Agnieszki Chłosty-Sikorskiej (2019) udostępnia szereg dokumentów archiwalnych z lat 1956 – 1970. Nowsze opracowania powstające w związku z planem utworzenia Parku Kulturowego Nowa Huta zawiera praca Ewy Baniowskiej-Kopacz (2019).

⁶ Koncepcja jednostki sąsiedzkiej (*neighbourhood unite concept*) została zastosowana „po raz pierwszy w latach dwudziestych XX wieku w Nowym Jorku przez jej twórcę Clarence’a Perry’ego, zakładającą samowystarczalność zespołu mieszkaniowego w zakresie kompleksowej infrastruktury usługowej (opartej o moduł pojemności szkoły). Zasada jednostki sąsiedzkiej przejęta została już w okresie międzywojennym przez ukierunkowaną społecznie polską myśl urbanistyczną (Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa)“ (Beiersdorf, Komorowski, 2010: 18). Zobacz też *Nowa Huta na starych zdjęciach. Osiedla Na Skarpie, Ogrodowe i Wandy* (2014).

⁷ Takich jak żłobki, przedszkola, szkoły, sklepy, jadłodajnie, ośrodki zdrowia, szpital, teatr, kina, ośrodki kultury.

⁸ Było to związane z realizacją idei budowy laickiego społeczeństwa socjalistycznego. Nowo zbudowany Kościół – Arka Pana – został konsekrowany dopiero 15.5.1977 roku.

problemy związane z zanieczyszczeniem powietrza, chorobami i brudem panującym w ówczesnych miastach. Jej celem było stworzenie dobrych warunków życia proletariatu miejskiemu. Howard w swojej pracy dążył do wydobycia tego, co dobre zarówno w wielkomiejskim życiu, jak i tym odbywającym się poza granicami miast. Za minusy życia miejskiego uznał między innymi niezdrowy klimat i oddalenie od przyrody. Zapewnienie dostępu do przestronnych terenów zielonych i lokowanie ich blisko miejsc zamieszkania stało się podstawą opracowanej przez niego koncepcji. Zakładała ona tworzenie osiedli mieszkaniowych bogatych w tereny zielone (parki, skwery miejskie, tereny rekreacyjne) a sercem/jądrem osiedla miał być centralnie ulokowany park z wzniesionymi wokół niego budynkami publicznymi (Gnich, 2014; Miasto ogród, 2004).

W trakcie budowy Nowej Huty koncentrowano się na realizacji projektów dotyczących obszarów reprezentacyjnych, takich jak – Plac Centralny i Aleja Róż. W tych przypadkach realizowano plan zagospodarowania przestrzeni zgodnie z projektami architektów zieleni. Plac Centralny, którego dominującą funkcją jest ta związana z komunikacją miejską, był i jest nadal także obszerną zieloną przestrzenią, wypełnioną kompozycjami kwiatowych klombów. Przede wszystkim jednak zadbano o obszar Alei Róż, której centralną część pomiędzy współczesnymi osiedlami Centrum „B” i „C” stanowiło duże rozarium (Nowa Huta na starych zdjęciach. Nic dodać, nic ująć – Aleja Róż, 2014). W dalszym biegu alei, po obydwu jej stronach, również znajdowały się liczne rabaty z zasadzonymi różami.⁹

Projekty zagospodarowania terenu wewnątrz osiedli związane z budową dróg, chodników, placów zabaw i terenów zielonych, pozostawiano zazwyczaj na ostatni etap wznoszenia osiedla, czasem nigdy w pełni go nie realizując. Jak zaznacza Agnieszka Chłosta-Sikorska:

„Wiele traktów miało charakter prowizoryczny w postaci płyt żelbetowych położonych na potrzeby budowy ... [były] wielokrotnie używane na kolejnych osiedlach. Po ich zdemontowaniu zostawały nierówności i błoto ... Z reguły wykonywano elementy małej architektury, takie jak trzepaki, śmietniki, gorzej było z piaskownikami, placami zabaw dla dzieci czy ścieżkami spacerowymi. Czyny społeczne były wówczas na porządku dziennym i to dzięki nim udawało się nadrobić część tych zaniedbań” (Chłosta-Sikorska, 2019: 175).

Najstarsze osiedla Nowej Huty charakteryzują się małymi blokami oraz pozostawioną wokół nich rozległą przestrzenią, przeznaczoną na organizację terenów zielonych. Na dwóch z obserwowanych osiedli – Willowym i Wandy – do dzisiaj są widoczne ślady wytyczonych alejek, klombów, a także ślady po stojących tutaj niegdyś ławkach. Wszystko to

---

⁹ Współcześnie róże na tym terenie występują tylko sporadycznie, natomiast miejsce dawnego największego różanego klombu jest wyłożone kamiennymi płytami. Róże w tym miejscu zostały zlikwidowane w chwili podjęcia decyzji o ustawieniu tutaj pomnika Lenina. W październiku 2022 roku rozpoczęła się rewitalizacja tej przestrzeni, mająca przywrócić jej pierwotny wygląd z rozarium.

zorganizowano zgodnie z projektami architektów zieleni. Jednakże w świetle materiałów archiwalnych, te zaprojektowane zielonice nie zyskały zrozumienia osadników. Mówi o tym archiwalny dokument z 1967 roku:¹⁰

„Rokrocznie około 1/5 krzewów róż wysadzonych w kwietnikach zostaje skradziona przy czym najbardziej niepokojąco sprawa wygląda w najstarszych osiedlach jak: Willowe, Na Skarpie, Wandy, Młodości i Ogrodowe. Dla przykładu niech posłuży fakt, np. na osiedlu Willowym jesienią 1966 roku założono kwietnik z róż o powierzchni 204 m² wysadzając 1224 szt. róż. W bieżącym roku z uwagi na liczne kradzieże róż z tego kwietnika musiano go zlikwidować zastępując go kwietnikiem bylinowym, wysadzając zaledwie 110 szt. róż“ (cytowanie za: Chłosta-Sikorska, 2019: 176).

Obr. 1: Jeden z istniejących do dzisiaj ogródków na os. Wandy. W oknie widoczna opiekunka ogródka, który został założony przez jej Mamę. Kraków-Nowa Huta, os. Wandy.

Fotograf: autor, 2019.

Brak troski o przestrzenie wewnątrz osiedli, przejawiające się wydeptywaniem trawników, tworzeniem dzikich ścieżek, kradzieżą roślin ozdobnych, czy zaśmiecaniem tych przestrzeni był – przynajmniej jak wynika z dokumentów tamtych czasów – powszechny i w zasadzie nie budzący wśród mieszkańców refleksji niewłaściwego postępowania.

Badania socjologiczne przeprowadzone w latach 60. XX wieku zwracały uwagę na nieprzystosowanie ówczesnych mieszkańców do miejskich zasad współżycia, na nieumiejętność utożsamiania się ze swoją nową rolą społeczną oraz powierzchowną homogenizację

---

¹⁰ Jest to fragment sprawozdania z działalności Milicji Obywatelskiej w zakresie utrzymania porządku i bezpieczeństwa publicznego na terenie dzielnicy Nowa Huta w Krakowie w 1967 r. (ANKr, PDRN, sygn. 29/703/221; karta 4, cytowanie za Chłosta-Sikorska 2019: 176).

społeczności, złożonej z ludzi pochodzących z różnych części Polski. W opinii badaczy życie nowohucian skupione było głównie wokół powiązań rodzinnych (Siciński, 1977: 338–339). W obcym dla nowych mieszkańców świecie, wśród innych obcych, w innej przestrzeni, w innych układach społecznych, tylko związki łączące przybyszy z tym, co znane dawało „*poczucie stabilności i bezpieczeństwa*“ (Siciński, 1977: 338–339). Także i moi rozmówcy potwierdzali, że przyjazd jednego członka rodziny zazwyczaj inicjował pojawienie się innych jej członków, a także kolegów i koleżanek. Właśnie to rodzinno-przyjacielskie grono osób było pierwszym społecznym zapleczem i kręgiem zapewniającym poczucie bezpieczeństwa, przede wszystkim społecznego.

Zarówno informacja o nie szanowaniu obszarów wspólnych, jak i wspomniane badania socjologiczne pochodzą z lat 60. XX wieku. Zatem jest to czas około 15 – 20 lat, jaki upłynął od wzniesienia pierwszych bloków. Okazał się on być niewystarczającym dla ukształtowania się nowej społeczności, którą by cechowało miejskie oblicze i miejski stosunek do zamieszkiwanego terytorium. Wciąż jeszcze był to czas krystalizowania się nowych ról społecznych. Przechodzenia od etapu młodzieńczego budowniczego, do roli robotnika, później męża/żony, czy rodzica. O ile wchodzenie w te nowe role społeczne jest naturalne i bardziej niezależne od środowiska życia, o tyle wchodzenie w rolę mieszkańca miasta wydaje się być trudniejsze. Za słuszną należy uznać refleksję Charlesa Jencksa (1987: 10), który stwierdza: *„Błędnym okazał się naiwny pogląd, iż forma budynku, osiedla sama zrodzi jego wartościową treść, że mieszkańcy wykształcą w sobie, dzięki przemyślanej architekturze, właściwe zachowanie i sposób bycia.*“

By lepiej zrozumieć zapoczątkowany wówczas proces przenieśmy się z nowo powstającego miasta – jakim miała być Nowa Huta – do środowiska, z którego wywodziła się większość jej budowniczych i przyszłych mieszkańców. Najczęściej pochodzili oni ze środowisk wiejskich, dla których opisu można by posłużyć się terminem „społeczności tradycyjnej“ (Bednarski, 1987: 151). Przestrzeń, w której wzrastali, także ta najbliższa wokół domu, z pewnością posiadała walory estetyczne. Jednakże jeśli były one dostrzegane, to jednak były wtórne wobec zalet użytecznościowych. W ogrodach nie sadzono drzew ze względu na ich walory ozdobne. Wybierano drzewa owocowe i o nie troskliwie dbano. Bielenie pni drzew owocowych w sadach, tworzące malownicze obrazy, miało przede wszystkim za cel pielęgnację i ochronę przed szkodnikami. Natomiast przydomowe ogródki, które mogą być postrzegane jako obszary kwiatowe, w rzeczywistości były przydomowymi żywymi herbariami – ogródkami ziołowymi. Rośliny w nich uprawiane były stosowane w wiejskiej kuchni jako przyprawy, niekiedy w ludowym leczeniu, a także były wykorzystywane w obrzędowości rodzinnej i dorocznej. Rośliny w tradycyjnych przestrzeniach wiejskich nie były przypadkowe i nie pełniły funkcji czysto dekoracyjnej, czy estetycznej. Odmiennie, jak ma to miejsce w przestrzeni miasta. Dlatego patrząc na nowohucką społeczność lat 60. XX wieku

należy pamiętać o tym aspekcie kulturowego rozumienia i postrzegania przestrzeni – innym w społeczności miejskiej i wiejskiej.

Przestrzeń miasta dla wielu nowohuckich mieszkańców tamtych lat wciąż jeszcze była przestrzenią obcą, anonimową, nie rozumianą i nie zasługującą na troskę. Tak należałoby interpretować przytoczone wcześniej zapisy z przeszłości. W tym miejscu pragnę jednakże przytoczyć za Chłostą-Sikorską jeszcze jeden dokument z roku 1961,¹¹ w którym czytamy:

„[...] administracja jest bezradna, gdyż ogródek, który w dzień zostaje zlikwidowany na drugi dzień jest [odtworzany i] ogrodzony drutem kolczastym [...] Wygląda to bardzo nieestetycznie, a co gorsza [bawiącym się dzieciom,] koło zagrodzonych działek drutem kolczastym, grozi pokaleczeniem jak to już miało miejsce“ (cytowanie za: Chłosta-Sikorska, 2019: 343).

Notatka została spisana w czasie posiedzenia Komisji Ochrony i Porządku Publicznego i wskazuje na sytuację stale powtarzającą się, z którą lokalne władze nie potrafiły sobie poradzić. Notatka ta wskazuje także na fakt, że zamieszkiwana przestrzeń była dla mieszkańców ważna oraz, że organizowano ją spontanicznie bez uwzględniania planów miejskich czy miejskiej stylistyki. Obszary, które uznawano za atrakcyjne, to wspomniane w notatce „ogródki”.¹²

Przydomowe ogródki

Z przestrzeni otaczających bloki wydzielano małe działki, którymi opiekowały się poszczególne osoby. Ogródki były organizowane pomiędzy wejściami do domów (obr. 1), a często także po drugiej stronie budynku, bezpośrednio pod oknami mieszkań. Niekiedy otaczały cały budynek.¹³ Od innych ogródków były oddzielane różnego typu ogrodzeniami. Najczęściej były to roślinne płoty, niekiedy stawiano również rzeczywiste płoty z siatki z prowadzącymi do ogródków furtkami. Ich powstanie – pragnę podkreślić – było wynikiem działań podejmowanych z własnej inicjatywy, bez uwzględnienia ogólnych zaleceń, czy planów stworzonych w biurach architektów zieleni. Mieszkańcy realizowali taki model zagospodarowania przestrzeni, jaki był im znany z rodzimych stron.

Tak powstałe przydomowe ogródki, nieuchronnie przywodzą na myśl ich wiejskie odpowiedniki. Ich zakładanie niewątpliwie było dążeniem do nadania zamieszkiwanemu miejscu indywidualnego rysu, który wyróżniał je z homogenicznej i nic nie znaczącej prze-

---

¹¹ Jest to fragment protokołu nr III/61 z posiedzenia Komisji Ochrony i Porządku Publicznego odbytego w dniu 19.VI.1961 r., k. 3 (ANKr, PDRN, sygn.. 29/703/219, karta 3, cytowanie za: Chłosta-Sikorska, 2019: 343).

¹² Obiektem zainteresowania i dążenia do posiadania były także działki w obrębie tzw. pracowniczych ogrodów działkowych (współcześnie są to Rodzinne Ogrody Działkowe). Pierwotnie były to przede wszystkim ogrody warzywne, współcześnie pełnią przede wszystkim funkcje rekreacyjne.

¹³ Współcześnie widoczne są raczej ślady po dawnych ogródkach, które kiedyś otaczały cały dom. Dotyczy to otoczenia najmniejszych domów na osiedlach Wandy i Willowym.

strzeni. Trzeba pamiętać, że wygląd omawianego terenu był odmienny od tego, który widzimy współcześnie. Osiedla nowohuckie, powstawały i były zasiedlane w budowlanej pustce (Nowa Huta na starych zdjęciach. Os. Wandy, 2014; Nowa Huta na starych zdjęciach. Os. A1, 1955 rok, 2014) – obszarze jeszcze nie zagospodarowanym ani przez nowych mieszkańców, ani przez lokalne władze. Wymagał działań, a nade wszystko czasu, które uczyniły z niego „zadomowioną okolicę“. Ogródki stały się w ten sposób przejawem dążenia do ukształtowania tej przestrzeni w taki sposób, by uczynić ją bardziej swojską, rozpoznawaną, o indywidualnych cechach i podobną do tej znanej z rodzinnych stron. Na przestrzeń miasta przeniesiono wzory typowe dla obszarów wiejskich, włączając w to zarówno rodzaje sadzonych roślin, jak i dążenie do wyraźnego odgródenia danej przestrzeni od innej (sąsiednich ogródków), zaopatrywanie ogrodzeń w furtki i pilnowanie, aby nikt tam nie wchodził. Działania te zawsze były związane z limitowaniem przestrzeni. Zorganizowany w ten sposób ogródek stawał się przedłużeniem domu, do którego nikt nieupoważniony, nie będący członkiem rodziny, nie miał dostępu.

Przeniesienie wzorów znanych z rodzinnych stron niewątpliwie ułatwiło osadnikom stworzyć własne miejsce. Sprzyjało także przechodzeniu od „rol” budowniczego, a później osadnika do „rol” nowohuckiego mieszkańca. Co więcej, bardzo szybko dla wielu osób te przydomowe przestrzenie stały się centrum ich życia. Jediną rozrywką, przyjemnością, powodem do dumy.

Tworzenie ogródków ujawniło także specyficzne odczuwanie własności. To, co w warunkach miejskich społecznie wspólne nie było postrzegane jako wartościowe, jako coś, o co należy dbać. Przestrzeń bez określonego właściciela, była postrzegana jako niczyja, czyli nie zasługująca na troskę lub stawała się przedmiotem intensywnych działań zmierzających do podporządkowania jej sobie.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że działania, skutkiem których było powstanie przydomowych ogródków, nie miały jakiejkolwiek podstawy prawnej, ani w czasie, kiedy je tworzone, ani współcześnie. Zacytowany wcześniej dokument, lapidarnie mówiący o bezowocnej walce z ogródkami, wyraźnie na to wskazuje. Sytuacja nie zmieniła się także i współcześnie, gdy właściciele mieszkań z poszczególnych bloków tworzą wspólnoty mieszkańców.¹⁴ Grunt należący do danej wspólnoty jest wspólną własnością, do której wszyscy z punktu widzenia prawa mają takie same uprawnienia. Jest dobrem, do którego każdy mieszkaniec powinien mieć pełny dostęp i wpływ na to jak jest zagospodarowywane.

Współcześnie te dawno temu wyróżnione z przestrzeni miejsca stają się niekiedy przedmiotem sporów w obrębie poszczególnych wspólnot mieszkańców, dzieląc społeczność na tych, którzy się nimi opiekują i wszystkich innych. Jest to związane z ukształtowaniem się

---

¹⁴ W znaczeniu administracyjno-prawnym.

u wielu opiekunów ogródków poczucia własności i uzurpowanego prawa do niego. Wieloletnia pielęgnacja ogródków przez te same osoby, współcześnie często następców ich założycieli, przy równoczesnym zaniechaniu działań ze strony instytucji zobowiązanych do troski o zieleń miejską,¹⁵ doprowadziły do sytuacji, które niejednokrotnie cechuje zawłaszczenie przestrzeni, nie dopuszczające do niej także innych członków wspólnoty. W tej sytuacji nawet bliski sąsiad może stać się intruzem.

Konkluzje

W trakcie prac terenowych obserwowałam emocjonalne reakcje na jakiegokolwiek formy zainteresowania ogródkami. Także robienie zdjęć wywoływało nieufność (a czasem wrogość) i dopiero zapewnienie, że moje zainteresowanie wynika z uznania dla wykonanej pracy przy ogródku i osiągniętego efektu, łagodziło to pierwsze negatywne nastawienie. Przeprowadzone badania w wielu przypadkach ujawniły obawy i nieufność wobec osób zainteresowanych przestrzenią, która przez jej opiekunów jest postrzegana jako własna. Te współczesne lękliwe postawy potęgowane są wieloma działaniami administracyjnymi podejmowanymi w ostatnim czasie. Zaniepokojenie zwłaszcza wywołuje utworzenie Parku Kulturowego Nowa Huta i objęcie ochroną konserwatorską badanej przestrzeni.¹⁶ Także różne projekty miejskie, których celem jest rewitalizacja poszczególnych podwórek – sprawiają, że dotychczasowi gospodarze ogródków odczuwają niepokój i niepewność, co będzie dalej z „ich ogródkami”.¹⁷

---

¹⁵ Co skutkuje m.in. dowolnością sadzonych roślin i sposobem aranżowania przestrzeni.

¹⁶ Problematykę tę omawiają m.in. następujące prace: Myczkowski et al., 2016; Myczkowski, Siwek, 2017; Park Kulturowy Nowa Huta. Informator Konsultacyjny, 2017; Miasto Kraków. Park Kulturowy Nowa Huta, 2022. Przepisy dotyczące utworzenia Parku Kulturowego zostały wprowadzone uchwałą nr XXIX/757/19 z dnia 20 listopada 2019 r. Obowiązują one od 29 listopada 2020 r. Celem jest objęcie cennego obszaru „(...) zasadami parku kulturowego, aby chronić dziedzictwo oraz krajobraz kulturowy Nowej Huty, zachować jej unikatowy układ urbanistyczny czy historyczną linię zabudowy. Zastosowane przepisy mają przeciwdziałać dominacji działalności handlowej, reklamowej i usługowej, ingerującej w zabytkową przestrzeń i zakłócającej jej estetykę oraz ograniczać komercyjne zagospodarowywanie przestrzeni, jako dobra wspólnego lokalnych mieszkańców” (Kraków.pl Park Kulturowy w Nowej Hucie już działa, 2021).

¹⁷ Skrajną sytuację zaobserwowano w czasie prowadzonych badań na Osiedlu Ogrodowym. Wewnętrzna przestrzeń tego osiedla podlegała rewitalizacji w ramach programu miejskiego „Spotkajmy się na podwórku” (Zarząd Zieleni Miejskiej w Krakowie. Spotkajmy się na podwórku, 2019). W ramach tego projektu zaplanowano szereg spotkań konsultacyjnych z mieszkańcami, które miały na celu wypracowanie przez mieszkańców wspólnej wizji podwórka. W tym przypadku dyskusje kolejnych zebrań koncentrowały się wokół jednego problemu – zaanektowania na ogródek znacznej części terenu wspólnoty przez jednego z jej mieszkańców. Obszar ten został ogrodzony przez tę osobę i był przez nią uprawiany. Inni mieszkańcy wspólnoty nie mieli możliwości decydowania, jak ta przestrzeń jest zorganizowana. Gorące dyskusje toczyły się wokół problemu, co zrobić, aby teren wspólny został „uwolniony” i był faktycznie użytkowany przez wszystkich mieszkańców. Wartym zauważenia jest także to, że w dyskusjach poruszano problem, jak przeprowadzić te działania, aby nie skrzywdzić osoby, która ogródek do tej pory pielęgnowała (materiały autorki).

Sytuacje, które miałam możliwość obserwować, a także wysłuchanie dyskusji o tym co dalej z przestrzenią wspólną, jak ją zorganizować, pozwalają interpretować je w kategoriach „zamieszkiwania“ i „zakorzenia“. Hanna Buczyńska-Garewicz (polska filozof) zwraca uwagę na różnice znaczeń tych terminów. Uważa ona, że zamieszkiwanie to „rozumiejący sposób przebywania człowieka w miejscu“ i zaznacza, że pojęcie to cechuje moment wolności właściwy sposobowi bycia przez zamieszkiwanie (Buczyńska-Garewicz, 2006: 42). Zamieszkiwanie w tym znaczeniu jest otwarte na inność, odmienną i zmianę. O zakorzeniu przywołana badaczka mówi natomiast „*Korzenie z istoty swej są roślinne (rzeczowe), a nie rozumiejące, co musi być istotą zamieszkiwania. Zakorzenie to umacnianie swej pozycji w ziemi za pomocą korzeni, przenosi zaś to tyle, co utrwalanie czegoś głęboko w sercu lub w duszy [...]*“ (Buczyńska-Garewicz, 2006: 42).

Zazwyczaj człowiek/społeczność ma dwie drogi określenia swojego stosunku do przestrzeni – albo poprzez działania bezpośrednio zmierzające do kształtowania tejże przestrzeni, bądź pośrednio – przez przystosowanie się do niej (Wallis, 1990: 25). Możliwość kształtowania przestrzeni jest jednym z najsilniejszych czynników wpływających na identyfikację człowieka z wyodrębnionym i kreowanym miejscem. W przypadku Nowej Huty było to szczególnie ważne w czasie zasiedlania bloków i organizowania życia w nowych miejscach, które z założenia miały być takie same. Jak zaznacza Kinga Nędza-Sikoniowska (2015: 24) „*Modernistyczne hasło Więcej zieleni, więcej przestrzeni, więcej słońca!, nowoczesne idee zawarte w Karcie Ateńskiej zrodziły nieprzewidziane problemy: uniformizację i dehumanizację przestrzeni, z którą trudno się utożsamić mieszkańcom.*“

Kreowanie miejsca przez mieszkańców Nowej Huty w znacznej mierze odbywało się poprzez przenoszenie wzorów znanych ze środowisk, z których ludność ta wywodziła się. Działania te pomogły wyodrębnić z przestrzeni „miejsce“ w znaczeniu antropologicznym (Augé, 1992/2010: 34). Ale który z przywołanych terminów jest bardziej adekwatny do opisu postawy mieszkańców Nowej Huty? „Zamieszkiwanie“, czy „zakorzenie“?

Dla wielu obserwowanych współcześnie sytuacji bardziej adekwatnym terminem jest „zakorzenie“. Świadczą o tym obserwowany niepokój, nieufność, negatywne nastawienie do ewentualnych zmian. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt zakorzenia, podkreślany przez Buczyńską-Garewicz. Zakorzenie nie jest wartością samą w sobie. Jego wartość jest pochodną tego w czym jesteśmy zakorzeni.

„[...] dobro zakorzenia musi być także mierzone wartością aksjologiczną podstawy, czyli treści tego, w czym jest się zakorzonym. Łatwo bowiem wyobrazić sobie stan zakorzenia w wartościach negatywnych, co musi rzutować ujemnie na jakość samego stanu zakorzenia. Posiadanie korzeni samo jest więc jeszcze aksjologicznie puste“ (Buczyńska-Garewicz, 2006: 43).

Można przyjąć, że stosunek do ogródków jest uzewnętrznionym stosunkiem do określonych wartości. W artykule zwróciłam uwagę zasadniczo na dwa etapy z czasu istnienia

ogródków. Pierwszy to czas ich zakładania, pokrywający się z czasem zasiedlania i organizowania życia. Jak już wcześniej powiedziałam, kreowanie miejsc w tych przypadkach odbywało się poprzez przenoszenie wzorów ze środowisk pochodzenia nowohuckich osadników. W działaniach tych widoczna jest afirmacja wartości wyniesionych z rodzinnych domów i zaszczipianie ich w nowym terenie.

Drugi, to czasy współczesne. Ogródki istnieją, jednakże jest ich coraz mniej, a ich kondycja ogrodnicza często jest dyskusyjna. Wieloletnia troska o przydomowe przestrzenie – wytworzyła specyficzną symbiozę człowieka i „jego“ ogródka. Dotychczasowi ich opiekunowie odczuwają niepokój, lęk przed utratą ogródka (lub kontroli nad nim). Dla pozostałych mieszkańców charakterystyczna jest postawa obojętności i braku zainteresowania otaczającą przestrzenią, albo chęć jej uporządkowania. Postawy te jednak prawie zawsze naruszają czyjeś wyobrażenie o danym miejscu, powodując nieufność, frustrację, a czasem prowadzą nawet do sąsiedzkiego konfliktu. Zakorzenie w wartościach, których ogródki są tylko przejawem, jest także wyrazem indywidualistycznych postaw, nie godzących się lub z trudem godzących się na kooperację z innymi osobami (indywidualnościami) członkami danej wspólnoty. Na styku postaw: indywidualizm – inny indywidualizm i indywidualizm – wspólnotowość, łatwo o narodziny konfliktu.

W mojej opinii, termin „zamieszkiwanie“ jest bardziej adekwatny dla okresu zasiedlania. Z upływem czasu zyskuje jednakże cechy typowe dla postawy „zakorzenia“. Współcześnie obydwa te terminy wydają się adekwatne do opisu, jednak nie całej społeczności, a określonych osób/rodzin. Obecni mieszkańcy najstarszych osiedli Nowej Huty reprezentują zarówno otwartą postawę „zamieszkiwania“, jak i pełną obaw postawę „zakorzenia“. Naturalne odchodzenie najstarszej generacji mieszkańców Nowej Huty, skutkuje także zanikaniem „tradycji ogródkowych“ i zanikaniem ogródków w ich „tradycyjnej“ formie. Procesy te wydają się być nieuniknione. Zapewne będzie to także związane z upowszechnieniem się postawy bardziej otwartej, nastawionej na zmiany.

Reasumując, Nowa Huta jest zaplanowaną urbanistyczną całością. Jest zrealizowaną wizją miasta zbudowanego od podstaw według zaleceń ówczesnych socjalistycznych władz politycznych i państwowych. Twórcy i realizatorzy koncepcji urbanistycznej ograniczani sztywnymi nakazami odwołali się jednak do prądów, kształtujących się w początkach XX wieku. Wybrali „...rozwiązania możliwie najlepsze, zbliżając się do dawno zakorzonej europejskiej tradycji miast, idealnych“ (Komorowski, 2017: 154). Można powiedzieć, że koncepcje te nie były zrozumiałe dla pierwszych mieszkańców Nowej Huty. Ale nie były one zrozumiałe przede wszystkim dlatego, że była to tkanka miejska. Ogródki, które zaprezentowałam w artykule, ukazują ówczesnych mieszkańców wciąż jeszcze w tkwiących w świecie, z którego się wywodzili. Jednakże rozległa zaplanowana przestrzeń umożliwiła im tworze-

nie małych ogródków, które z jednej strony ułatwiły zamieszkanie i wejście w rolę mieszkańca miasta, ale z drugiej strony stały się spontaniczną, oddolną realizacją idei miasta ogrodu.

Referencje

- Augé, M. (2010). *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności* (R. Chymkowski, prekl.), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. (pôvodná práca vydaná 1992).
- Baniowska-Kopacz, E. (2019). „Nowohuckie podwórka“ od podwórka, Spojrzenie etnologa. *Journal of Urban Ethnology*, 17, 63–80.
- Bednarski, J. (1987). Grupa lokalna. In Z. Staszczak (Ed.), *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne* (s. 150–153). Warszawa-Poznań: PWN.
- Beiersdorf, Z., Komorowski, W. (2010). Nowa Huta lat pięćdziesiątych. Dziedzictwo – zagrożenia i perspektywy. In B. Szmygin, J. Haspel (Eds.), *Zabytki drugiej połowy XX wieku – waloryzacja, ochrona, konserwacja / Das Erbe Der Nachkriegszeit Erhalten und Erneuern – Denkmale Der Moderne und Gegenmoderne / Architecture of The Second Half of The 20th Century – Studies and Protection* (s. 17–28). Warszawa-Berlin: ICOMOS Polska / ICOMOS Deutschland.
- Buczyńska-Garewicz, H. (2006). *Miejsca, strony, okolice. Przyczynek do fenomenologii przestrzeni*. Kraków: UNIVERSITAS.
- Chłosta-Sikorska, A. (2019). *Między propagandą a rzeczywistością. Mieszkancki Nowej Huty w latach 1956 – 1970*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Gnich, T. (10.1.2014). *Sylwetki osób związanych z GP i urbanistyką: Ebenezer Howard*. Urbnews. <https://urbnews.pl/sylwetki-osob-zwiazanych-z-gp-urbanistyka-ebenezer-howard/>
- Golonka-Czajkowska, M. (2013). *Nowe miasto, nowych ludzi. Mitologie nowohuckie*, Kraków: Wydawnictwo UJ-Seria Anthropos.
- Heidegger, M. (1974). Budować, mieszkać, myśleć. (K. Michalski prekl.). *Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, 6(18), 137–152.
- Jencks, Ch. (1987). *Architektura postmodernistyczna*. (B. Gadomska prekl.), Warszawa: Arkady. (pôvodná práca vydaná 1984).
- Kabzińska, I. (2000). Przestrzeń – pamięć – tożsamość. Elementy przestrzeni (miejsca) we wspomnieniach ekspatriantów z byłych kresów wschodnich, *Literatura Ludowa*, 2, 3–23.
- Karpińska, E. G. (2019). Udomowianie ulicy. Z etnograficznych badań terenowych na Wschodniej. *Journal of Urban Ethnology*, 17, 47–61.
- Komorowski, W. (2017). Ochrona dziedzictwa urbanistyki i architektury Nowej Huty z lat 1949–1959 / Heritage conservation for urban planning and architecture of Nowa Huta of the years 1949–1959. *Wiadomości Konserwatorskie / Journal of Heritage Conservation*, 49, 153–162.
- Kraków. pl *Park Kulturowy w Nowej Hucie już działa*. (31.5.2021). Pozyskane 19.9.2022, z https://www.krakow.pl/aktualnosci/249232,26,komunikat,park_kulturowy_w_nowej_hucie_na_ostatniej_prostej.html?ga=2.250743813.202795580.1620636674-1892551515.1582626031
- Miasto Kraków. *Park Kulturowy Nowa Huta*. (23.2.2022). Pozyskane 19.9.2022, z https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=81995
- Miasto ogród. (28.9.2004). In Wikipedia. Pozyskane 20.11.2022, z https://pl.wikipedia.org/wiki/Miasto_ogr%C3%B3d

- Myczkowski, Z., Chajdas, K., Forczyk-Brataniec, U., Latusek, K., Marcinek, R., Nosalska, P., Rymsza-Mazur, W., Siwek, A., Wielgus, K.** (2016). Plan ochrony Parku Kulturowego Nowa Huta, Etap II (2016). In *Tom III Synteza planu ochrony Parku Kulturowego Nowa Huta (I–IX 2016)*, Kraków: Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- Myczkowski, Z., Siwek, A.** (2017). Park Kulturowy Nowej Huty – nowa formuła ochrony urbanistyki i architektury 2. połowy XX wieku / Cultural Park Nowa Huta – a new formula for the protection of urban planning and architecture of the 2nd half of the 20th century. *Wiadomości Konserwatorskie / Journal of Heritage Conservation*, 49, 113–124.
- Nędza-Sikoniowska, K.** (2015) Relacje między władzą a koncepcjami funkcjonowania socjalistycznego miasta. In K. Nędza-Sikoniowska, M. Pirveli (Eds.), *Miasto (post)socjalistyczne. Przestrzeń władzy 1* (s. 17–26). Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Nowa Huta na starych zdjęciach. Nic dodać, nic ująć – Aleja Róż:* (11.6.2014) (zdjęcie, fot. Henryk Hermanowicz, zbiory MHK). Pozyskane 15.2.2019, z <https://www.facebook.com/photo/?fbid=333990246751094&set=a.257974974352622>
- Nowa Huta na starych zdjęciach. Os. A1, 1955 rok.* (15.6.2014). (zdjęcie osiedla Willowego, fot. Wojciech Łoziński). Pozyskane 15.2.2019, z <https://www.facebook.com/photo/?fbid=336180956532023&set=a.257974974352622>
- Nowa Huta na starych zdjęciach. Osiedla Na Skarpie, Ogrodowe i Wandy.* (12.6.2014) (zdjęcie, fot. Nieznany). Pozyskane 15.2.2019, z <https://www.facebook.com/photo/?fbid=334604696689649&set=a.257974974352622>
- Nowa Huta na starych zdjęciach. Os. Wandy.* (12.11.2014). (zdjęcie, fot. Henryk Hermanowicz, zbiory MHK). Pozyskane 15.2.2019, z <https://www.facebook.com/photo/?fbid=414547338695384&set=a.257974974352622>
- Park Kulturowy Nowa Huta. Informator Konsultacyjny.* (2017). Kraków: Wydawnictwo Gminy Miejskiej Kraków.
- Radłowska, R.** (31.1.2008). Inżynier, który wymyślił Nową Hutę. *Gazeta Wyborcza-Tygodnik Krakowski*. <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/1,42699,4888231.html>
- Siciński, A.** (1977). Problemy przemian stylu życia w Polsce. In J. Szczepański (Ed.), *Badania nad wzorami konsumpcji* (s. 281–364). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szlak modernizmu. Nowa Huta założenia urbanistyczne.* (b.d.). Pozyskane 29.9.2022, z <https://szlakmodernizmu.pl/baza-obiektow/nowa-huta-zalozenie-urbanistyczne/>
- The Guardian.* (10.2.2020). 10 of the best city neighbourhoods in Europe: readers' tips. Pozyskane 14.3.2020, z <https://www.theguardian.com/travel/2020/feb/10/10-best-city-neighbourhoods-europe-readers-travel-tips>
- Wallis, A.** (1990). *Socjologia przestrzeni. Wybór prac*. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- Zarząd Zieleni Miejskiej w Krakowie. Spotkajmy się na podwórku.* (6.12.2019). Pozyskane 19.1.2020 <https://zsm.krakow.pl/aktualnosci/704-spotkajmy-sie-na-podworku.html>

8 K DOKUMENTACI OBDOBÍ SOCIALISMU V MUZEÍCH¹

On the documentation of the socialist period

Jan Dolák

Doc. PhDr. Jan Dolák, PhD., Katedra archívnictva a muzeologie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, jan.dolak@uniba.sk

Abstract

The documentation of contemporary or recent history has been, and partly still is, at the centre of attention of the museological community. In some places it is received very positively (Sweden, Eastern Bloc countries) or with some embarrassment (Western Europe), sometimes even with rejection (USA). Because the greatest theoretical production of the whole system of documentation of the present came from the Eastern Bloc countries, it was suspected in the West and partly in the so-called Third World countries of being influenced by Marxism-Leninism. However, the practical activities of museums did not correspond, or only partially, with the theoretical postulates formulated in the individual countries of the world. The unquestionable turning point in this field in our country was November 1989, with the discarding of ideological ballast on the one hand, but with the establishment of other problems. The documentation of the pre-Lisbon period was partly discarded, and partly only the totalitarian or authoritarian elements of life in the years 1948 – 1989 were accentuated. A certain revival occurred around the beginning of the new millennium, accompanied by an interest in documenting hitherto marginalised groups, such as ethnic or religious minorities. Museum documentation of the socialist period must be plastic and professional, knowing that the vast majority of museums have always documented the “everyday” rather than “grand narratives”. The structure of museum collections must then shape the presentation. The great historical milestones (February 1948, the so-called Prague Spring, the federalization of the Czechoslovak Socialist Republic, etc.) will usually be the necessary “background” for a full-fledged and plastic presentation of life under socialism. An integral part of this research, documentation and subsequent presentation will be the topics dealt with by ethnology.

Key words: collection, museum, presentation, documentation, contemporary history, recent history.

Klíčová slova: sbírka, museum, prezentace, dokumentace, současnost, nedávná minulost.

Současnost zastoupená v muzeích

„*Je to cizost, co tvoří muzejní objekt*“, napsal v 80. letech 20. století Američan G. Ellis Burcaw z Moscow v Idahu (Sofka, 1984:113). Podle tohoto autora je z návštěvnického hlediska cizí sbírat a prezentovat všeobecně známou současnou materiální kulturu. Podle Burcawa se ještě v roce 1984 jen velmi málo muzeí vážně zabývalo sbíráním současnosti mimo Švédsko

---

¹ Text je výstupem grantu VEGA 1/0689/22 *Československá nákladná a osobná doprava na Dunaji v 70. a 80. rokoč 20. storočia*.

a socialistických zemí. Historické objekty, které jsou staré nebo cizí nebo patří do nějakého zvláštního řemesla jsou neobvyklé pro průměrného návštěvníka. Lidé se těší na návštěvu muzeí a zhlédnutí těchto věcí, protože je stimulují, zajímají a pobaví, jsou vzdálené jejich běžným životům. Kolekce současnosti jdou proti této generální zásadě, protože předkládají sbírat současné, tedy nezajímavé. Jak je můj dům vybaven nábytkem (píše Burcaw) je nezajímavé pro mé přátele. Oni chtějí být fascinováni vybavením typických obydlí v Bulharsku, na Srí Lance nebo ve vnitřním Mongolsku. Snad moje běžné vybavení bytu může být zajímavé v jiné části světa. Burcaw ve zmíněném článku jednoznačně tvrdí, že základním pravidlem je: čím více je objekt vzdálen od denní praxe tím podle návštěvníkova názoru více patří do muzea.

Radikální názor amerického muzeologa však musíme podrobit hlubšímu teoretickému rozboru a průzkumu praxe současných muzeí. Naštěstí se tímto postojem neřídila ani samotná americká muzea. Muzejní dokumentaci můžeme vždy chápat ve dvou základních rovinách. Dokumentace mimořádných (výjimečných) skutečností (válka, obraz mimořádné kvality, skok ve vývoji techniky apod.) na straně jedné a dokumentace skutečností naprosto nejběžnějších, typických pro jistou dobu či skupinu osob na straně druhé. Jedná se tedy o kritérium frekvence.

Už v předmuzejních zařízeních najdeme mnoho exotických (cizích) předmětů, získaných např. z cest do dalekých krajů.² Snaha zachytit svět jeho (částečnou) materializací však nezačala touhou po exotičnu, ale snahou zachytit a pochopit svět právě tady a teď, v nejbližším okolí člověka. Muzea i jejich předchůdci byla vždy velmi současná. Kunstkamera Petra Velikého v Petrohradu byla součástí tehdejší přední „akademie věd“ a sloužila především pro rozvoj tehdejší vědy. Brněnské Františkovo muzeum (dnes Moravské zemské muzeum) se zabývalo (1. polovina 19. století) výzkumem podzemních vod, pokrokových metod v zemědělství apod. Při zakládání českých regionálních muzeí najdeme přímo ve stanovách nejednou akcent na dokumentaci průmyslu, což nemohlo být pojímáno v druhé polovině 19. století nijak jinak než jako dokumentace současnosti. Také Národopisná výstava Československá v roce 1895 byla výrazně současná, stejně jako zakládání umělecko-průmyslových muzeí, která měla svými dílnami bojovat proti upadajícímu vkusu obyvatelstva. Dá se podle mého názoru vysledovat určitý trend od více méně aktivní dokumentace současnosti k postupnému převládání historismu ve vývoji českých muzeí.

Po únoru 1948 tlak na dokumentaci současnosti (v dobové terminologii dokumentaci socialismu) sílil. Ne díky nějaké muzeologické vyspělosti tehdejších pohlavárů, ale z prostého důvodu, že bylo třeba dokladovat, že máme více ledniček a televizorů než naše babičky. To bylo sice pravda, ale už se nesměl současný stav porovnávat s počtem a kvalitou

---

² Mám na mysli např. Matematické muzeum při pražském Klementinu založené v roce 1722, kde jezuité předváděli i předměty získané jejich misijní činností mimo evropský kontinent.

ledniček a praček třeba ve Švédsku či Nizozemí. Problematice dokumentace současnosti byla věnována nejedna závěrečná práce obhájená na brněnském muzeologickém pracovišti, které vydávalo i teoretičtější explikace na stránkách Muzeologických sešitů (Stránský, 1972, 1974, 1974a, Schubertová, 1979). Texty publikované v dalších desetiletích danou problematiku, někdy úspěšně, někdy méně úspěšně, rozvíjejí. Že dokumentace současnosti nebyla jen problémem východního bloku svědčí např. ustanovení švédského projektu dokumentace současnosti SAMDOK v 1977 a řada teoretických prací na téma dokumentace současnosti. Na téma dokumentace současnosti se již v roce 1984 konalo zasedání ICOFOMu v nizozemském Leidenu nazvané *Collecting today for tomorrow* (Sofka, 1984) a začínají se objevovat články poukazující na „černou díru“ v dokumentačních aktivitách muzeí, např. Oliver Green z Velké Británie (Sofka, 1984). Po listopadu 1989 se slovenská a česká muzea zbavují ideologického balastu a konečně se mohou zabývat i dříve tabuizovanými tématy. Muzea však mnohdy dokumentaci socialismu nepřetavila do odpovídající dokumentace současnosti, ale často tyto přístupy opustila. S vaničkou se tedy vylilo i dítě. Dokumentaci změn v 90. letech 20. století považují za nedostatečnou.

Teorie dokumentace současnosti a nedávné minulosti

O potřebě a způsobech realizace dokumentace jevů nedávných bylo napsáno nepřeborné množství textů. Kromě zmíněného skeptického přístupu Burcawa existují autoři s vyváženým přístupem (P. van Mensch, F. Waidacher, I. Maroevič a mnoho dalších), ale i přímo nadšenci pro tuto aktivitu muzeí jako byli G. Cedrenius, Z. Z. Stránský. Několikrát jsem se k problému vyjádřil i já sám (Dolák, 2006a; 2006b; 2013; 2014a; 2014b; 2014c).³ Ze slovenského prostředí připomeňme alespoň nedávné setkání v Zuberici (Letenayová, Ševčíková, 2012) či sborník sestavený Márií Halmovou (2012). Z muzeologického hlediska existují jemné rozdíly mezi dokumentací současnosti a nedávné minulosti. Je třeba si uvědomit, že pouze při dokumentaci současnosti můžeme podchytit, tedy zdokumentovat, celý průběh jevu, od jeho počátků (třeba projekt stroje), přes získávání surovin a součástek, vlastní výrobu, až po propagaci a vyhodnocení prodeje stroje doma i v zahraničí. Zmíněné rozdíly však nejsou zásadní, z každé současnosti se jednou stane minulost. Období let 1948–1989 v Československu je nepochybně minulostí. Toto období správně nazýváme „socialismem“, byť levicové strany v západní Evropě si pod tímto pojmem představují něco zcela jiného. Především z amerického politologického prostředí k nám proniká pro toto období pojmenování „komunismus“, který považují za nepřesný. Ani nejhrolivější představitelé bývalého režimu netvrdili, že žijí v beztřídní komunistické společnosti, oni žili představou, že takovou společnost budují. Zůstaňme tedy u termínu socialismus.

---

³ Tento text vychází z mnou již dříve publikovaných prací. Část je přímo převzata z citované práce vydané Technickým muzeem v Brně v roce 2006. Většina tohoto textu je však výsledkem pozdějších výzkumů.

Po jistém, psychologicky pochopitelném, odmítnutí „všeho bývalého“ těsně po listopadu 1989, jsme v současné době svědky většího akcentu na dokumentaci současnosti i nedávné minulosti, ale domnívám se, že stále příliš spokojeni být nemůžeme. Ani s kvantitou a zejména ne s kvalitou prováděných činností. Také se domnívám, že hlavní problém není v nepodchycení problému z hlediska teorie oboru, ale hlavní problém je v praktické činnosti muzeí. Domnívám se, že celosvětově je zájem o dokumentaci 20. století, respektive jeho druhé poloviny, dominantní. Souvisí to s výrazným nárůstem celospolečenského zájmu o problematiku menšin etnických, rasových, náboženských či sexuálních, jejichž dokumentace ve starších obdobích je složitá. Záměrně se v tomto textu nezabývám dokumentací prováděnou v rámci přírodních věd. Odborník na živou přírodu musí převážně pracovat v současnosti, a to více než společenskovědně orientovaný expert (Meijer-van Mensh, van Mensch, 2011). Přitom v mnoha případech nelze společenskovědný a přírodovědný výzkum (dokumentaci) od sebe nějak striktně odlišit. Rozsáhlá industrializace Slovenska znamenala nepochybně pokrok, ale přinesla i mnoho ekologických problémů, se kterými zápasíme mnohdy dodnes. Přírodní vědy se, podle mého názoru, od muzeologie vzdalují, což je nepochybně ke škodě obou oblastí. K zajímavým muzeologickým článkům zaměřeným na přírodní vědy se dostáváme dosti zřídka a mnoho se neprolínají s výzkumem společenských věd zaměřených na období socialismu.

Muzejní dokumentace druhé poloviny 20. století v zahraničí

Zkušenosti ze zahraničí jasně ukazují na přímou úměru provádění kvalitní dokumentace současnosti a nejnovějších dějin s mírou svobody projevu v konkrétní zemi. V rodném městě Mao Ce-Tunga v čínském Shaoshanu je rozsáhlá expozice věnovaná „velkému kormidelníkovi“. Celkové vyznění expozice je krédem, pouhým vyznáním víry. Z hlediska pochopení dějin Číny ve 20. století je expozice více škodlivá než užitečná. Také expozice The Capitol museum v Pekingu končí rokem 1949. Čínský socialismus je jen obtížně srovnatelný s tím, co bylo do roku 1989 u nás, ale stále je to státní doktrína vlády jedné strany. Zemí částečně „bez 20. století“ je Rusko. My máme tu výhodu, že můžeme tvrdit, že k nám byl sovětský vzor socialismu importován, i když to tak úplně není pravda. Našich pomahačů „sovětského importu“ nebylo málo. Rusko tuto „výhodu“ nemá. Expozice moskevského Státního historického muzea je dotažená pouze do roku 1917. Hodnocení dalšího období je přenecháno Muzeu současných dějin. V ruských muzeích najdeme četné příklady prezentace sovětské techniky či úspěchů sportovců, ale do celkového hodnocení 20. století se ruským kolegům moc nechce, a to přes oficiální odmítnutí stalinismu.

Obecně je poměrně značná pozornost věnována represivním aktům jako jsou války, násilí, extrémní represe apod, většinou scénovaná jako „naše utrpení“. Výběr dokumento-

vaných jevů provádíme především podle dle kritéria *výjimečnosti*.⁴ Z mnoha příkladů jmenujme třeba Muzeum okupace v Rize, House of terror v Budapešti, expozice v dubrovnickém Námořním muzeu a v lublaňském Muzeu novějších dějin připomínající bolestivé dělení Jugoslávie. Např. v Dubrovniku místní galerie dokonce zřídila Pamětní síň Ronalda H. Browna, ministra obchodu USA, který se významně podílel na obnově města a zemřel při letecké havárii v roce 1996 u Dubrovniku. Jiným traumatizujícím momentem, který většinou ne špatně dokumentujeme je psychický a fyzický teror způsobený totalitním či autoritativním režimem. To se pak muzejně projevuje v Muzeu třetího odboje (Příbram), v expozicích gulagů v Rusku nebo v kazachstánské Karagandě. Národní muzeum v Buenos Aires pietním způsobem připomíná válku o Malvíny / Falklandy v roce 1980. Nepřekvapí, že velmi současná jsou např. Muzea policejních sborů, dokumentující a často prezentující trestnou činnost velmi nedávnou, jejichž pachatelé někdy ještě dnes tráví život za mřížemi. V současné době jsme svědky, v rámci tzv. „cancel culture“ či „woke“, odstraňování např. soch osob spojených se skutečným či domnělým kolonialismem (Severní Amerika, západní Evropa) a odstraňování památníků vztyčených v době socialismu ve východní Evropě (Pobaltí, Polsko apod.). Vyhodnocení těchto kroků z pozice muzeologie teprve stojí před námi.

Je dobře, že si výjimečných skutečností všímáme. Podle mého názoru se však daleko méně věnujeme dokumentaci jevů podle kritéria *frekvence*. Tedy těch nejběžnějších a nejtypičtějších projevů doby, a to včetně zachycení osobních „všedních“ příběhů. „Deníky“ obyčejných lidí zachycující obrovský nárůst inflace v Jugoslávii 80. let 20. století můžeme spatřit v kvalitním Muzeu moderních dějin ve slovinském Celje. Tzv. neighborhood museums se programově věnovala studiu a dokumentaci nejen historie a původních např. černošských kulturních tradic, ale zejména živé současnosti se všemi problémy sociálními a rasovými. Muzea jsou vyzývána, aby se zabývala takovými aktuálními otázkami jako je třeba vliv moderní techniky na člověka, populační exploze, problematika menšin, automatizace, hrozba atomové války, nadbytek zboží v jedné části světa a jeho nedostatek a bída v druhé, generační problémy, nemoci, zrovnoprávnění žen apod. Tedy problémy ryze současnými. Ani americká muzea nikdy nestála stranou dokumentace moderních dějin. Ať už se jedná o představení nejmodernější techniky, angažování se ve velmi palčivých otázkách americké společnosti, např. drogy, sociální a rasová problematika či vietnamská válka. Právě třeba úspěchy americké techniky rychle nacházely a nacházejí své místo i při prezentaci v muzeích, ať už šlo a jde o rakety, raketoplány či další doklady špičkové techniky. Tento relativně dobrý přístup k dokumentaci jevů nedávných můžeme nalézt v mnoha muzeích technického zaměření. Např. Science Museum v La Villete v Paříži vystavuje moderní ponorku, raketu či stíhací letoun. Je to dáno především specifickým pohledem technických

---

⁴ Švédský program SAMDOK používal termín *progresivnost* – já raději užívám termín *výjimečnost*, neboť ten zahrnuje jevy jak pozitivní, tak i negativní.

muzeí na svět kolem nás. Ona přirozeně cítí, že vývoj neskončil psacím strojem, ale pokračuje v osobním počítači. Historik v muzeu však toto přirozené cítění velmi často postrádá.

Jestliže ve Švédsku a jinde ve Skandinávii byla snaha pracovat v rámci dokumentace současnosti. zřetelnější než třeba v USA, do jakési „dokonalosti“ byl tento systém aplikován v bývalém sovětském bloku, včetně tehdejšího NDR. Zajímavým projektem v NDR, organizovaným Klausem Schreinerem v Agrarhistorisches Museum v Alt Schwerinu, byla dokumentace měnícího se typu obydlí venkovského života. V původních domech byly in situ zachovávány původní pokoje v netknuté podobě, expozice tedy podchycovaly bydlení na počátku 20. století, na počátku socialismu a v 60. letech. Odmyslíme-li si nepochybnou ideologičnost tohoto muzea (dnes se bydlí lépe než za kapitalismu), z hlediska muzeologického šlo nepochybně o zajímavý nápad. Konec železné opony znamenal i redefinování cílů tohoto muzea. Také mannheimské technické muzeum akcentovalo sociální otázky už ve svém názvu Museum für Technik und Arbeit a prezentovalo velmi skromné pokojíčky služek.

Jaký je tzv. třetí svět? Zjednodušeně můžeme říci, že je výrazně současný. Muzea zde přestávají po rozpadu koloniální soustavy být muzei bílého muže, domorodá komunita se snaží zachraňovat mizející zvyky a hledá svoji vlastní identitu (Dolák, 2006a). Častým typem muzeí jsou i tzv. ekomuzea – zařízení dokumentující vývoj společnost či přírody na daném teritoriu za přímé účasti komunity. Často řeší úkoly u nás zahrnuté do památkové péče, např. revitalizaci starých mlýnů, hamrů či opuštěných továren ve městech apod.

Dokumentace socialismu v ČSSR

Jaká byla a je situace na území bývalého Československa? U nás se zvýšený zájem o dokumentaci současnosti projevil v padesátých letech. Plynul z povinnosti muzeí „sloužit lidu“, obhajovat nové stávající pořádky a pod. Takováto dokumentace byla často chápána především utilitárně pro okamžité expoziční a výstavní účely. Pokud se vůbec někdo tehdy zabýval nějakým hlubším teoretickým přístupem, vycházel především ze sovětských zkušeností, měl k dispozici i nemnoho tištěné literatury, např. práci M. P. Simkina *Sběr materiálu ze sovětského období*, Praha 1955. Postupně se objevuje i domácí produkce, po výtce zaměřená výrazně na dějiny KŠC, druhou světovou válku atd. Některé práce měly na svoji dobu celkem slušnou úroveň (Lukeš, 1966, Kostický, 1962), ale naprostá většina textů je prakticistního charakteru, chybí v nich hlubší teoretické zamyšlení se nad problémem, často se jedná jen o metodický návod ke sběru materiálu a všechny texty jsou poplatné době svého vzniku. Některé příspěvky se specializovaly na dokumentaci dílčích prvků vývoje jako byla např. technika (Klepl, 1963, Pfaff, 1960) či zemědělská výroba (Tempír, 1963). Nelze nepřipomenout ani práce z oblasti etnografie – o dokumentaci zemědělství na vesnici – a řada

autorů usiluje o dokumentaci života a kultury dělnictva.⁵ Práce z nesocialistických zemí byly těžko dostupné a po výtce úzce zaměřené pouze na historická muzea. Zúžení celé problematiky současnosti pouze na politické a částečně i hospodářské dějiny mělo neblahý vliv na české, potažmo slovenské, muzejnictví.

Absolventka brněnské muzeologie Alexandra Navrátilová správně postřehla, že v padesátých letech se „řada předmětů lidové kultury nesbírala proto, že připadaly zcela samozřejmé“. Podle ní bylo třeba se soustředit na „jevy, které mají svoji kontinuitu s tradicí a lze tedy vystopovat a sledovat jejich kvalitativní přeměnu, ale i na dokumentaci tehdejšího chalupářství“⁶, přestavby domů, proces přeměn funkcí jednotlivých částí obydlí apod. Setkáváme se v životě lidí na vesnici i ve městech se zvyky, obřady? Jistě ano. Mají podobu, která je vlastní těmto skupinám lidí, u nichž je zřejmá snaha o sebevyjádření. Táž autorka správně píše, že ... „úkolem muzeí v současnosti se nemůže stát shromažďování různých typů ledniček, praček, televizorů apod. Musíme se dostat k jádru problému a pokusit se o zjištění jak lidé, možná neuvědoměle, realizují svoji potřebu vytvářet své prostředí, svůj svět obeznámenosti, blízkosti a seberealizace.“ (Navrátilová, 1974). Převeďme skvělý postřeh A. Navrátilové do dnešního slovníku. Muzeím skutečně nemůže jít pouze o dokonalý průřez výroby televizorů v době socialismu, ale o vše, co je „za nimi“. Je to svět opravářů, prodavačů, svět klientelismu v pořadí pro nákup nového přístroje, svět velmi postupného rozšiřování sortimentu, svět enormního šetření apod.⁷

Akcent na dokumentaci současnosti najdeme v mnoha prohlášení jak funkcionářské veřejnosti, tak i muzejníků samotných. V roce 1980 dokonce vyšlo v ČSR vládní nařízení č.234 o dokumentaci socialismu, obdobně pak v SSR byly přijaty „Zásady zabezpečenia komplexnej dokumentácie obdobia výstavby socializmu v SSR“ schválené usnesením vlády SSR ze dne 1. 7. 1981, jejímuž výkaznictví tehdejší muzejníci museli věnovat nemálo sil. Muzejníci často, možná většinou, přistupovali k dokumentaci současnosti, která měla nehezky tvar dokumentace socialismu, poněkud zúženým přístupem. Do muzeí přicházely fotografie prvomájových průvodů, dary delegátů družebních měst, v lepším případě solitérní výrobky místních závodů či ještě vzácněji dokumentace lidových zvyků. Tím, že se většina obyvatelstva vnitřně neztotožnila se socialismem i jeho dokumentace muzejními pracovníky byla plochá a zúžená. Málokoho napadlo, že jeho vlastní život, vlastní zvyky jsou vlastně „socialismem“, tedy zřízením, ve kterém žije. Tedy i změny v módních trendech, hračkách, chalupářský život, sbírání plastických „céček“ či „únosy novomanželek“ v den svatby bylo nutno chápat jako dokumentaci současnosti, chcete-li socialismu. Ani

---

⁵ Rozsáhle o této produkci (např. práce Jiřího Sejbala či apel na propojení práce historiků a etnologů z pera Otakara Fraňka) pojednává ve své habilitační práci Otakar Kirsch (2020).

⁶ Chalupářství chválil nejednou i Josef Beneš, jako formu svérázné záchrany řady venkovských předmětů.

⁷ Vzpomínám, že sovětská televize z konce 80. let stála cca. 15 000 korun, což bylo 5 hrubých měsíčních platů.

komise pro dějiny závodů při odborech (Revoluční odborové hnutí -ROH) nemohly na daném stavu mnoho změnit. Přes všechny apely a usnesení různých orgánů nebyla dokumentace současnosti prováděna odpovídajícím způsobem, a i z úst vysokých funkcionářů zaznívaly nejednou stesky o absenci důležitých dokumentů, a to i k těm veledůležitým událostem jako byl třeba Únor 1948 v Brně, nebo převedení živnostníků do výrobních družstev. Objevují se stesky nad přešlými fotografického materiálu a nedostatkem trojrozměrných věcí. Z mála pozitivních příkladů v oblasti teorie můžeme připomenout Josefa Beneše, původním vzděláním etnografa, který vícekrát píše, že v rámci dokumentace současnosti získané doklady nepodávají žádoucí obraz. Jsou fragmentární, převažují papírové doklady, které ani nejsou nosné. Soudobé předměty nám nepřipadají jako zralé pro funkci kulturních statků, jsou zkrátka po jevové stránce cítěny příliš jako produkty s živými vazbami k prostředí a životu, takže nevypadají muzejně. Potíže vznikají i z toho, že tuto dokumentaci provádějí historikové školení v papírových pramenech, kteří s hmotnými prameny neumějí pracovat, a navíc omezují svůj zájem jen na politickou sféru dějinného vývoje (dělnické hnutí, dějiny strany, revoluční tradice) zatímco ostatní oblasti – ekonomika, kultura, způsob života zůstávají stranou (Beneš, 1977). Moravská etnoložka Hana Dvořáková (2014: 46–49) si před časem povzdechla, že naše etnology zajímá především druhá polovina 19. století. Starších materiálů je nemnoho a o mladší není zájem. Dodejme, že potom snaha vytvářet v muzeích „lidové světnice“ je bezmezná, jakoby jediná možná, až geneticky vrostlá do duší muzejních etnologů. Zajímavé by bylo sledovat posun ve významu, a hlavně průběhu připomínání (třeba i degradaci) některých tradičních zvyků⁸.

Pád železné opony přinesl muzeím svobodu, která však v nejednom případě znamenala výrazné nebo i naprosté odvržení problematiky dokumentace současnosti. Muzejníci logicky přestavěli expozice, dějiny začali interpretovat jinak, než tomu bylo dříve, s radostí se vrhli na málo frekventovaná či přímo tabuizovaná témata, ať už šlo o sakrální umění, aktivity pokrokových kněží v době národního obrození či třeba naše letce v Anglii. To bylo logické a správné. Bohužel, někdy se tak stalo na úkor podchycení obrovských změn, které každé město či region za posledních třicet let zažilo. Snad v každém muzeu jsou alespoň fotky z konce roku 1989, doklady o prvních podnikatelích ve městě či vzorek kuponové knížky. Ale není to trochu málo? Až naši vnuci budou postaveni před úkol představit prostřednictvím muzejního materiálu Sametovou revoluci, budou mít k tomu muzea dostatek svého materiálu? Uvědomujeme si, jak je dnešní společnost jiná než ta, co byla před pouhými třiceti lety? Uvědomujeme si např., že je v nemalé míře vietnamská, ukrajinská i to, že tento trend se bude nadále zvětšovat?

---

⁸ Nejedna žena se mi svěřila, že Velikonoční pondělí považuje za nejhorší den v roce. Domnívám se, že třeba před sto lety tomu tak nebylo.

V každém kraji existovalo nějaké stranické muzeum zaměřené na dějiny KSČ a dělnického hnutí, a to si v rámci tzv. jednotné sítě muzeí uzurpovalo právo nejen na výklad nejnovějších dějin, ale i jejich podchycování dokumentačními aktivitami, včetně soustřeďování materiálu převedeného z jiných (vlastivědných) muzeí. Vedle nepochybného balastu se zde jistě objevovaly i věci hodnotné. Tato muzea po listopadu zanikla a jejich fondy přešly do jiných muzeí, kde jsou většinou nepřístupné a nezpracované.

Někdy se v programech muzeí dočteme něco o dokumentaci zanikajících řemesel. Poněkud úsměvně na tomto místě působí, když jsou zde zahrnovány činnosti jako je třeba hrnčířství a výroba keramiky. Podle mého názoru dnes působí daleko více keramiků, než tomu bylo před třiceti lety, takže keramickou výrobu vidím spíše jako vznikající řemeslo. Jaké tedy pracovní činnosti skutečně zanikly? Třeba cenzor, či všemohoucí okresní tajemník OV KSČ! Ale jistě najdeme i méně provokativní příklady. Např. Technické muzeum v Brně před časem provedlo dokumentaci již zaniklého podniku Bopo Třebíč. Zde nepochybně zanikly, aspoň v rámci regionu, i do té doby tradiční pracovní činnosti. Jak v ideálním případě přistupovat k takovéto dokumentaci? Bopo Třebíč nebyla jen technika. Jako jeden z nejvýznamnějších podniků v regionu dával práci velikému počtu lidí. Ti zde vstupovali do složitých vzájemných vazeb, které nejsou podchytitelné jen dokumentací vývoje kopyt na nasazování bot. Takovýto podnik je ideální místo pro interdisciplinární výzkum a dokumentaci, to je ideální parketa pro historika, etnografa... a samozřejmě odborníka na techniku. Mimo pozornost nesmí stát ani značná heterogenita zahraničních pracovníků (Mongolsko, Vietnam, Kuba).

Pokud bychom chtěli excerpovat společné apely ve všech pracích o dokumentaci současnosti, jak postupovat, zjistili bychom zhruba tři základní okruhy:

1. Najít si svůj prostor a vymezit se proti archivům, knihovnám, technickým a jiným dokumentačním střediskům.
2. Koordinace mezi muzei.

Jiří Vaněk již v roce 1968 pléduje za ustavení sítě muzejních pracovišť, při ústředních, specializovaných, regionálních i lokálních muzeích, která by dokumentovala určitý úsek a „tvořila tak jeden či několik kaménků celkové mozaiky“ Autor sám označuje svůj nápad za poněkud utopický, ale podle něj zcela oprávněný (Vaněk, 1968).

3. Oprostit se od rigorózní trojrozměrnosti.

Vyjímáním předmětů z celkové totality a jejich tezaurací v muzeu zde vytváříme model a odraz původního univerza. Čím více nás budou zajímat celky, a ne jednotlivosti vytržené se souvislostí, tím lépe. Z těchto důvodů i z důvodů prostorových kapacit se neobejdeme bez doplňkového materiálu (foto, nákresy, plány, skici, obrazové a zvukové záznamy...).

Stranou mé pozornosti v tomto příspěvku (bohužel i stranou pozornosti drtivé většiny našich muzeí) je i dokumentace „deviantních“ skupin naší společnosti, jako jsou např. hendikepovaní lidé, gayové a lesbičky či skinheadi, přestože v zahraničí se na tato témata konají celé semináře (Clayton, 2004). Výrazný akcent je dnes kladem na dokumentaci i menšin etnických, národnostních, náboženských apod. Tato problematika nebyla po dobu komunistické nadvlády preferovaným tématem, jistě třeba židovská muzea musela dělat v tuto dobu značné kompromisy, ale na druhé straně nemůžeme mluvit ani o nějakém výrazném tabuizování této problematiky. Mám na mysli např. zkoumání života německé menšiny do roku 1945. Zcela mimo zájem většiny muzejní veřejnosti však stál fakt, že zde existuje rozsáhlá vietnamská menšina, která nemalým způsobem působí na život v naší zemi, dnes ho ovlivňuje např. prodejem levného dovozové textilů domácí produkci i prodej, poskytovanými službami v oblasti stravování je vážným hráčem na tomto poli. Reflektujeme na to? Víme a dokumentujeme, jak tito lidé myslí, jaké mají kulturní či jiné zvyky? Jaký je rozdíl mezi Vietnamci již zde narozenými a jejich rodiči? Sbírají oni sami něco a pokud ano, tak co? Považují se sami spíše za Vietnamce či spíše za Slováky či Čechy (Dolák, 2006a)? Za pozitivní posun považuji větší akcent na dokumentaci života Romů.

Společné soužití Čechů a Slováku v jednom státu trvalo až do roku 1992 a jistě by si zasloužilo hlubšího podchycení muzejními prostředky, např. v místech větší koncentrace příslušníků obou národů, což byla např. města s větší vojenskou posádkou (např. Vyškov).

Češi a Slováci však nežijí jen na území bývalé federace. Jen na území USA fungují desítky česko-slovenských center (knihovny, muzea a galerie). Jedním z nich je např. České muzeum ve městě Ennis v Severním Texasu, vystavující původní české kroje, panenky, fotografie, sklo, knihy apod. Muzeum sídlí v The Sokol Hall Activity Center. I to by nemělo stát mimo pozornost zpracování dějin našeho muzejnictví (Šefčík, 1993). Přestože, možná právě protože, tato centra konzervují naši kulturu v podobě, kdy se emigrace jejích nositelů odehrála, tj. jakoby v roce 1948 či 1968.

Závěr

Jaká je tedy dokumentace současnosti ve slovenských či českých muzeích? Pokud bychom zkoumali řešení této problematiky v našich vlastivědných, ale i specializovaných muzeích, jistě bychom ve většině případů něco našli. Nezpochybňuji úsilí mnoha muzeí ještě v období do roku 1989, nebo pak rychlé dohánění situace v následujícím období. Ví se však i o muzeích, které programově nic směrem k současnosti nedělají. Pokud bych měl hodnotit, zda je „sklenička dokumentace socialismu“ z poloviny plná či z poloviny prázdná, přiklonil bych se spíše k druhému výrazu. Domnívám se, že neideální stav neplyne ani tak z nedostatku teoretického uchopení problematiky, jako plyne spíše z kolísavého zájmu muzejníků o toto téma.

Reference

- Beneš, J. (1977). *Muzeum a sbírky*. Praha: Národní muzeum.
- Clayton N. (2004). Folk devils in our midst? Collecting from “deviant” groups. In S. J. Knell (Ed.), *Museum and the Future of Collecting* (s. 146–154). Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Dolák, J. (2006a). Dokumentace současnosti doma i ve světě. In *Teorie a praxe – dokumentace současnosti* (s. 4–20). Brno: Technické muzeum v Brně.
- Dolák, J. (2006b). Muzejní dokumentace menšin doma i ve světě. In *Tezaurace a prezentace kulturního dědictví minorit ve sbírkových a výstavních programech muzeí a galerií = Thesaurization and presentation of the cultural heritage of minorities in the collections and exhibition programmes of museums and galleries* (s. 21–35). Praha: Židovské muzeum v Praze,.
- Dolák, J. (2013). Dokumentace současnosti a nejnovější historie doma i ve světě. *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*. 13(2), 18.
- Dolák, J. (2014a). Dokumentace současnosti a nedávné historie: domácí a zahraniční přístupy. *Museologica Brunensia*. 4, 34–35.
- Dolák, J. (2014b). Dokumentace současnosti a nedávné historie. Metodologie. domácí a zahraniční přístupy. Documentation of present and recent history. Methodology. Czech and foreign approaches. In *Muzeum a změna IV* (s. 16–19). Praha: Asociace muzeí a galerií České republiky.
- Dolák, J. (2014c). Co vlastně dnešní muzea sbírají? = What do museums actually collect these days? In *Akviziční a de-akviziční činnost muzeí a galerií = Acquisition and de-acquisition activities of museums and galleries* (s. 23–31). Praha: Židovské muzeum v Praze.
- Dvořáková, H. (2014). Trvání v čase (Dauer im Wechsel). In *Museum a změna IV* (s. 46–49). Praha: Asociace muzeí a galerií České republiky.
- Halmová, M. (Ed.). (2012). *Dokumentácia druhej polovice 20. storočia a súčasnosti*. Martin: SNM – SNK.
- Kapusta, J. (1964). K některým metodickým otázkám sběru a vyřazování materiálu v oborech společenských věd. *Muzejní a vlastivědná práce*, 2(1), 10–14.
- Kirsch, O. (2020). *Mezi teorií, praxí a ideologií. K vývoji speciálních muzeologií v českých zemích v letech 1948–1989*. [Nepublikovaná habilitační práce]. Masarykova univerzita v Brně.
- Klepl, J. (1963). Muzea a technická dokumentace. *Rozpravy NTM*, sv. 7, 48–59.
- Kostický, B. (1962). *K otázkám muzeální dokumentace dějin kapitalismu a socialismu*. Praha: Kabinet muzejní a vlastivědné práce.
- Lukeš, F. (1966). *Příspěvek k problematice dokumentace dějin kapitalismu a socialismu v českých a slovenských muzeích, k výstavám a expozicím a několik poznámek k muzejní vědecké práci*. Praha: Kabinet muzejní a vlastivědné práce při Národním muzeu.
- Meijer-van Mensch, L., Van Mensch, P. (2011). *New trends in museology*. Celje: Museum of Recent History.
- Letenayová, Z., Ševčíková, E. (Eds.). (2012). *Múzejná dokumentácia druhej polovice 20. storočia: problematika komplexnej múzejnej dokumentácie obdobia po roku 1989*. Bratislava: Artwell Creative.
- Navrátilová, A. (1974). *K problematice etnografické dokumentace současnosti v muzeích* [Nepublikované závěrečná práce postgraduálního studia]. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Brno.
- Pfaff, I. (1960). Technické památky a vlastivědná muzea. *Muzejní práce*. sv. 6, 99–105.

- Procházka, J.** (1968). *Muzejní dokumentace současnosti* [Nepublikovaná závěrečná práce]. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Brno.
- Simkim, M. P.** (1955). *Sběr materiálu ze sovětského období. Příručka pro vlastivědná musea*. Praha: Orbis.
- Schubertová, V.** (1979). K aktuálním otázkám teorie muzejní selekce, *Muzeologické sešity*, 7, 30–45.
- Stránský, Z.Z.** (1972). Aktivní muzejní dokumentace. *Muzeologické sešity*, 4, 3–19.
- Stránský, Z.Z.** (1974) Metodologické otázky dokumentace současnosti. *Muzeologické sešity*, 5, 13–43.
- Stránský, Z. Z.** (1974a) Československé i zahraniční zkušenosti a názory na dokumentaci současnosti. *Muzeologické sešity*, 5, 5–12.
- Sofka, V.** (Ed.). (1984). *Collecting today for tomorrow. ICOFOM STUDY SERIES 6*. Paříž: ICOM.
- Šefčík, E.** (1993). České muzejnictví v Texasu. *Muzejní a vlastivědná práce*, 31(3), 175–177.
- Tempír, Z.** (1963): K problémům dokumentace současné zemědělské výroby. *Rozpravy NTM*, sv. 7, 98–105.
- Vaněk, J.** (1968). *Dokumentace moderních dějin v regionálním muzeu* [Nepublikovaná závěrečná práce postgraduálního studia]. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Brno.

9 VEREJNÉ PRIESTORY SÍDLISK A SAMOSTAVITEĽSTVO AKO FENOMÉN V OBDOBÍ SOCIALIZMU

The public spaces of housing estates and self-build as a phenomenon in the period of socialism

Daniela Majzlanová

MArch Daniela Majzlanová, PhD., Partizánske, majzlan.daniela@gmail.com

Abstract

In the period of socialism, collective ownership prevailed over individual ownership in public spaces. The socioeconomic conditions in post-socialist countries have led to similar manifestations of self-built architecture in several countries. The homogeneous environment of prefabricated settlements provided a platform for the realization and humanization of the immediate surroundings of residential housing. Collective and common ownership and use of public space has led to various collective efforts to modify the surroundings of residential housing and to individual modifications in the interior of apartments as well as family houses. The focused effort to humanize the environment of settlements in Czechoslovakia in the 1980s was manifested also in the construction of gardening areas and cottage settlements, which allowed the residents more freedom in reconstructions and housing extensions of nonarchitects. The phenomenon of self-build in architecture gradually became an integral part of architectural practice during the period of socialism. The environment of prefabricated housing and public space did not sufficiently reflect the needs of the city inhabitants, which resulted in self-made constructions, as a possible way out of the “planned” lifestyle during the period of socialism. Therefore, in post-socialist housing areas, the interventions and modifications of green public spaces are still present.

Key words: humanization of housing estates, post-socialist housing, self-build, *kamikaze loggia*, cottages, socialism

Kľúčové slová: humanizácia sídlisk, postsocialistické sídlisko, samostaviteľstvo, *kamikadze lodžia*, chatárstvo, socializmus

Úvod

V období socializmu sa snahy o vytvorenie nového životného štýlu naplno prejavili v architektúre výstavbou homogénnych masových obytných súborov. Moderna, ktorá vychádzala z funkčnosti a utilitárnosti a zakladala si na pláne a jeho napĺňaní, je spoločným znakom architektúry väčšiny postsocialistických krajín. Funkčnosť, utilitárnosť a typizácia výstavby priniesli však so sebou aj problém straty individuality a nedostatočného adaptovania bývania pre potreby obyvateľov a ich životného štýlu. Počas ciest do bývalých krajín ZSSR sme sa stretli s fenoménom neformálnej architektúry, ktorá bola neplánovaným dielom near-

chitektov – samotných obyvateľov. Najvýraznejšie snahy o humanizáciu sa prejavili v prostredí modernistických sídlisk ako rôzne prístavby, obstavby, vstavby, dostavby, no aj ako živá architektúra verejných priestorov stánkov, trhov, ulíc, námestí, dvorov a podchodov. Špecifický neformálny prístup k architektúre z obdobia socializmu nájdeme vo viacerých krajinách bývalého sovietskeho bloku, avšak výrazný je v krajinách ako Gruzínsko, Arménsko a Ukrajina, ktoré autorka osobne navštívila. Empirické skúmanie, mapovanie *in situ* a orálna história sú základnými metódami pri výskume neformálnej architektúry, ktorá presahuje rámec typologického skúmania a predstavuje obytný priestor, živý, rozmanitý a úspešne využívaný ľuďmi. Zameriavame sa na skúmanie žitého obytného priestoru formou subjektívneho prežívania a autentickej skúsenosti s verejným priestorom. Keďže sme pozorovali funkčné verejné priestory a prístavby obytných budov *in situ*, ktoré vznikli spôsobom *bottom up* (zdola), naším zámerom bolo preskúmať procesy, ktoré viedli k urbanistickým zmenám postsocialistického sídliska. Pri výskume sa zo sociologického hľadiska zameriavame na „žitý obytný priestor“, s ktorým sa ľudia identifikujú a prispôbujú si ho. Cieľom príspevku je identifikovať, aké kvality má verejný priestor postsocialistického sídliska vo východnom a západnom bloku a v čom sa líšia. Vieme využiť procesy, ktoré transformovali sídliská a prirodzene viedli k neformálnej architektúre pri tvorbe nového verejného priestoru napríklad formou participácie? Aký verejný priestor potrebujeme navrhovať pre udržateľné prostredie postsocialistických sídlisk?

Spoločenská situácia a výstavba v socializme na Slovensku

Tak ako aj v iných socialistických krajinách, aj v Československu ideológia presakovala do architektonickej tvorby. Zoštátnením majetkov a tovární v roku 1948 štát prebral na seba aj zodpovednosť za to, aby sa postaral o bývanie pre robotníkov, ktorí v nich pracovali. Začali vznikať masové obytné súbory, ktoré mali univerzálne zlepšiť kvalitu bývania. Architekti pracovali v štátnych projektových ústavoch¹ a možno práve vďaka veľkým štátnym zákazkám, hoci s ideologickým podtónom, sa dostali k príležitosti zrealizovať nákladné monumentálne architektonické diela. Obytné súbory alebo ikonické stavby veľkej mierky sú v súčasnosti skôr výnimočným počínom, keďže štát nedokáže dlhodobo investovať do výstavby nájomných bytov ani obytných súborov. V období pred rokom 1989 sa architekti, a v mnohých prípadoch aj architektky,² podieľali na návrhoch bytových domov, škôl, škôlok, rekreačných zariadení, kúpeľov, ihrísk, verejných priestorov a pod. (Moravčíková, 2015). V tej

¹ Od roku 1948 riadila v Československu komunistická strana ideologicky aj výstavbu. V Bratislave sídlil štátny projektový ústav Stavoprojekt, ktorý zastrešoval plánovaný rozvoj a výstavbu miest.

² Podrobnejšie sa úlohe a postaveniu architektiek na Slovensku venovala profesorka a teoretička architektúry Henrieta Moravčíková (2015b). Na pôde Fakulty architektúry a dizajnu Slovenskej technickej univerzity v Bratislave sa v dňoch 8. 12. 2015 – 15. 1. 2016 uskutočnila výstava s názvom Emancipované: prvá generácia architektiek na Slovensku (Moravčíková, 2015a).

dobe boli premyslenými stavbami, poskytujúcimi kvalitnú úroveň verejných stavieb dostupnú pre väčšinu obyvateľstva. Spoločenská vrstva robotníkov, úradníkov a pracovníkov bola dôležitou pracovnou silou a projekty miest sa navrhovali s ohľadom na socioekonomické požiadavky na prácu, bývanie a zábavu, ktoré mal zabezpečovať nový mestský urbanizmus. Budovali sa kompletne nové mestá, ktoré sa zakladali na zelenej lúke, ako napríklad Baťovany (dnes Partizánske) alebo Nová Dubnica.³ V období socializmu sa podporovala ideológia aj výstavbou monumentálnych verejných budov, ktoré však v odbornom prostredí, pre kolektívy architektov a projektantov, ktorí na nich pracovali, predstavovali aj ostrov istej slobody v tvorbe.

Socializmus vo východnej Európe zasahoval obrovské územie a najmä v štátoch bývalého Sovietskeho zväzu sa budovali nákladné a na tú dobu technologicky vyspelé stavby, ktoré mohli konkurovať najmodernejšej svetovej architektúre na „Západe“. Príkladom sú konštrukčne a materiálovo nákladné verejné stavby kúpeľných domov, kín, rekreačných zariadení, pamätníkov, budov verejnej správy a pod.⁴ Pozoruhodné je, že aj v prípadoch architektúry menšej mierky, akými boli napríklad autobusové zastávky, sa uplatnili experimentálne konštrukcie a stavebné postupy (brutalizmus).⁵

Socialistické sídliská na Slovensku a v bývalom východnom bloku

V prípade veľkých rezidenčných štvrtí – sídlisk, sa formoval aj nový vzťah verejného a súkromného priestoru. Za kvalitný verejný priestor môžeme považovať zo sociologického hľadiska ten priestor, ktorý je úspešne využívaný ľuďmi. V našich sociálno-kultúrnych podmienkach rozoznávame aj priestor osobný, súkromný, polosúkromný, verejný a poloverejný (Musil, 1989: 27). Modernistický urbanizmus umožňoval vytvárať veľké plochy verejného priestoru, ktoré boli spojnicami medzi obytnými blokmi. Na sídlisku Petržalka v Bratislave, najväčšom sídlisku v strednej Európe, sa pôvodná štruktúra rodinných domov a marhuľových sádov prepísala úplne nanovo výstavbou typologicky unifikovaných panelových domov.⁶ Zásadne zmenila nielen formálne priestorové usporiadanie, no do veľkej miery aj životný štýl jej obyvateľov. Centralisticky riadená výstavba zadefinovaná

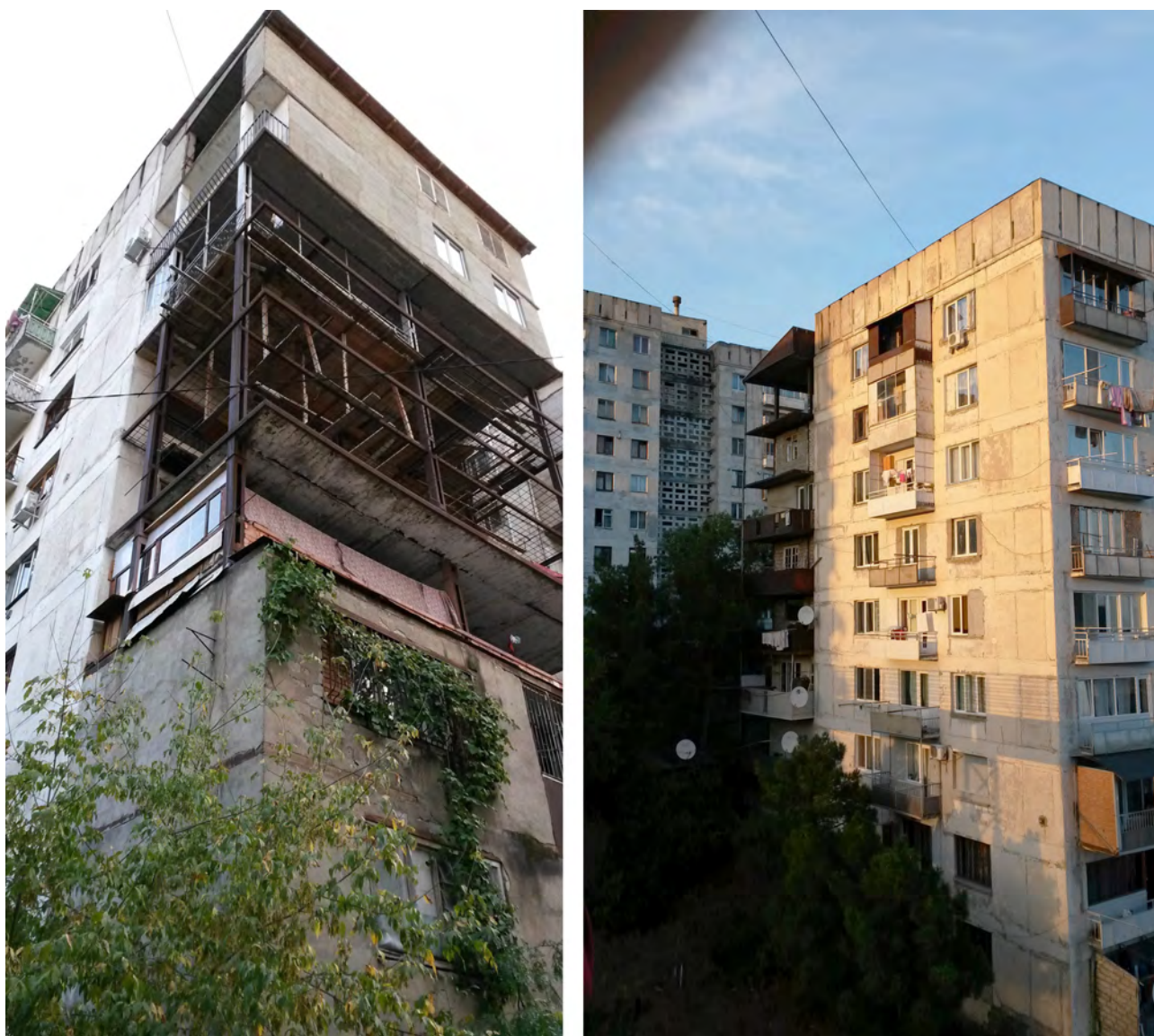
³ Koncept ideálneho priemyselného mesta sa zrealizoval v meste Baťovany (1938), založenom obuvníckou firmou Baťa, pod ktorého urbanizmus sa podpísal architekt Jiří Voženílek a funkcionalistický kostol navrhol architekt Vladimír Karfík. Podobným konceptom nadviazalo na Baťovany mesto Nová Dubnica (1957) od architekta Jířího Krohu.

⁴ Gruzínsko je známe množstvom kúpeľných rezortov a sanatórií postavených v dobe Sovietskeho zväzu, napr. kúpele Tskaltubo. V hlavnom meste Arménska Jerevan stojí budova kina Rossija (1968 – 1975), tvarom odkazujúca na horu Ararat. Dnes je v nej nákupné centrum s lacnou konfekciou a dočasnými stánkami v exteriéri.

⁵ Zastávky aj verejné budovy, najmä fasády bytových domov, sú zdobené malbami, reliéfmi alebo mozaikami z kameňa alebo farebného skla a keramiky v štýle socialistického realizmu.

⁶ V Petržalke pomer počtu bytov k počtu obyvateľov na hektár celkovej plochy predstavuje 173: 55.

v pláne päťročnice však nestíhala naplniť výstavbu dostatočného počtu bytov a zároveň aj zabezpečiť dokončenie úpravy verejných priestorov.⁷ Obyvatelia sa tak sťahovali do nedokončených bytov a neupravených verejných priestorov. Nedokončenosť, a taktiež aj monotónnosť obytného prostredia boli faktormi, ktoré spôsobovali, že obyvatelia si nové prostredie začali v rôznej miere prispôbovať podľa svojich predstáv. Manuálne zručnosti a kutilstvo boli bežnejšie ako dnes a zariadenie interiérov často obsahovalo aj prvky typické pre prostredie vidieka a rodinných domov, napr. vtedy dostupným dreveným obkladom s názvom „tatranský profil“, ktorým boli obložené steny chodieb či izieb.

Obr. 1: Kamikadze lodžie na sídlisku Nutsubidze plato, Gruzínsko.

Foto: autorka, 2015.

⁷ Dobové zábery z výstavby v Petržalke z relácie Noc v archíve (2008) sú dostupné v dokumente *Bratislava – Bytová výstavba v Petržalke (1978)*.

Paralelný vývoj veľkých socialistických obytných súborov môžeme sledovať v krajinách bývalého sovietskeho bloku: Gruzínsku, Arménsku a Ukrajinu, ktoré autorka navštívila počas svojho terénneho výskumu. Experimentálne riešenie nedostatku bytov prispelo k vzniku fenoménu „kamikadze lodží“ (Majzlanová, 2021). Tlak štátu na výstavbu v Gruzínsku bol faktorom pre vznik nového architektonického riešenia nedostatku obytnej plochy. Štátny projektový ústav v roku 1985 povolil prístavby k fasádam prefabrikovaných bytových domov v podobe železných konštrukcií (obr. 1), pre ktoré sa zaužívalo označenie *kamikadze lodžia*.⁸ Termín vystihuje podstatu fenoménu dodatočných prístavieb, často predimenzovaných konštrukcií, ktorých dokončenie bolo ponechané na samotných obyvateľov. Kvalita ich konštrukcie je v súčasnosti diskutabilná, avšak v čase svojho vzniku pomohla vyriešiť zväčšenie obytnej plochy bytov o jednu, no neraz aj dve izby, špajzu, terasu či balkón. Vznikla tak samoorganizovaná vrstva rozmanitých typologických foriem oživujúcich homogénne fasády prefabrikovaných bytových domov.

Identita socialistického sídliska

Na to, aby sa obyvatelia mohli identifikovať s novým prostredím, je potrebné vytvoriť si vzťah s prostredím, v ktorom žijú. Prispôsobovanie, pretváranie svojho okolia obyvateľmi je hlavným prejavom identifikácie sa s okolím. Na mieste nielen prebývame, ale bývame, staráme sa oň, zakoreňujeme, čím si vytvárame pocit domova (Heidegger, 1975) – prirodzené existenciálne ponímanie priestoru. Proces vytvárania si vzťahu s prostredím, aby sme sa s ním mohli identifikovať a nazývať ho „domovom“, je potrebný aj v prípade novovybudovaných socialistických sídlisk. Napriek tomu, že bratislavská Petržalka v začiatkoch výstavby v 70. rokoch predstavovala pre obyvateľov neosobné prostredie panelovej výstavby, generácia, ktorá v nej vyrástla, má k nej už vytvorený pozitívny vzťah. Obyvatelia sa postupne zakorenili aj na novom socialistickom sídlisku. Výskumu identity Petržalky potvrdzujúcej trend pozitívneho vnímania postsocialistického sídliska sa v dokumente *Dobre je nám v Petržalke bývať?* venovala slovenská etnologička Zuzana Beňušková.⁹ Samostaviteľstvo bolo v období socializmu východiskom z obmedzenej ponuky na trhu, aj pre individualitu a tvorivosť jednotlivca. Regulovaný pracovný čas taktiež prispel k tomu, že obyvatelia sa častejšie venovali ručným prácam, pleteniu, opravám, údržbám, chalupárčeniu, záhradkárčeniu. V porovnaní s východným blokom sa samostaviteľstvo vo verejnom priestore v kontexte slovenských sídlisk prejavovalo menej výrazne (Sedlák, 2017: 204). V krajinách východného bloku boli po rozpade ZSSR prejavy markantnejšie v exteriéri a verejnom

⁸ Pre podrobnejšie informácie k téme *kamikadze lodží* pozri Majzlanová (2021).

⁹ Etnologický dokument o živote v Petržalke *Dobre je nám v Petržalke bývať?* (Beňušková, 2013) ilustruje premenu sídliska z neosobného miesta bratislavského „ghetta“ na bývanie, na miesto pre aktívny život a dobrý lokálpatriotizmus.

priestore ulíc a sídlisk. Ťažiskom života verejného priestoru je tu aj v dnešnej dobe priestor ulice, námestí, trhov a parkov, aj podchodov (Majzlanová, 2021: 136).

Prístavby mimo plánu

Typológia zásahov nearchitektov, ktoré vznikali v období socializmu, a ktoré môžeme v súčasnosti pozorovať, zahŕňa malé intervencie od dočasných sedení, stánkov, stolovaní, trhov až po väčšie, ako sú prístavby fasád, balkónov, lodží, niekedy celých izieb alebo poschodí bytových domov (Majzlanová, 2021: 120–128). V prostredí krajín východného bloku sú neformálne prejavy aj po rozpade ZSSR naďalej integrálnou súčasťou verejného priestoru, najmä obytných sídlisk a mikrorajónov.¹⁰ Medzi faktory, ktoré ich vznik umožňovali, patria voľnejšie regulatívy, vysoké percento šedej ekonomiky a v neposlednom rade aj kultúrne odlišnosti. V lokalitách a krajinách, v ktorých je nedostatok stavebných materiálov a ekonomické možnosti obyvateľov sú limitované, nedostatok prirodzene podporuje improvizáciu na poli samostaviteľstva (viac pozri Zazanashvili, 2015: 57).¹¹

Na slovenskom sídlisku (aj na českom postsocialistickom sídlisku) neboli prejavy také zreteľné, a to z dôvodu prísnejšej regulácie a legislatívy, ktoré determinovali mieru architektonických a urbanistických úprav (Sedlák, 2017: 204). Privatizácia v 90. rokoch však priniesla nielen ekonomickú, ale aj trhovú zmenu a to sa odrazilo na zložení prevádzok, prípadne ich zániku v parteri domov. Rôzne služby a občianska vybavenosť v urbánnej štruktúre sídliska, ako boli kaderníctva, papiernictvá, videopožičovne a i., postupne zanikli, alebo sa transformovali na gastroprevádzky. V súčasnosti je najčastejšou intervenciou v Petržalke zasklenie lodžie a zateplenie fasády (Majzlanová, 2021: 153). Tieto úpravy si volia obyvatelia sami, prípadne si na ne najmú profesionálnu firmu. Jedným z hlavných faktorov súčasného vzhľadu sídlisk je absentujúca koncepcia návrhov rekonštrukcie a predlžovania životnosti panelových domov, pričom obyvatelia sa zameriavajú na funkčný a estetický výsledok, ktorý je skôr reakciou na potlačenie „socialistickej šedi“ sídlisk. Výsledkom však je nekoordinovaná zmes rôznofarebných pastelových aj sýtych odtieňov (obr. 2), ktoré sú charakteristické pre väčšinu postsocialistických sídlisk na Slovensku.

---

¹⁰ Mikrorajón (rus. микрорайон) je obytný komplex v bývalých sovietskych krajinách alebo súčasných postsocialistických štátoch.

¹¹ Gruzínska architektka Nano Zazanashvili (2015) popisuje vo svojej štúdii *Dwelling Adaptation in the Settlements of Internally Displaced Persons* typy prestavieb gruzínskych domov. Obyvatelia Gruzínska presídlení počas rusko-gruzínskeho konfliktu v roku 2008 si svojpomocne prestavovali unifikované domy, do ktorých boli presídlení. Faktorom vplývajúcim na vzhľad domov bol lacný materiál (drevo) a úspora financií svojpomocnou prestavbou v koordinácii s miestnou komunitou (Zazanashvili, 2015).

Obr. 2: Balkóny zatepleného bytového domu v Petržalke
a lodžie na type terasového bytového domu.

Foto: autorka, 2019.

Chaty a záhradkárčenie ako spôsob sebarealizácie v socializme

Ustálený pracovný režim pracujúcej triedy a voľný čas pre mnoho obyvateľov vytvárali priestor na sebarealizáciu. V kolektívnom duchu a povinnom pracovnom zaradení sa prejavy individuality jednotlivca uplatňovali sťažka, no možnosti na sebarealizáciu nachádzali obyvatelia sídlisk v súkromí, v manuálnych činnostiach. Po roku 1989 môžeme naďalej pozorovať túžbu po kontakte s prírodou predovšetkým u obyvateľov veľkých miest, akými sú Bratislava alebo Košice. Sociologický výskum Ivana Chorváta a kol. priniesol poznatok, že v prípade obyvateľov Bratislavy „*ide pravdepodobne o väčšiu dostupnosť možností podieľať sa vo svojom voľnom čase na aktivitách spojených s vlastníctvom či dostupnosťou pôdy (záhradky, chalupy, vinohrady a pod.)*“ (Chorvát, 2011: 46). Chaty a chatové osady sa stávali v socializme istým ostrovom a útočiskom, v ktorých bol priestor na prejavovanie individuálnej slobody občanov. Práve pri architektúre chát a chatiek sa architektonicky aj stavebne realizovali majitelia podľa svojho vkusu a možností, rovnako v exteriéri, ako aj v interiéri. Fenomén chát bol v Československu obľúbenou a bežnou praxou najmä v 70. rokoch a tento trend pokračoval výrazne aj neskôr v 80. rokoch 20. storočia. Najmä z dôvodu nemožnosti sebarealizácie, túžby po kontakte s prírodou, automobilizmu, skrátenia pracovného týždňa a nemožnosti cestovať predstavoval obľúbený spôsob rekreácie, ktorý bol všeobecne rozšírený v bývalom Československu (Trypesová, 2004: 126). Najmä v období normalizácie bol

takýto spôsob rekreácie jednou z mála možností slobodnejšieho života, najčastejšie pre ľudí žijúcich vo vysokourbanizovanom prostredí sídliska a v mestách. Výskumy v 90. rokoch však potvrdili, že preferovaným cieľom dovoleniek bolo chalupárčenie len v 5,1% opýtaných (Chorvát, 2011: 50). Model trávenia času chatárením a chalupárením sa vyskytoval aj v krajinách na východ od Slovenska. Rekrečné chaty a fenomén chatárčenia je prítomný aj v Gruzínsku. Obyvatelia miest ležiacich v teplejších nížinných regiónoch, napríklad zo vzdialeného hlavného mesta Tbilisi, si chodia počas leta oddýchnuť do vyššie položených horských oblastí. Napríklad osada Bakhmaro v regióne Guria (obr. 3) vo výške 1950 m n. m. je pozoruhodná architektúrou nearchitektov – samostaviteľov, ktorí si chaty opravujú sami akýmkoľvek materiálom, ktorý je lokálne dostupný.

Obr. 3: Pôvodne osada gruzínskych pastierov, dnes chatová oblasť v horách, Bakhmaro.

Foto: autorka, 2016.

Počas celosvetovej pandémie¹² koronavírusu v rokoch 2020 – 2022 sa opäť prejavil na Slovensku zvýšený záujem o chaty, chatky, záhrady a domy vo vzdialenejších mestách, ktoré sa stávali prirodzeným „únikom“ zo spoločnosti, ústraním a útočiskom. Pandémia akoby v niektorých aspektoch vrátila naše premýšľanie o spôsobe života a trávenia voľného času do stavu pre rok 1989, do obdobia socializmu. Paralelu predstavuje obmedzenie pohybu

---

¹² Globalizácia a konzum na celom svete narazili na nečakané problémy a opatrenia, ktoré obyvatelia viacerých štátov nezažili od revolúcie v 1989 a pádu Sovietskeho zväzu. Následkom obmedzenia pohybu a cestovania bolo obnovenie a zavedenie *home office* pre zamestnancov. Práca z domu a izolácia ovplyvnili pracovný režim a ľudia trávili mnoho času doma prácou aj sebarealizáciou.

cez hranice z politických dôvodov, ktoré sme prijímali nedobrovoľne. V súčasnosti sme z iných príčin – v záujme ochrany zdravia, prijali na celoštátnej úrovni obmedzenie cestovania. V čase izolácie a obmedzenia sociálnych kontaktov predstavovali balkón a lodžia, ako najrozšírenejšie typologické prvky fasád prefabrikovaných domov sídlisk, jediné spojenie s okolitým svetom a čerstvým vzduchom. Mohli by sme sa v súčasnosti pokúsiť redefinovať význam a dôležitosť balkóna a lodžie ako prvkov modulárnej architektúry prefabrikovaných bytových domov, ktoré sa dokážu flexibilne prispôbiť zmeneným podmienkam. Typologické prvky, ktoré sú súčasťou fasády, sú nevyhnutne aj súčasťou verejného priestoru, čím prepájajú súkromný interiér s verejným priestorom exteriéru.

Túžba po sebarealizácii je na sídliskách v súčasnosti transformovaná do starostlivosti o svoje okolie, v prípade prefabrikovaných sídlisk o verejný priestor. Zelené plochy s chýbajúcou koncepciou ich využitia nepatria väčšinou do súkromného vlastníctva, ale do vlastníctva mesta alebo mestskej štvrti. Tým sa stávajú poloverejnými priestormi, v ktorých sa realizujú obyvatelia sídlisk, privlastňujú si ich a starajú sa o nich. Proces „ruralizácie“ je viditeľný v predzáhradkách, medzipriestoroch medzi bytovými domami, na ihriskách, priestoroch terás, v parteri bytových domov, aj medzi parkovacími plochami. Takáto forma mikrozáhrad je viditeľným a jedným z najčastejších úprav spoločných verejných priestorov (obr. 4). Organizovaná forma záhradkárskych osád, ktoré vznikali v období socializmu od 50. rokov 20. storočia, mala svoje členské a priestorové pravidlá, aj urbanistické regulácie.¹³ Ako uvádza slovenská etnologička Zuzana Beňušková: „Záhradkárske osady vytvárajú v meste špecifické urbanistické celky. Tie, ktoré sa nachádzajú v extraviláne dávajú tušiť blízkosť mesta. Pri stavbe a výzdobe záhradných prístreškov sa uplatňuje ľudová tvorivosť a vkus“ (Beňušková, 2016: 256). Tak ako sa v období socializmu rozmohol záujem o vytváranie záhradkárskych osád na pozemkoch v intraviláne aj v extraviláne mesta, je dnes v postsocialistickom meste prítomná snaha o vytváranie komunitných záhrad priamo na sídlisku.¹⁴ Obyvatelia sídlisk sa realizujú v bezprostrednom okolí svojich bytových domov (obr. 5). Blízkosť zelene, o ktorú sa obyvatelia zvládajú starať popri práci a povinnostiach, je isto výhodou pre individuálne organizovaný pracovný a voľný čas. V prípade Petržalky sú viditeľné aj pokusy o vytváranie komunitných záhrad. Možnosť dopestovať si svoju vlastnú, zdravotne neškodnú zeleninu, samozásobiteľstvo, ekológia, stretávanie sa so susedmi a komunitou, socializácia, oddych, estetické a upravené okolie sú motiváciami dnešných užívateľov.

---

¹³ Záhradkári a záhradkárske osady sa združovali a spadali pod organizáciu Slovenského zväzu záhradkárov (SZZ od 1979).

¹⁴ V Petržalke vznikla napríklad Komunitná záhrada DVORY, Komunitná záhrada Jasovská, Komunitná záhrada Vavilovova, KoZa v Háji, o. z. a iné.

Obr. 4: Predzáhradka pod terasou bytového domu na Jungmannovej ulici v Petržalke.

Foto: autorka, 2019.

Obr. 5: Úprava balkóna a predzáhradky pred oknom panelového bytového domu, Petržalka.

Foto: Zuzana Beňušková, 2021.

Záver

Ako ďalej s odkazom socializmu? Vo všeobecnosti sa sídlisková výstavba postupne zbavuje nálepky „socialistického“ bývania. Dnes hľadáme tie kvality v socialistickom priestorovom plánovaní, ktoré vieme v súčasnosti oceniť. Hlavná výhoda veľkých sídliskových projektov je v dostatku nezastavaných a zelených plôch a v prípade Bratislavy aj v dostupnosti do centra mesta. Nová generácia, ktorá sa už narodila v týchto mestských štvrtiach, považuje sídlisko za svoj domov a aktívne hľadá spôsoby, ako svoje okolie zlepšiť. Premena socialistických sídlisk nie je dokončená, nepredstavuje finálny stav a nepochybne ich čaká ďalšie zahusťovanie do výšky a do šírky. Pretože vtedajší model plánovania predstavuje priestor, ktorý je aj dnes stále dostatočný pre doplnenie občianskou vybavenosťou aj vhodnou bytovou zástavbou v rámci istej organizácie jeho pôvodnej priestorovej mriežky. Od roku 2024 bude v novelizácii stavebného zákona opäť ukotvená Hlava 5, kedy 0,5 % rozpočtu verejnej stavby má byť venované na umelecké dielo. Čiastočne by sa tak mohla zvýšiť aj kvalita verejných priestorov aj záujem oň. Potrebujeme flexibilitu a možnosť prispôbiť zahusťovanie výstavby požiadavkám obyvateľov, pri zachovaní dostatočného pomeru kvalitnej zelene a obyvateľmi žiadaných funkcií (záhradky, komunitné priestory a i.). Z paralelného vývoja v krajinách bývalého východného bloku sa môžeme poučiť. Na to, aby sme dosiahli niektoré kvality živých a funkčných verejných priestorov postsocialistických sídlisk, nemusíme prejsť anarchiou neriadenej výstavby. Na to majú slúžiť aj nástroje urbanistov a architektov na zapojenie obyvateľov, akým je napríklad participácia,¹⁵ ktorá bude pri veľkom počte obyvateľov postsocialistického sídliska nepochybne nápomocná. Zapojenie obyvateľov do navrhovania budúceho rozvoja sídlisk a verejného priestoru pomocou participácie nepochybne pomáha vytvárať živý urbanizmus mesta, zvyšuje kvalitu verejného priestoru a reaktivuje aj doposiaľ nevyužitý potenciál postsocialistických sídlisk.

Referencie

- Beňušková, Z. (Scenáristka). (2.5.2013). *Dobre je nám v Petržalke bývať?* [Film]. Agentúra Vsehomir. https://www.youtube.com/watch?v=WUK_cgFOQIk
- Beňušková, Z. (2016). Záhradkárske osady, chatári a chalupári ako fenomény urbanizácie. *Studia Historica Nitriensia*, 20(1), 252–261.
- Heidegger, M. (1971). Building Dwelling Thinking. In A. Hofstadter (Prekl.), *Poetry, Language, Thought* (s. 143–162). New York: Harper & Row.
- Chorvát, I. (Ed.). (2011). *Volnočasové aktivity obyvateľov Slovenska: Poznatky z aktuálnych výskumov*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.

---

¹⁵ Participácia je proces zapojenia obyvateľov dotknutých území, ktorí sa vyjadrujú k výstavbe a budúcej podobe miesta svojho bydliska. Túto metódu v súčasnosti využívajú urbanisti aj architekti pre adresnejšie a lepšie plánovanie. Hlavným predstaviteľom bol holandský architekt Lucien Kroll v 70. rokoch 20. storočia.

- Majzlanová, D.** (2021). *Prejavy spontánnosti vo verejnom priestore obytného prostredia* [Nepublikovaná dizertačná práca]. Fakulta architektúry a dizajnu STU. <https://opac.crzp.sk/?fn=detail-BiblioForm&sid=983A108C82E0ACEA9F5D7E6AE8A0>
- Moravčíková, H.** (2015a). *Emancipované: prvá generácia architektiek na Slovensku* [Výstava]. Fakulta architektúry a dizajnu STU, Bratislava. https://www.fad.stuba.sk/sk/dianie-na-fakulte/aktuality/emancipovane-prva-generacia-architektiek-na-slovensku.html?page_id=4048
- Moravčíková, H.** (2015b). Neviditeľné architektky: prvá generácia žien v slovenskej architektúre. *Architektúra & urbanizmus*. 49(1–2), 82–103.
- Musil, J.** (1989). Stavba a prostor. *Architektura ČSR*. 48(2), 27.
- Noc v archíve.** (4.2.2018). *Bratislava – Bytová výstavba v Petržalke (1978)* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=DMA0AMndn7Y>
- Sedlák, J.** (2017). Občianska dovybavenosť. In R. Koryčánek (Ed.), *Paneland největší československý experiment* (s. 199–212). Brno: Moravská galerie.
- Trypesová, P.** (2004). *Chalupářská subkultura v Albrechticích v Jizerských horách (1950–1989)*. Internetová verze Sborníku AMV 2/2004. https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik2-2004/petra_trypesova.pdf
- Zazanashvili, N.** (2015). Dwelling Adaptation in the Settlements of Internally Displaced Persons. In Gutbrod, H. (Ed.), *From Private to Public: Transformation of Social Spaces in the South Caucasus* (s. 47–67). Tbilisi: South Caucasus Regional Office of the Heinrich Boell Foundation.

10 „KOMUNISTICKÝ REŽIM NIKTERAK NEPŘÁL ODKAZU DÁVNÉ TRADICE...“ BETLÉM JAKO SOUČÁST OSLAV VÁNOČNÍCH SVÁTKŮ V OBDOBÍ STÁTNÍHO SOCIALISMU

“The communist regime didn’t take the legacy of the ancient tradition into account...” The Nativity scene as part of the Christmas celebrations during the state socialism era

Daniela Závěská

*Mgr. Daniela Závěská, Ústav etnologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
Praha, daniela.zaveska@gmail.com*

Abstract

The nativity scene making as a part of the Christmas celebration has a long tradition in the Czech lands. The phenomenon, which was fully developed during the 19th century, was exposed to adverse circumstances in the following century. Social change after 1948 affected the public perception of the Christmas. For many, the celebrations thus obtain a dual form – the public and private one. Nativity scenes, as an annual part of the birth of Christ celebrations, began to withdraw into seclusion and became a largely personal matter. Many of Nativity scenes continued to be built every year in the homes of their owners, creators and admirers. The literature evaluates the Nativity scene making in the period given with several stereotyping sentences, the content of which includes the title of this contribution. Although this period was troublesome for the Nativity scenes, basic research already shows a mosaic of information and stories that reveal the development of this tradition.

The contribution opens up the questions on what the nature of nativity scene production during the socialist era was like, in which situations it was possible to meet the Nativity scenes, and in what contexts they became more widely known. On the basis of interviews with the Nativity scene makers and professionals who maintain, study, present or otherwise deal with nativity scenes in state, municipal, or academic positions. It examines what the nativity scene making as a hobby entailed in this period and asks questions about the continuity of the nativity scene tradition.

Key words: Nativity scene, Nativity scene maker, Christmas, state socialism, 20-th century

Klíčová slova: Betlém, betlémář, Vánoce, státní socialismus, 20. století

Úvod

Stavění betlémů má v českých zemích dlouhou tradici, jejíž počátek sahá do druhé poloviny 16. století. Betlémy zde postupně zdomácněly a v průběhu 19. století se zformovaly betlémářské regiony lišící se ztvárněním betlémů, užívanými technikami tvorby, ale také přístupem k modelování krajiny a architektur. Události následujícího století do této podoby

betlémařské tradice výrazně zasáhly. Odsunem německého obyvatelstva zaniklo hned několik výrobních center v pohraničí. Nepříznivé podmínky byly následně nastaveny v důsledku změny režimu v únoru roku 1948. Následovalo období spojené s potlačováním náboženství v zemi.

Porevoluční literatura věnovala dosud betlémům mezi lety 1948 a 1989 jen malou pozornost. Období státního socialismu zde bývá často zhodnoceno v krátkém odstavci jako čas stagnace a úpadku betlémů, který byl však vystřídán dobou rozkvětu betlémařství po roce 1989 (např. Führbach, 1996; Zábranský, Roda, 2014; Vaclík, 2003). Právě porevoluční prudký vzestup zájmu o betlémy vybízí k bližšímu prozkoumání vývoje, který mu předcházel.

Příspěvek vychází z příprav disertační práce,¹ která zkoumá podobu a vývoj betlémařství a proměnu vnímání betlémů v období státního socialismu. Z hlediska časového vymezení se budeme zabývat obdobím ohraničeným roky 1948 a 1989. Je třeba mít na paměti, že zmíněné období neposkytovalo homogenní podmínky po celou dobu trvání, ale procházelo různými změnami, které pronikaly do všech složek společnosti. U tématu betlémů jsou projevy změn politického klimatu nejvýrazněji zachytitelné ve veřejném prostoru. Reflektovala je výstavní aktivita muzeí či ediční činnost nakladatelství, která v období uvolnění reagovala zvýšenou aktivitou.

Veřejná sféra však představuje pouze jednu ze složek příběhu. Podstatná část dění se odehrávala v soukromí. Práce proto kombinuje studium pramenů spolu s rozhovory s pamětníky.² Polostrukturované rozhovory jsou pořizovány nejen s betlémaři, kteří zahájili svou aktivní činnost za minulého režimu, ale také s odborníky, kteří v daném období přicházeli s betlémy do kontaktu v rámci svého profesního života. V rámci prostorového vymezení jsou respondenti vybíráni jednak z oblastí České republiky s historicky významnou betlémařskou tradicí, ale také z lokalit, kde jsou v současnosti aktivní betlémařské spolky.³

Vzhledem k tomu, že výzkum se nachází teprve v začátcích, si článek neklade za cíl shrnout dosavadní výsledky, ale spíše nastínit některé tematické okruhy a otázky, které se na základě pořízených svědectví a studia pramenů a literatury otevírají.

---

¹ Projekt disertační práce *Betlémy a betlémařství v období státního socialismu. Vliv na současnou podobu kulturní praxe*.

² V současné době čítá výzkum soubor 15 rozhovorů s 14 respondenty. Hůře dosažitelné je období 50. let 20. století. Někteří respondenti si tuto dobu pamatují z dětství. Do období 60. a raných 70. let zasahuje vyprávění respondentů, kteří se začali betlémařství věnovat v období dospívání. 80. léta pak často figurují ve vyprávění tvůrců, kteří našli v betlémech zálibu v dospělosti.

³ Ne vždy se tyto lokality překrývají.

Betlémy a tematická literatura

První a na několik následujících let poslední knihou zachycující téma betlémů byla publikace fotografií *Gloria in excelsis Deo: Vánoční poezie pražských chrámů* vydaná Českou katolickou charitou v roce 1959 (Schnöbling, 1959). Do druhé poloviny 60. let spadá vydání několika odborných článků v regionálních periodících zaměřených na produkci tradiční betlémářské oblasti (Jeřábek, 1966; Jeřábek, 1967; Říhová, 1967; Zrůbek 1968). Bohatým na publikace s betlémářskou tematikou byl zcela nepřekvapivě rok 1967. Příčinou zvýšeného zájmu představovala účast Třebechovického betlému na Světové výstavě konané v tomto roce v Montrealu. Z roku 1967 pochází brožura vydaná městským národním výborem v Třebechovicích pod Orebem věnovaná Proboštovu Třebechovickému betlému. Text viditelně odráží dobový přístup k náboženské tematice a snahy zdůraznit jiné významové roviny díla (Dědourek, 1967). Kromě brožury vyšla také kniha fotografií *Proboštova betléma* (Rampa 1967). Téma betlémů proniklo také do populárního návodu *Vánoce, Vánoce přicházejí od Irmy Zedníkové*⁴ (Zedníková, 1967). Národní muzeum vydalo v roce 1967 katalog k výstavě *Lidové jesličky* s textem Heleny Johnové (1967). Část vydání byla dokonce opatřena barevnými vyobrazeními betlémů. Výrazně skromněji pak působí brožura, kterou o dva roky později, rovněž jako doprovodný tisk k výstavě betlémů, sepsala Alena Plessingerová. V roce 1968 vydal kulturní klub města Třeště monografické číslo *Vlastivědného sborníku Třeště a okolí* s textem *Třešťské betlémy autorů* Antonína Roháčka a Karla Brázdy (Roháček, Brázda, 1968). Mezi ojedinělé počiny let 70. patří brožura věnující se betlémům v oblasti Orlických hor, kterou v roce 1976 vydal vlastním nákladem Rudolf Zrůbek (Zrůbek, 1976).

Literatura zaměřená na tradici stavění betlémů se začíná znovu objevovat až v druhé polovině 80. let. V roce 1986 vydal Vladimír Vaclík publikaci věnovanou Třebechovickému betlému (Vaclík, 1986). O rok později následovala kniha s názvem *Lidové betlémy v Čechách a na Moravě*, ve které autor nabízí přehledové kapitoly seznamující čtenáře s podobou lidové betlémářské tvorby a s charakterem tradičních betlémářských regionů (Vaclík, 1987). V následujícím roce vydala Věra Remešová knihu *České jesličky*, která postihuje důležitá témata betlémářské tvorby včetně kostelních jeslí. Uvedené publikace nabízejí odraz dobového diskurzu spojeného s vnímáním betlémů a jeho proměnou. Téma betlémů je rovněž zahrnuto v publikaci kolektivu autorů vedeného Václavem Frolcem (1988).

Komplexní reflexe betlémářství v období státního socialismu dosud chybí.⁵ V tomto ohledu obsahově nejcelistvější přesto marginální ohlédnutí se za dobou minulou přinesli

---

⁴ Odhlédněme od skutečnosti, že téma zde bylo patrně zpracováno na základě četby a pravděpodobně i ústně předaných informací od pracovníků Národopisného oddělení Národního muzea a obsahuje několik chyb a nepřesností.

⁵ Tématu vánočních svátků za socialismu se věnoval Martin Franc (2008) jednotlivé fáze vývoje shrnuli Petr a Pavlína Kouřovi (2010; 2018).

účastníci první konference věnované betlémům a betlémářství *Betlémy stále živé*, která se konala v Jindřichově Hradci v roce 1996⁶ (např. Führbach, 1996: 19; Mevaldová, 1996: 50–55; Mrázová, 1996: 68–71; Socha, 1996: 11). Nabízí se otázka, do jaké míry byl úhel pohledu těchto příspěvků ovlivněn soudobým nahlížením na předrevoluční vývoj. Další informace o vývoji betlému v tomto období jsou různě roztroušeny v rámci tematické literatury. Alespoň okrajově zachycuje zkoumané období několika zmínkami L. Kafka (Kafka, Petráň, 2009). Částečné přehledové shrnutí výstavní a ediční činnosti nalezneme v publikaci Milana Zábranského a Jana Rody (Zábranský, Rody a kol., 2014: 29–35).

Vánoce za socialismu

Změna politické situace v Československu zahájená v roce 1948 výrazně ovlivnila veřejný diskurz týkající se prožívání období vánočních svátků. Snahu potlačit a nahradit náboženský rozměr Vánoc zdůrazňováním jejich materiální podstaty podrobně shrnují Petr a Pavlína Kourovi (2018).

Cíleně byl podporován rodinný rozměr Vánoc⁷ s důrazem kladeným na prožitek dětí (Franc, 2008: 240). Pojetí Vánoc jako výrazně rodinných svátků však v tomto ohledu pouze posilovalo tendence započaté v minulosti. Dlouhodobý vývoj⁸ společný evropským zemím souvisel s hlubšími příčinami sekularizace společnosti. Proces sekularizace Vánoc spojoval V. Frolec s protestantismem, nástupem kapitalismu a s industrializací (1988: 98). Rodinný charakter prožívání svátků však zároveň vytvářel prostor mimo dosah komunistického státního aparátu, ve kterém dál mohly probíhat oslavy tak, jak bylo v příslušné rodině do té doby zvykem.

Současně od roku 1951 ovládla veřejnou podobu Vánoc snaha o indoktrinaci dětských účastníků prostřednictvím opakovaných návštěv Dědy Mráze⁹ (Kour, Kourová, 2018: 204–218). Mnoho školáků tak mohlo prožívat dvojí podobu Vánoc. O vnímané poloilegalitě duchovního obsahu vánočních svátků v rodinném kruhu a zároveň o plnohodnotnosti prožitku obou zdánlivě neslučitelných složek hovoří jeden z respondentů: „[...] *ono se ve škole o tom nesmělo mluvit*.¹⁰ *My jsme měli ,děduška maroz jolku nám priňos‘. Ale já Vám musím říct,*

---

⁶ Zatím poslední setkání mezinárodní konference *Betlémy stále živé III.* proběhlo v Jindřichově Hradci v prosinci 2019.

⁷ M. Franc spojuje snahu o posilování rodinného pojetí vánočních oslav se snahou oslabit zájem o půlnoční mše (2008: 240).

⁸ Počátek sekularizace Vánoc kladl V. Frolec do druhé poloviny 17. století (1988: 98).

⁹ Děda Mráz měl s podporou režimu a mediální kampaně nahradit v rozdávání dárků postavy Mikuláše a Ježíška, které se staly pro svůj duchovní obsah nepohodlnými. Přes usilovnou snahu a podporu režimu se Děda Mráz v našich podmínkách neujal (Kour, Kourová 2018, 204–217).

¹⁰ Uvedená citace se vztahuje k předchozímu vyprávění o náboženském rozměru Vánoc.

že v ty druhý, třetí třídě i ty jolky my jsme prožívali plnohodnotně a nám [to] bylo jedno. Vánoce jsou o tom, aby lidi k sobě byli hodný.“¹¹

Dvojí, mnohdy diametrálně odlišnou podobu Vánoc ve veřejném a soukromém prostoru však mohli prožívat lidé napříč generacemi.¹²

Betlém jako nositel významů

Betlémem rozumíme výtvarné, většinou trojrozměrné znázornění příběhů spojených s narozením Ježíše Krista. Betlém měl divákovi zprostředkovat a umocnit prožitek posvátného okamžiku (Kafka, Petrář, 2009: 47).

Do našich zemí doputovala tradice stavění betlémů spolu s řeholními řády.¹³ Z církevního prostředí ji postupně převzaly šlechtické rodiny a posléze měšťané. Přijetí betlémů lidovými vrstvami bývá tradičně datováno na závěr 18. století (Kafka, Petrář, 2009: 54). V průběhu 19. století se postupně dotvářely rysy typické pro tvorbu jednotlivých betlémářských regionů¹⁴ (Kafka, Petrář, 2009: 56). Zároveň v tomto období dochází v důsledku sekularizace k pozvolnému ústupu náboženské funkce betlémů. V této souvislosti píše L. Kafka také o jevu „zdomácnění“ (Kafka, Petrář, 2009: 68). Biblické scény byly stále častěji umísťovány do krajiny blízké tvůrci a obklopeny dalšími důvěrně známými reáliemi.¹⁵ Ty často odráží prvky typické pro příslušný betlémářský region¹⁶ (Kafka, Petrář, 2009: 69). Na řadě betlémů je tak možné pozorovat vedle pastýřů také venkovany spěchající k Jezulátku s produkty své každodenní obživy. Zobrazována byla (a dosud je) s oblibou každodennost vesnického, ale také městského života. Mezi figurami tak nalezneme řemeslníky při práci či hrající si děti. Do betlémů mohla proniknout také společenská kritika odkazující na určitý nešvar.¹⁷ Výše popsané jevy tak rozšířily paletu sdělení předávaných divákovi.

Pro lepší porozumění proměnám vnímání, kterými betlém jako nositel významů mohl v období státního socialismu procházet, je třeba poodkrýt jeho významové roviny. První z nich je rovina náboženská. Betlém nabízí divákovi prožitek a spoluúčast na narození Spasitele. V betlému je také možné vidět historický pramen, doklad důležité kulturní praxe a součást vánočních oslav předků. Betlém zároveň představoval výsledek mnohahodinové práce a řemeslného umu tvůrců. S ním také souvisí estetická hodnota a funkce díla.

---

¹¹ Rozhovor s Ing. Blahoslavem Lukavcem.

¹² V závěru 50. let se tato situace stávala terčem dobové satiry (Franc, 2008, Kour, Kourová, 2018).

¹³ První jesle postavili jezuité roku 1562 v Pražském Klementinu.

¹⁴ Betlémy lidové proveniencí se v některých regionech rozvinuly do podoby rozsáhlé scénérie. Takové dílo provázelo svého tvůrce či majitele řadu let. Nejen samotná tvorba, ale také každoroční instalace vyžadovala velkou časovou investici.

¹⁵ Například lokální architekturou či faunou a florou. I mezi nimi však bylo možné nalézt prvky fantazijní či orientální (pro srovnání Bartošová-Špačková, 2021: 36).

¹⁶ Například příbramští řezbáři často přidávali do betléma figury horníků.

¹⁷ V betlémech nalezneme například pytláky, klevetící ženy nebo karbaníky.

Zatímco náboženský význam mohl v očích režimu činit z betléma objekt nežádoucí, další tři výše zmíněné významové roviny již tento z pohledu režimu jasně negativní rozměr nenesou, ba naopak je možné interpretovat je v ryze pozitivním světle.

Betlémy v období státního socialismu a možnosti dalšího bádání

S nástupem socialistického režimu se právě vzhledem k náboženskému obsahu stala tradice stavění betlémů problematickou. Z veřejného prostoru, jako byla muzea¹⁸ či výkladní skříně obchodů, mizely betlémy poměrně rychle.¹⁹ Ještě do začátku 50. let však bylo možné zachytit několik výstav.²⁰ V průběhu padesátých let bylo vydáno také několik papírových betlémů.²¹ I nadále bylo možné navštěvovat jesličky v kostelích,²² které v jejich stavění pokračovaly.²³ Nabízí se však otázka, jaké se tato aktivita těšila oblibě. Jako příklad složitosti osobních motivací, přesvědčení a následného konání slouží odpověď jedné z informátorek: „Vím právě, že ta moje babička... on jí padnul manžel v první světové válce a ještě bratr jí tam padl taky a tak vždycky říkala: ‚nákej pánbůh, jak může dopustit aby se lidi vybíjeli‘. To byl asi hlavní důvod, proč z té církve vystoupila. Ale ona byla zase taková, jak říkám, trochu umění milovná a potom když jsme byli větší, maminka byla v práci, tak mezi svátky babička přišla, vzala mě za ručku a šly jsme se podívat na betlémy, protože ony jsou hezký. Todle prostě [byl] takovej argument... I když ona byla bezvěrec, betlémy se jí líbily, že je to hezká věc a že by to dítě mělo vidět.“²⁴

Kromě kostelů poskytl betlémům útočiště právě rodinný charakter oslav. Můžeme předpokládat, že pokud v rodině byla tradice stavění betlému jako součást prožívání vánočních svátků přítomna a pokud v důsledku společenských změn nyní nestála v přímém rozporu s přesvědčením některých členů, mohla být i nadále udržována. „[...] já myslím že to nebylo nějak škrcený tím režimem. Lidi si to nenechali [vzít], protože Vánoce byly chápány jako

¹⁸ Ustávala výstavní činnost, akviziční činnost však pokračovala i nadále.

¹⁹ Je třeba dodat, že období útlumu betlémů, související se změnou režimu v zemi, nenastalo okamžitě, navíc přicházelo z hlediska betlémářské produkce po období hojnosti před druhou světovou válkou, kdy byly různé typy sériově vyráběných betlémů na trhu hojně zastoupeny a cenově dostupné.

²⁰ V Národopisném muzeu Plzeňska se konala výstava betlémů na přelomu let 1948 a 1949. V Brně se pak odehrála výstava betlémů ještě na přelomu roku 1949 a 1950 (Zábranský, Roda, 2014).

²¹ V roce 1951 byly vydány jesličky malíře Jaroslava Pika, mezi lety 1952–1954 vycházely vystřihovací betlémy Vojtěcha Kubašty na stránkách časopisu Křesťanská žena. Pro rok 1958 již připravovalo vydání Národopisného betlému Marie Kvěchové Fischerové Nakladatelství lidová demokracie.

²² Zcela samostatné téma pak představuje přístup církve k betlémům. I tento postoj se v průběhu doby vyvíjel. Josef II. měl betlémy, které byly v období rekatolizace považovány za účinný nástroj šíření víry, zakázat jako církve nehodné. Jeden z úhlů pohledu, bohužel bez bližšího časového určení, naznačuje text R. Zrůbka (1999: 4): „I v kostelních mobiliářích se na jesle hledělo jako na zanedbatelné dekorační předměty a jen zřídka byly uváděny v inventářích chrámového zařízení.“

²³ Dotázaní respondenti uvádí pravidelně kostel jako místo, kde bylo o Vánocích možné vidět betlém. „Tam patřil, tam to nevadilo.“ Rozhovor s Helenou Šenfěldovou.

²⁴ Rozhovor s Helenou Šenfěldovou.

taková velká rodinná slavnost, že se rodina drží pohromadě, takže nějaký politický vlivy neměly... to musel být leda někdo takovej přesvědčený.“²⁵

V těchto útočištích betlémy vyčkávaly do doby rozvolnění a i nadále mohly poskytovat inspiraci tvůrcům novým i stávajícím. První drobné náznaky bylo možné zachytit již v závěru 50. let. Výrazný nárůst aktivit je pak možné zaznamenat od poloviny 60. let. Stálá expozice betlémů byla v prosinci 1965 otevřena v Třebíči. V roce 1966 uspořádalo výstavu jeslíček Národopisné muzeum Národního muzea. K tématu betlémů se pak muzeum ve výstavním plánu vrátilo ještě o dva roky později.

Samostatnou kapitolu představuje Třebechovický betlém, kterému se první veřejné pozornosti dostalo již na Vánoce v roce 1965. V roce 1967 byl betlém vyslán do kanadského Montrealu na EXPO 67.²⁶ Mechanický betlém, dílo Josefa Probošta, Josefa Kapuciána a Josefa Frimla, si získal celosvětovou pozornost a byl nadále vystavován i v období normalizace.²⁷ Na další výraznější akce museli milovníci betlémů vyčkat do 80. let (Zábranský, Roda, 2014: 32).

Dodejme jen, že právě v období zvýšené aktivity, kdy probíhaly výstavy, vycházely publikace a téma bylo medializováno, je v souvislosti s betlémy možné zachytit odraz výše popsanych významových rovin. Zdá se, že v textech byl cíleně upozaděn náboženský obsah a zdůrazňován odkaz minulých generací, estetická kvalita a hodnota práce (např. Johnová, 1967; Plessingerová, 1970; Zedníková, 1967). Jako jeden z příkladů uveďme text z brožury vydané Městským národním výborem v Třebechovicích: „*Náš betlém není jen oslavou vánočních svátků lásky a Ježíškova narození, ale také nejkrásnější písní nebo básní o lidské práci!*“ (Skřivan, 1967: 7).

Nabízí se tedy úvaha, jak se v průběhu času a v souvislosti s politickou situací proměňovala podoba veřejného diskurzu.

Specifická situace z hlediska přístupu k tématu zřejmě panovala v betlémářských regionech. Zde se mohli začínající betlémáři zapojit do již existující komunity. Jedním z důležitých prvků spojených s betlémářstvím byl totiž společenský rozměr činnosti. Tvůrci betlémů se scházeli, radili si a inspirovali se navzájem. Tato aktivita pak v některých oblastech vrcholila během vánočních svátků, kdy se betlémáři vzájemně navštěvovali a hodnotili svá „díla“. Právě spolupráce a někdy také zdravá soutěživost vedla v některých betlémářských regionech k utvoření svébytného stylu tvorby (např. Hackenschmied, 1999: 19, Bergmann, 2000).

---

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Dodejme jen, že ještě před Třebechovickým betlémem zavítal do Kanady trebičský betlém Eduarda Jelínka, který byl vystaven v jednom obchodním domě v Torontu.

²⁷ Přístupná veřejnosti byla také expozice betlémů v trebičském muzeu.

Společenské role betlémářství v období socialismu se dotýká další z okruhů otázek, které v rámci výzkumu vyvstávají. Dosavadní zjištění naznačují, že odlišná situace mohla panovat mezi betlémáři žijícími a tvořícími²⁸ v betlémářském regionu, kteří svou zálibu převzali jako odkaz starších generací. Ti často s betlémářstvím začali v mladém věku, do aktivity je zasvětil nejčastěji někdo z příbuzných, případně blízkých přátel a udržovali dál staré vazby mezi betlémáři a vytvářeli nové. O svých začátcích mezi příbramskými betlémáři vypráví Ján Chvalník: „[...] seznámil jsem se s kamarády, kteří vystavovali betlémy doma. Spousta betlémů se v Příbrami stavěla. Ne že by jim to někdo zakazoval, ale nikoho takhle netahali, že mají doma vystavený betlém... Takže spíš jenom pro sebe a pro rodinu a pro blízký přátelé. Já jsem tady viděl spoustu betlémů [...].“

Jiná situace pak zřejmě nastávala u betlémářů, kteří se k zájmům o betlémy dostali mimo existující komunitu a betlémy začali tvořit, stavět a sbírat sami. Tito betlémáři pak mohli delší dobu působit jako solitérní tvůrci. Je pravděpodobné, že ačkoliv tato aktivita nepatřila k přímo zakazovaným, nabízí se úvaha, že obecné společenské klima mohlo v mnoha případech vést spíše k tendenci tento druh záliby otevřeně nesdílet.²⁹ Je pravděpodobné, že i tyto tendence se mohly vyvíjet jednak s ohledem na aktuální situaci, ale dle specifických podmínek jednotlivce. O tom, že svou zálibu neskrýval a jak na ni reagovalo okolí v 80. letech, vypráví jeden z informátorů. I přes pozitivní zkušenost v dalším vyprávění uvádí, že kontakt s dalšími betlémáři navázal až po revoluci. „[...] mě nikdo v těch osmdesátých letech neřekl: ‚ty řežeš betlémy, to bys nemusel... No to snad ne tohle, betlémy řezat‘. V práci to věděli, ředitel věděl, že řežu. To byla pracovní činnost, ne? (smích) Ten je šikovný, ten řeže s nožem, s dlátem... Ten se pořezal, protože není šikovný... Politická diskriminace této činnosti nebyla, nebo já jsem ji nepocítil [...].“³⁰

V oblastech s rozvinutou betlémářskou tradicí se pro zkoumané období nabízí otázka, zda a jakým způsobem mohla aktivní účast místního muzea ovlivňovat podobu této tradice, včetně její společenské složky. Pro srovnání se nabízí příklad Ústí nad Orlicí a Třebíče. Pro obě města byla charakteristická přítomnost živé betlémářské tradice³¹. Zatímco muzeum v

---

²⁸ Zde je nezbytné uvést, že definice betlémáře je historicky nejednotná a mnohdy se liší dle úzu daného regionu, může však zahrnovat jak osoby, které betlém vyrábějí, tak osoby, které betlém pravidelně staví. V oblastech, kde se staví rozměrné betlémy s rozsáhlou krajinou a četnými komponenty, se jedná o specifickou dovednost vyžadující zkušenost i talent.

²⁹ Dotázaní samostatně působící betlémáři uvádějí, že se do kontaktu s dalšími podobně zaměřenými tvůrci dostali až po revoluci. Vzorek respondentů je však v tuto chvíli příliš malý na to, aby bylo možné z něj vyvozovat hlubší závěry.

³⁰ Rozhovor s Janem Rodou.

³¹ Oba regiony spojuje tvorba a stavění rozsáhlých betlémů malovaných na kartonu.

Třebíči betlémy vystavovalo a poskytovalo tak současně jistou platformu k setkávání,³² muzeum v Ústí nad Orlicí vzhledem k problémům, s kterými se potýkalo zejména v 60. letech, ale také v důsledku pozdějšího vývoje tuto funkci plnit nemohlo³³ (např. Bartošová-Špačková, 2021: 31–33). Své vzpomínky na třebíčskou expozici sdílí jeden z orlickoústeckých betlémářů: „Třebíč měla krásnou expozici, nejdřív v přízemí, pak ještě větší v patře. [...] My [...] jsme jim to v dobrém záviděli. To byly zámecký prostory obrovský, obrovský betlémy v kójiích, osvětlený perfektně, ukázky autorů, no to byla nádhera.“³⁴

Ať již negativní, či pozitivní účinky aktivní role muzea představuje další z řady okruhů, na které se budoucí výzkum zaměří.

Dalším výrazným motivem ve vyprávění dotazovaných, je betlém jako „nedostatkové zboží“ či jako „zakázané ovoce“. Přestože náboženský obsah Vánoc a s ním spojené stavění betlémů bývají některými respondenty řazeny do kategorie témat, o kterých se „nemluvílo“, zároveň se opakuje motiv betlému jako předmětu poptávky či nedostatkového zboží. Ján Chvalník vypráví: „[...] sháněl jsem nějaký betlém, ale i tenkrát se nedal koupit, když jste nenatrefil na člověka, který ho zrovna prodává [...].“

Na podobné motivy narazil při svém výzkumu také L. Kafka, který od respondentů vyslechl informace o zájezdech mířících v období kolem Vánoc do některých betlémářských center. V textu cituje jednoho ze svých informátorů: „Na betlémy do Třeště jezdili i před revolucí, i když se o tom nemluvílo, ale autobusy do Třeště jezdily“ (Kafka, Petráň, 2009: 120).

V souvislosti s betlémy v Ústí nad Orlicí píše L. Kafka dokonce o „poloilegální proslulosti“, které se město díky betlémům těšilo za minulého režimu. Také sem prý mířily z „nedostatku příležitosti vidět betlémy a betlémářskou tvorbu“ autobusy se zájemci o tradiční vánoční atmosféru (Kafka, Petráň, 2009:144).

Respondenti se shodují, že po tématech spojených s tradiční podobou Vánoc byl „hlad“. V 80. letech zahájil Bonsai klub Praha výstavy s vánoční tematikou, která vzbudila u návštěvníků velký zájem. Blahoslav Lukavec vzpomíná: „A třeba ta první výstava v muzeu hlavního města Prahy, tak tam byly pětihodinový fronty. To byl ohromnej nátrh. Tam se ucpávala silnice... se divím, že to nezakázali. A nezakázali no.“

---

³² Na Vánoce roku 1965 byla pro veřejnost otevřena expozice s názvem „Třebíčské betlémářství“. Expozice nainstalovaná v jednom ze sálů zámecké budovy byla přístupná návštěvníkům až do 90. let (Žamborský, 2012: 10).

³³ V polovině 60. let muzeum zaniklo. V roce 1971 byl v Ústí nad Orlicí založen Památník revolučních tradic spadající pod Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě, který však na činnost muzea nenavázal. Plné obnovy se muzeum dočkalo až na začátku 90. let.

³⁴ Rozhovor s betlémářem z Ústí nad Orlicí.

Polistopadový vývoj naznačuje, že ateistická propaganda a potlačování duchovního rozměru Vánoc uškodila betlémům méně, než by se mohlo na první pohled zdát.³⁵ Jako pravděpodobná se v některých případech jeví úvaha Antonína Žamberského, který spojuje úpadek betlémářské tradice v některých rodinách s celkovou změnou životního stylu, kterou přinesla doba. O to více je tato teze pravděpodobná v případě rozsáhlých betlémových celků náročných na čas určený na přípravu, ale také na místo instalace. „[...] dnešní hospodyně [...] si to nenechají doma přestavět, nějakou konstrukci zbudovat nad posteleva s mechem. To je zákonitě z těch přírodnin špína, takže to byl možná hřebík největší do rakve betlémářství [...]“.“³⁶

Závěr

Přestože přístup socialistického režimu k náboženským tématům mezi roky 1948 a 1989 neposkytl tradici výroby a stavění betlémů nejvhodnější podmínky, dosavadní zjištění ukazují, že tradice v tomto období pokračovala. Přestože se betlémy téměř přestaly objevovat na veřejnosti, dál bylo možné vídat je v kostelech. Prostor pro přežití jim poskytoval především rodinný charakter vánočních oslav podporovaný režimem. V období uvolnění, jaké představovala 2. polovina 60. let a 80. léta, pak bylo možné zaznamenat v souvislosti s tématy betlémů zvýšenou aktivitu. Převládala však snaha komunikovat téma s důrazem na historickou, estetickou a řemeslnou hodnotu betlémů. Zcela specifické podmínky pro tvorbu a sdílení prožitku z betlémů představovaly tradiční betlémářské oblasti, kde si betlémářství udržovalo také svůj společenský rozměr. Negativní vliv na podobu kulturní praxe mohla mít obecně změna životního stylu nastolená v důsledku událostí po druhé světové válce. Dosavadní zjištění také naznačují, že se v průběhu zkoumaného období těšily betlémy značnému zájmu a mohly být vnímány jako nedostatkové zboží. Na životnost betlémářství v období státního socialismu poukazuje také polistopadový rozkvět betlémářství.

Reference

- Bartošová-Špačková, M. (2021). *Jiří Knapovský, nejen betlémář*. Ústí nad Orlicí: Městské muzeum v Ústí nad Orlicí.
- Bergmann, H. (2000). *Betlémy a betlémáři na Šluknovsku*. Varnsdorf: Kruh přátel muzea Varnsdorf.
- Dědourek, L. (1967). *Třebechovice pod Orebem – Třebechovický Proboštův betlém: dílo Josefa Probošta a Josefa Kapuciána*. Třebechovice pod Orebem: MěstNV.

---

³⁵ Po revoluci se díky iniciativě Vladimíra Vaclíka zformovalo Československé sdružení přátel betlémů, které pokračovalo po roce 1990 dál jako Českého sdružení přátel betlémů. Spolek má řadu regionálních poboček a mimoto se postupem času vyprofilovalo několik dalších lokálních spolků.

³⁶ Rozhovor s Antonínem Žamberským.

- Franc, M. (2008). Šťastné a bohaté! Vánoce v českých zemích v padesátých a šedesátých letech jako svátky konzumu. In Tůma, O., Vilímek, T. (Eds.), *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945* (s. 240–256). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Frolec, V. (1988). *Vánoce v české kultuře*. Praha: Vyšehrad.
- Führbach, F. (1996). Betlémy – tradice, nebo móda? In Zvonařová, A., Kočí, P. (Eds.), *Betlémy stále živé* (s. 19–21). Jindřichův Hradec: Okresní muzeum Jindřichův Hradec.
- Hackenschmied, V. Z. (1999). *Ústecké betlémy*. Ústí nad Orlicí: Akademický klub Čada.
- Jeřábek, R. (1966) Moravské malované betlémy jako etnografický pramen. *Národopisné aktuality*, 3(3–4), 1–11.
- Jeřábek, R. (1967). Valašské malované betlémy. *Český lid*, 54(6), 333–342.
- Johnová, H. (1967). *Lidové jesličky*. Praha: Národní muzeum.
- Kafka, L., Petráň, T. (2009). *Betlémáři. Kapitoly z historie a současnosti tvorby betlémů*. Praha: Etnologický ústav AVČR.
- Kour, P., Kourová, P. (2018). *Sto let českých Vánoc. Nejkrásnější svátky v roce na pozadí „velkých“ dějin*. Praha: Academia.
- Mevaldová, H. (1996). Současní betlémáři na Berounsku. In Zvonařová, A., Kočí, P. (Eds.), *Betlémy stále živé* (s. 50–59). Jindřichův Hradec: Okresní muzeum Jindřichův Hradec.
- Mrázová, M. (1996). Betlehemy v zbierkovom fonde Historického múzea Slovenského národného múzeu v Bratislave. In Zvonařová, A., Kočí, P. (Eds.), *Betlémy stále živé* (s. 22–23). Jindřichův Hradec: Okresní muzeum Jindřichův Hradec.
- Plessingerová, A. (1969). *Lidové jesličky ze sbírek Národopisného muzea v Praze*. Praha: Národní muzeum.
- Rampa, M. (1967). *Třebechovický betlém*. Hradec Králové: Kruh.
- Říhová, M. (1967). Malované betlémy v Ústí nad Orlicí. *Zprávy muzeí od Trstenické stezky*, 2, 39–40.
- Roháček, A., Brázda, K. (1968). *Třeštské betlémy*. Třešť: Kulturní klub města Třeště.
- Schnöbling, F. (1959). *Gloria in excelsis Deo: Vánoční poezie pražských chrámů*. Praha: Česká katolická charita.
- Skřivan, F. (1967). Dílo veliké lásky. In Dědourek, L. (Ed.), *Třebechovice pod Orebem. Třebechovický Proboštův betlém*. Nový Bydžov: MěstNV.
- Uhlíř, J. (1965). *Třebíčské betlémářství*. Třebíč.
- Vaclík, V. (1986). *Třebechovický betlém*. Třebechovice pod Orebem: Městské muzeum.
- Vaclík, V. (1987). *Lidové betlémy v Čechách a na Moravě*. Praha: Vyšehrad.
- Vaclík, V. (2003). *Co nevíte o betlémech. Umění betlémářské*. Ústí nad Orlicí: Oftis.
- Zábranský, M., Roda, J. (2014). *Putování za betlémy České republiky*. Praha: Grada Publishing.
- Zedníková, I. (1987). *Vánoce, Vánoce přicházejí*. Praha: Práce.
- Zrůbek, R. (1968). Betlémy a betlémáři. *Orlický magazín*, 1, 4–8.
- Zrůbek, R. (1976). *Vánoční jesličky: Historie, vývoj, výroba: Orlické hory*. Rychnov nad Kněžnou.
- Žamberský, A. (2012). Kostra – základ trebičských betlémů. In Kabelíková, B. (Ed.), *Je betlémářství živé? Lebt der Krippenbau heute noch?* (s. 7–26). Moravské Budějovice: Okresní muzeum Jindřichův Hradec.

Citovaní informátoři

- Ján Chvalník, (nar. 1949); 10. 8. 2022

Daniela Záveská – „Komunistický režim nikterak nepřál odkazu dávné tradice...“ Betlém jako součást oslav vánočních svátků v období státního socialismu.

- Blahoslav Lukavec, (nar. 1950); 30. 12. 2021
- Jan Roda, (nar. 1938); 1. 12. 2022
- Helena Šenfeldová, (nar. 1936); 30. 11. 2021
- Antonín Žamberský, (nar. 1952); 28. 5. 2022
- Anonymní betlémář z Ústí nad Orlicí (nar. 1952); 6. 8. 2022

11 NOVINOVÉ TITULKY NA VÁŽKACH. KONFRONTAČNÁ LINGVISTICKO-ŠTYLISTICKÁ ANALÝZA TITULKOV NOVINOVÝCH ČLÁNKOV¹

Newspaper headlines on dragonflies. (Confrontational linguistic-stylistic analysis of newspaper article headlines)

Szabolcs Simon

Szabolcs Simon, PhD., Katedra maďarského jazyka a literatúry, Univerzita J.

Selyeho, Komárno, simons@ujv.sk

Abstract

In my work, I engaged in a confrontational analysis of the headlines of the daily press. I examine the question from the point of view of how the form and function of subtitles has changed in the last few years since the 1989 revolution to 1993. In other words, it is about how the change in the political situation has influenced the choice of language elements. This work is comparative from the point of view of Hungarian language, Slovak language and thematically builds on some previous ones (Simon 1993, 1994, 1995, 2010). Four full editions of the daily newspapers Új Szó, Pravda and Népszabadság from before and after the 1989 revolution (1987, 1988, 1992, 1993) served as a language corpus. In my research, I examined 3615 subtitles. In the first part of the work, I follow the issue of the differences that occur in the frequency of syntactic subtitle constructions; in the second part, I deal with the function of subtitles and at the same time give their stylistic analysis. In the first part, we proceeded with a syntactic analysis on the basis of traditionally understood Hungarian and Slovak syntax. Finally, conclusions from the statistical data. It can be concluded that there are no significant differences in the frequency of grammatical constructions of subtitles compared to the period before the 1989 revolution. Rather, these are shifts in the proportions of these structures. In both newspapers, there is a tendency to acquire the descriptive character of subtitles, while their strong directive function is not characteristic. As for the stylistics of subtitles, it can be concluded that the subtitles are more varied in the post-revolution period. Next, I found the subtitles to be significantly shorter. The very shortening of the subtitles has, first of all, a practical reason. The corpus examined allows us to conclude that the change in the political situation has influenced the formulation of newspaper headlines in both languages in a similar direction, although the system of these languages differs greatly.

Key words: subtitle, subtitle features, syntactic constructions, journalistic style, confrontational analysis

Kľúčové slová: novinové titulky, funkcie novinových titulkov, syntaktické konštrukcie, publicistický štýl, konfrontačná analýza

---

¹ Štúdia bola pripravená s podporou Jazykovej kancelárie Gramma v rámci Výskumného ústavu menších Fórum so sídlom v Šamoríne na Katedre maďarského jazyka a literatúry Univerzity J. Selyeho v Komárne.

Úvod

Jazyk tlače ako téma lingvistického výskumu v rámci skúmania písaných jazykových variet predstavuje obzvlášť dôležitú oblasť. Je to tak napriek tomu, že v centre pozornosti lingvistického záujmu sú v súčasnosti predovšetkým rôzne hovorové variety jazyka. Spomedzi masovokomunikačných prostriedkov, akými sú tlač, rozhlas, televízia a internet, je tlač stále veľmocou; svojím používaním jazyka a vôbec (aj) s jazykovou praxou predstavuje ideál, pôsobí na „čitateľa“ v smere stelesnenia istého etalónu. Popritom však musíme zdôrazniť aj jej zjavný vplyv na verejnú mienku. Najdôležitejšími funkciami tlače sú oznamovacia (informačná) a ovplyvňovacia funkcia. Noviny musia reagovať na udalosti každodenného života, na výzvy rozličných tém, a to v pomerne krátkom čase, keď uzávierka periodík je rozhodujúcim činiteľom. Pre tento sústavne a rozhodne sa uplatňujúci dynamizmus (novinári, ak to vyžaduje situácia, v záujme lepšieho obsluhovania, presnejšieho informovania čitateľa, resp. tu nie je zanedbateľné ani udržanie, ba zvyšovanie nákladov novín, musia pohoťovo utvoriť alebo používať nové slová, príležitostne sa podujúť aj na preklady, alebo sú práve donútení používať nezvyčajné, zarážajúce jazykové formy) poskytuje výskum registrov jazyka v tlači ideálnu príležitosť na pozorovanie práve sa začínajúcich alebo prebiehajúcich jazykových zmien, resp. na demonštrovanie takých jazykových zmien, ktoré sa už realizovali. Táto oblasť však poskytuje dobrú príležitosť aj na to, aby sa mohlo skúmať, akým spôsobom použité jazykové prostriedky ovplyvňujú čitateľa.

Vo svojom príspevku sa zaoberám výskumom novinových titulkov troch denníkov, maďarských a slovenského, z gramatického, štylistického a funkčného hľadiska. Z týchto troch novín vychádza na Slovensku *Új Szó* (v maďarčine) a *Pravda* a tretí *Népszabadság* vychádzal v Maďarsku do roku 2016. Prvá časť štúdie poskytuje prehľad o názoroch odborníkov na titulkov, o jeho definíciách v maďarskej, slovenskej a českej literatúre. Skúma tiež otázku, ako zmena politickej situácie – Nežná revolúcia v roku 1989 – ovplyvnila výber jazykových prvkov a aké frekvenčné rozdiely viedli k použitiu určitých gramatických štruktúr. Nakoniec nasleduje diskusia o funkciách názvu, kde bohato využívam príklady z bohatého empirického materiálu. Štúdia je komparatívna zo slovensko-maďarského hľadiska a v istom zmysle ju možno vnímať ako zhrnutie niektorých mojich predchádzajúcich prác (Simon, 1993; 1994; 1995; 2010).

Dva ročníky denníkov *Új Szó*, *Pravda* a *Népszabadság* slúžili ako korpusy na skúmanie vymedzených otázok v období pred aj po zmene režimu (1987, 1988, 1992, 1993). Z každého čísla týchto novín som si vybral titulok správy z prvej strany, ktorá informuje o domácej alebo zahraničnopolitickej udalosti významnej z hľadiska spoločenského života. Výskum titulkov zahrňal 3 615 príkladov (podrobnejšie údaje sú uvedené v prílohe).

Novinový titulok je špecifickým prvkom publicistického štýlu. Ako istý výťažok obsahuje hlavné lingvisticko-štylistické črty novinového článku (por. Křístek, 1973: 5; Lüger,

1983: 29), takže jeho analýza môže slúžiť ako užitočný úvod do štúdia novinových textov (Róka, 1986: 49–50, 1992). Okrem fotografií a informačných grafík sú titulky tými najdôležitejšími prvkami, ktoré čitateľov navedú na prečítanie textu.

„Titulky všeho druhu jsou brány vážněji než texty. Kdo listuje novinami, ten na konci přečetl dvakrát tolik titulků než samotných článků. Rubriky jsou jako pomoc při orientaci velmi důležité. U bulvárních časopisů rozhodují o prodejním úspěchu. Josef Pulitzer, jeden z nejúspěšnějších amerických novinářů a vydavatelů, považoval titulky za ‚nahé tanečnice, které lákají publikum do misionářské katedrály novin‘. Je to krásný, ale přesto zkreslený obrázek o tom, jaké byly Pulitzerem vlastněné noviny ve skutečnosti. Byly ukřičené a v žádném případě pod lákavými titulky nenabízely společenské budovatelské traktáty a misionářské moralizování“ (Russ-Mohl, Bakičová, 2005: 135).

Schneider a Esslinger zostavili päť predpokladov, ktoré by mal titulok splniť (citované podľa Russ-Mohl, Bakičová, 2005: 140):

- Titulok musí obsahovať jasné oznámenie.
- Toto oznámenie by malo byť ústredným oznámením celého textu.
- Oznámenie nesmie skresľovať text.
- Titulok musí byť korektný, hlavne zrozumiteľný a nezavádzajúci.
- Titulok by mal vzbudiť čitateľovu zvedavosť.

Takzvaná písomná tlač predstavuje celý komplex žánrov, preto sa zdá byť vhodné vykonávať aj výskum titulkov v rámci jednotlivých publicistických žánrov (Lüger, 1983: 38; Macháčková, 1985: 215). Z toho dôvodu sa vo svojej práci zaoberám len titulkami správ (veľkých informácií) patriacich do rodiny informačných (spravodajských) žánrov.

Tvorba titulku

Dať naozaj dobrý titulok nie je ľahká vec. Často spôsobuje nemalé trápenie aj pre najväčších umelcov, ako aj profesionálnych žurnalistov, pretože v nejednom prípade úspech článku závisí práve na ňom (Grétsy-Kemény, 1983: 106; Buda, 1985: 17; Pléh, Terestyéni, 1980). Podľa Földeákovej (1995: 3) „k popularite týždenníka o svetovej ekonomike HVG,² spomedzi mnohými ďalšími zásluhami, možno prispieva aj to, že články v ňom publikované (tiež) stúpajú nad priemer v kvalite svojich titulkov“. Po tomto úvode sa pozrime na najznámejšie názory na tvorbu titulku.

Tvorba titulku si vyžaduje veľkú invenciu aj povedomie. Slovanmi Kovalovszkého (1974: 326) dobrý titulok je už polovičným úspechom a dokonca aj s aforistickým zveličením je možné konštatovať, že titulok je dôležitejší ako samotné dielo. Podobný názor má aj Kemény (1989: 101): „Titulok je vizitkou diela a rovnako ako pri predstavení môže byť rozhodujúci prvý dojem. Výber titulku si preto vyžaduje osobitnú starostlivosť zo strany spisovateľa a novinára.

---

² Hospodársky týždenník v Maďarsku.

[...] *Najmä v tlači je dôležité dávať kvalitné titulky, aby upúťali pozornosť čitateľov.*“ Podľa Károlya „titulok vo svojej úlohe témy vyjadruje informácie, ktoré sú dôležité pre text, ktorý nás ako svetelná pochodeň vedie pri čítaní a počúvaní textu, takže sme pod jeho vplyvom“ (Károly, 1979: 29).

Horváth (1981: 104) píše, že úspešný názov „je taký, ktorý sa môže týkať vedomostí čitateľa a pri šikovnom preklade alebo dokonca skreslení je novinový článok pod názvom spojený s už existujúcimi vedomosťami“. Pléh a Terestyéni (1980: 113–114) rozlišujú v maďarskej tlači štyri typy titulkov: *opisné, stručné, spochybňujúce, senzačné*. Táto kategorizácia odráža obsahový aspekt. Vo svojej práci sa dotýkam tohto aspektu len čiastočne, pričom uprednostňujem kategorizáciu podľa gramatickej formy a funkcie, pretože medzi vyššie uvedenými kategóriami existuje určitý stupeň prekrývania (por. Grétsy, 1983: 108). Róka (1983: 304; 1986: 50) klasifikuje novinové titulky podľa troch základných lexikálno-syntaktických skupín na *epideiktické, poradné a polemické*. Gombó (1977: 127–129) rozdeľuje titulky na *označovanie obsahu*, na tzv. *pestré a vstavané typy*. Témou štýlu titulkov (Minářová, Chloupek, 1983) sa budem zaoberať nižšie. Otázka názvoslovnia zaujímala aj slovenských a českých lingvistov. Zmienku si zaslúžia diela Liškovej (1968; 1969a; 1969b; 1969c; 1976), Mistríka (1968; 1980; 1985; 1993) a Beránkovej (1973). Lišková (1969c) považuje titulok za jednu z najdôležitejších častí článku, ktorá si zachováva svoju autonómiu, aj keď úzko súvisí s textom. Otázku samotného názvu považuje za kľúčovú v žurnalistike (por. Lišková, 1969c: 1) a verí, že dôležitou vlastnosťou titulkov v spravodajskom žánri je presnosť (nie klamlivá alebo nejednoznačná) a invencióznosť (Lišková, 1969c: 11). Tým môžeme rozumieť, že okrem krátkej formy titulu by mal byť aj ilustratívny – výstižný (Károly, 1979: 29). Podľa Mistríka (1980) je titulok najexponovanejšou časťou článku, „úryvkom“ textu, ktorý priťahuje pozornosť a tiež poskytuje stručné informácie. Okrem toho je potrebné viesť čitateľa v stĺpcoch papiera. Rozlišuje *nocionálne a metaforické titulky* (Mistrík, 1993: 454), podľa toho, akým spôsobom súvisí titulok s obsahom článku pod ním a množstvom informácií, ktoré sprostredkúva o obsahu textu. Nocionálny titulok sa najčastejšie vyskytuje v novinových článkoch v spravodajskom žánri; má veľmi charakteristickú komunikačnú funkciu. Michal (1961) vo svojej štúdii o novinových titulkoch z hľadiska obsahu identifikuje súlad s faktami ako základnú požiadavku pre všetky druhy titulkov. Považuje tiež za dôležité, aby sa v texte opakovali jazykové prvky a slovné spojenia (konštrukcie), ktoré tvoria titulok. Titulok neplní svoju úlohu, ak zámer autora nie je čitateľovi jasný ani po prečítaní článku (Michal, 1961: 208). Pri definovaní titulu Horeckým (1961: 211) sa vyzdvihuje jeho jasná funkcia v deníku: musí vyjadrovať hlavnú myšlienku textu pod ním (v spravodajskom žánri ide o udalosť, ktorá sa stala a v iných žánroch je to väčšinou téma textu). Zároveň sú však titulky, ktoré možno zaradiť do rôznych žánrov, avšak jednotné sú v tom, že sa v nich prejavuje aj pozícia a hodnotenie autora.

Spomedzi prác na túto tému môžeme spomenúť aj prácu Hlavsu (Hlavsa, 1983) a Macháčkovej (Macháčková, 1985). Hlavsa (Hlavsa, 1983: 12) sumarizuje najdôležitejšiu črtu titulku do troch bodov: *stručnosť, upútanie pozornosti, súlad s článkom z hľadiska obsahu a žánru*. Macháčková (1985: 215) označuje tiež upútanie pozornosti za najdôležitejšiu funkciu každého titulku.

Keďže funkcia v jazyku je nevyhnutne viazaná na formu, možnou metódou skúmania je vychádzať z jazykovej formy. V tejto časti svojej práce, po uvedenej ceste, skúmam názvy z hľadiska ich gramatickej štruktúry. Gramatickú štruktúru titulkov nemožno považovať len za gramatickú otázku; forma totiž ovplyvňuje aj spôsob prijímania textu: „... *jazyková forma titulkov novinových článkov má silný vplyv na to, čo upúta pozornosť čitateľov rozmanitosťou informácií dostupných v novinách*“ (Pléh, Terestyéni, 1980: 115). Podskupiny titulkov, ktoré som sme vymedzili na základe ich syntaktických štruktúr, sme porovnali podľa ich frekvencie, ako aj zo slovensko-maďarského hľadiska (štatistické údaje pozri v prílohe, podrobnejšiu charakteristiku podskupín pozri Simon, 1993). Pri porovnaní uvediem len najdôležitejšie skúsenosti, nie detaily. Preto sa len čiastočne dotknem metodologických ťažkostí vyplývajúcich z porovnania dvoch jazykov s úplne odlišnými systémami.

V literatúre existuje rozšírený názor, že syntax jazyka novín je relatívne jednoduchá, pretože táto jeho črta uľahčuje čitateľovi rýchlu orientáciu v článku (Gombó, 1977; Lüger, 1983: 29; Mistrík, 1985: 462). V ďalšej časti uvedieme gramatické kategórie jednotlivých typov titulkov, ktoré sa vyskytujú v našom korpuse:

Prehľad typov gramatickej štruktúry titulkov

- I. Titulky s úplnou vetnou štruktúrou
  - I.1 Súvetia (zložené vety) (*Boli sme žat', kde zrno dať*)
  - I.2.1 Jednoduché rozvité vety so slovesným predikátom (*Čas činov preveruje slová*)
  - I.2.2 Jednoduché rozvité vety s menným predikátom
  - I.2.3 Nominálne vety, v ktorých chýba kopula (je) (*Slovensko Južnou Kóreou Európy?, Rozhodnutie v rukách poslancov*)
- II. Titulky s neúplnou štruktúrou, ide o presnejšie neanalyzovateľné vety (*skrátene vety, fragmenty viet*)
  - II.1 Podmet alebo predikát chýba z vety, alebo nie je možné jasne určiť, ktorý z dvoch hlavných vetných častí (*Velká politika na malej scéně*)
  - II.2 Iné samostatné fragmenty viet; zvyčajne príslovky, prípadne objekty (*Před odovzdaním moci*)
- III. Slovné spojenia (syntagmy)
  - III.1 Určovací sklad (determinácia – hypotaxa)
    - III.1.1 Určovací sklad, dvojice slov, ktorých nadradeným slovom je podstatné meno (väzba – rekcía) (*Premárnená príležitosť*)
    - III.1.2 Určovací sklad, obyčajne nadradené meno je bližšie určené ďalším menom (nezhodný prívlastok) (*Uctenie pamiatky politika*)

III.2 Priradovací sklad (koordinácia, parataxa, juxtaopozícia)

III.2.1 Spojkové alebo bezspojkové (asyndetické) priradenie členov koordinatívnej syntagmy – Viacnásobný vetný člen (*Lopata a metafora*). Dvojčlenná syntagma je spojená základnou zlučovacou spojkou *a*.

III.2.2. Dvojčlenné syntagmy spojené odporovacou spojkou *ale*, sú štylisticky príznakové

III.2.3 Iné konfigurácie členov koordinatívnej syntagmy – ich členy môžu byť spojené vylučovacou spojkou; vetný člen a syntagma, ktoré sú spojené odporovacou, dôvodovou spojkou *či*, sú štylisticky príznakové (*Zmierenie či občianska vojna*)

IV. Titulky s textovou hodnotou

(*Nie v roku 2000. Teraz! Tragédia? Komédia? Tragikomédia?*, *Nem 2000-ben. Most! Tragédia?, Komédia?, Tragikomédia?*)

Na tomto mieste odkazujeme na ťažkosti vyplývajúce z používania čiastočne odlišnej slovenskej a maďarskej terminológie; z tohto dôvodu sa podskupiny miestami prekrývajú len približne. Napríklad titulky s infinitívom v slovenčine (neslovesné infinitívne vety), ktoré sú zaradené do skupiny jednoduchých rozšírených viet so slovesným predikátom, sa v slovenskej syntaxi, na rozdiel od maďarčiny, považujú za neslovesné vety, pretože z nich chýba modálna slovesná zložka. V maďarčine tomuto typu zvyčajne zodpovedajú vety s prísudkom s modálnym slovesom. Príklady: *Musí sa dosiahnuť zásadný obrat*; *Dvojstranná spolupráca sa musí zefektívniť*; *Širšie uplatniť aktivitu mládeže*; *Utvoriť podmienky na úspešné pôsobenie nového hospodárskeho mechanizmu*. Ďalší prípad, slovenskú konštrukciu (s elipsou kopuly), ktorá korešponduje s maďarskou nominálnou vetou, považujeme podľa slovenskej syntaxe za vetu so slovesným prísudkom (Oravec, Bajžíková, 1986: 67–68, 84). Príklady: *Ma reggeltől pénzcsere* [Od dnešného rána výmena peňazí]; *Itt a szünidő és a nyaralás* [Tu sú letné prázdniny – a dovolenka]; *Slovensko Južnou Kóreou Európy?*

Ako z vyššie uvedeného vyplýva, klasifikácia niektorých titulkov je nejednoznačná; a dokonca aj v rámci toho istého jazyka je to niekedy ťažké; takže určitú subjektivitu v zoskupovaní titulkov nemožno vylúčiť. Macháčková odkazuje na podobné metodologické problémy vo svojej práci (Macháčková, 1985: 221). Klasifikácia týchto titulkov by sa mohla uľahčiť kontextom; ale otázku, či samotný názov je súčasťou textu, alebo či ho musíme vnímať mimo neho (Balázs, 1985: 92; Károly, 1979: 28; Soltész, 1965: 174) tu nemožno ignorovať. V tejto otázke, sa domnievame, že môžeme súhlasiť s Károlyom, ktorý hovorí: „*Ak sa pozrieme na lineárnu súdržnosť textu, nie. Text začína, kde prvá veta a končí poslednou. Text by mal byť dokončený aj bez názvu. V prípade globálnej súdržnosti textu však to neplatí. Titulok poukazuje na text ako celok, má deiktickú úlohu; to (t. j. text, ktorý nasleduje), je o x, alebo o tomto (t. j. textu, ktorý nasleduje), x je predmetom*“ (Károly, 1979: 28). Nakoniec by sa malo poznamenať, že titulky je takmer nemožné presne klasifikovať z vyššie uvedených metodologických dôvodov a na druhej strane z dôvodu vysokého stupňa neviazanosti. Lišková (1969c: 7, 26, 35) tiež dokazuje predpoklad, že titulok sa narodí skôr inštinktívnejšie ako vedome.

Na základe štatistík v prílohe môžeme zhrnúť tieto konštatovania:

V novšom materiáli nie sú žiadne nadmerné rozdiely vo frekvencii syntaktických konštrukcií v porovnaní so starším materiálom, možno pozorovať skôr proporcionálne posuny v materiáli z obdobia po zmene režimu:

- a) Vo všetkých troch denníkoch sa zvýšil počet titulkov s úplnou vetnou štruktúrou. Takmer tri štvrtiny novšieho materiálu tvoria takéto tituly (*Új Szó*: 70,2 %; *Népszabadság*: 69,0 %; *Pravda*: 63,3 %). Aj v rámci tejto skupiny sa najčastejšie vyskytujú jednoduché rozšírené vety so slovesnými prísudkami (tabuľky 1, 2, 3 v prílohe). Mistrík (1980) zvyčajne nazýva tieto typy nocionálnymi titulkami.
- b) Frekvencia výskytu iných typov štruktúr je oveľa nižšia ako frekvencia výskytu celých viet. Pokiaľ ide o vety s neúplnou štruktúrou, ktoré sa nedajú presne formulovať, vyskytujú sa v *Új Szó* s približne štyrikrát menšou frekvenciou ako vety s úplnou štruktúrou viet; sú o niečo častejšie v *Népszabadságu*, ale najbežnejšie v *Pravde*. Zatiaľ čo počet titulkov s neúplnou vetnou štruktúrou v *Új Szó* a *Pravde* v porovnaní s obdobím pred zmenou režimu klesol, v *Népszabadságu* vzrástol. Dôvodom v prípade *Új Szó* a *Pravdy* môže byť to, že v minulosti sa pravidelne vyskytla správa o zasadnutiach komunistického strany s týmto typom titulku: Správa zo zasadnutia ÚV KSČ. Na druhej strane v *Népszabadságu* sa tento typ vyskytol v podstatne menej frekventovane: *Oznámenie o [...] stretnutí Ústredného výboru Maďarskej socialistickej robotníckej strany*.

Dĺžka titulku

Osobitná pozornosť sa venuje dĺžke titulu, najmä v spravodajskom žánri. Tu titulok doslova poskytuje primárne informácie o článku, t. j. „kto? čo? kde? kedy? ako?“ (Lišková, 1969c: 9, 1976). Pokiaľ ide o tituly v spravodajskom žánri, Lišková uvádza, že sa nepovažuje za nevýhodu, ak sú dlhé (Lišková, 1969: 5). Preto ani nepovažuje za vhodné tie, ktoré pozostávajú iba z dvoch alebo troch slov. V analytickom žánri však toto tvrdenie už neplatí; tam článok poskytuje dostatok priestoru na vysvetlenie témy, ktorú názov len naznačuje.

Z toho dôvodu je tiež účelné zaoberať sa otázkou dĺžky titulku; najväčšia zmena je badaťelná v tejto oblasti: skrátenie titulkov je silná tendencia v novšom materiáli (príloha, tab. č. 4). Je však zaujímavé, že tento jav nie je rovnaký ani v novinách v rovnakom jazyku: názvy *Új Szó* boli skrátené o viac ako dve slová v porovnaní s obdobím pred zmenou režimu; *Népszabadság* asi dvoma slovami; *Pravda* o poldruha slova. Podľa údajov sú tituly *Új Szó* a *Népszabadság* dlhšie ako tituly *Pravdy* v období pred a po zmene režimu. Časť rozdielu je určite spôsobená typologickými rozdielmi medzi dvoma jazykmi. Potvrdzujú to aj štatistické údaje *Népszabadságu*, ktoré sú blízke údajom *Új Szó*. Zdá sa, že trend skracovania možno pozorovať nielen v slovenských a maďarských titulkoch. Podľa Lügera (1983: 23–24) bolo

skrátene dĺžky vety všeobecne charakteristické aj pre nemeckú tlač. Predpokladá sa, že samotné skrátenie názvu má predovšetkým praktické dôvody. Samotní novinári (tiež) oči vidne venujú väčšiu pozornosť titulkom, pretože vedia, že aj oni čítajú politické správy s väčším záujmom ako pred zmenou režimu.

Na záver urobme poznámku o prevalencii podstatných mien, sloviess a prídavných mien ako slovných druhov dôležitých pre publicistický štýl. Môžeme konštatovať, že podstatné meno si zachovalo svoju dominantnú úlohu; frekvencia slovesa zostáva pomerne vysoká, a to okrem podstatných mien, ktoré poskytujú vysokú koncepčnú sýtenosť, charakterizuje aj tento žáner (Horecký, 1961: 214; Lišková, 1969b: 21; Lüger, 1983: 26), avšak frekvencia prídavných mien v novšom materiáli klesla (tabuľka č. 4). V úpadku prídavných mien vidíme absenciu „oslavujúcich epitet“ socialistickej ideológie a snahu o stručnosť. V novších tituloch je úloha slovesa sprevádzaná určitou dynamikou (pozri najmä *Pravda*, tab. č. 4).

V tejto časti skúmame titulky z funkčného hľadiska, na základe práce Macháčkovej (1985). Oznamovací titulok stručne a objektívne prezentuje fakty; hlavne dátumové referencie, čísla, mená osôb, firiem, miest atď. Má štyri základné funkcie, a to: a) *funkcia priťahovanie pozornosti čitateľa (funkcie upoutávat pozornosť čtenáře)*; b) *presvedčovací funkcia (funkcie agitační)*; c) *komunikačná funkcia (funkcie informativní)*; d) *vyhodnocovací funkcia (funkcie hodnotící)* (Macháčková, 1985: 215). Pozrime sa na podstatu týchto funkcií cez príklady.

Tituly zvyčajne nevykonávajú uvedené funkcie izolovane, ale sú navzájom kombinované; v tomto prípade zvyčajne hrá výraznejšiu úlohu jedna z funkcií. (V rámci každej skupiny by sa teda mohlo vytvoriť niekoľko podskupín, ale medzi nimi nie je žiadna ostrá hranica.) To všetko vedie hlavne k tomu, že aj názov ovplyvňuje čitateľa (Gombó, 1977: 102). Pozrime sa napríklad na nasledujúce názvy: *Hmla, Hmla, Hmla...*; *Mapa Bosny nakreslená v Ženeve (Ú-92)*; *Kocky sú hodené do Dunaja*; *Penia (aj) vody gabčíkovské (P-92)*. Napríklad vyššie uvedené titulky obsahujú zacielenie. Táto otázka však spadá do rámca pragmatiky, ktorou sa tu nebudem zaoberať.

Najdôležitejšou funkciou titulu je upútať pozornosť. Je charakteristická pre všetky druhy nápisov a titulkov (Fábián, 1988). Vizualne (grafické) znázornenie názvu má v tomto nepochybne veľký význam (Róka, 1986: 304). Názov je výrazne umiestnený nad článkom; líši sa od textu veľkosťou písma a (možno) typom písma. Týmto spôsobom prevedie čitateľa stĺpcami papiera a samozrejme upúta pozornosť čitateľa aj svojím obsahom. Jeho zaujímavý účinok teda môže byť spôsobený na jednej strane vizuálnou formou a na druhej strane samotným obsahom (vrátane rôznych jazykových prostriedkov, napr. neočakávaného, úžasného výrazu v názve), *Vieme predat' sneh?* (P-93).

Ďalšie príklady na pritiahnutie pozornosti čitateľa:

Inventúra času v roku rekordov (P-87); *Ako doma, lenže nie doma* (P-93); *Pracujeme s nožom na krku...* (P-93); *Rozruch v „raji podvodníkov“* (P-93); *Poplach na čiernom trhu* (P-93); „*Sadne si a vysype to*“ (P-93).

Presvedčovacia funkcia dominovala hlavne v type titulku, ktorý predtým, v období socializmu, podporoval určitú činnosť, plnenie aktuálnej úlohy. Možno to tiež naznačovalo konkrétny spôsob, ako to urobiť, poskytlo praktické rady, podporilo nejakú myšlienku – bolo to charakteristické najmä pre obdobie pred zmenou režimu (Szakál, 1993: 131). V takýchto názvoch je sloveso zvyčajne deklaratívne množné číslo prvej osoby, takzvaný inkorporatívny plurál. To znamená, že autor zapojil čitateľa do akcie a zároveň ho povzbudil k výkonu; „v mene *my* sa moc snažila ospravedlniť legitimitu svojho vlastného postavenia vytvorením predstavy o opätovnom zjednotení s ľuďmi“ (Kiss, 1993: 111). Zo syntaktického hľadiska sa typ vyznačuje najmä neúplnými vetnými štruktúrami (fragmenty viet, ktoré sú len príslovkami, objektmi, nekonečnými štruktúrami); vety s prevažne modálnymi slovesnými predikátmi. V novšom materiáli sa tento typ vyskytuje oveľa menej často.

Príklady:

Aby socializmus v našej vlasti bol ešte silnejší a príťažlivejší (P-87); *Konkrétne činy dnešku aj budúcnosti* (P-87); *Za ďalšie rozpracovanie a realizáciu programu XVII. zjazdu KSC* (P-87); *Aktívne, uvedomelo, presvedčivo* (P-87); *Viac právomoci, viac disciplíny* (P-87); *Zastaviť pád hospodárstva* (P-93); *Dôrazne, ale pokojne* (P-93); *Nestavať na náhodách, ale na koncepcii* (P-93).

Základnou funkciou titulku, ako aj publicistického štýlu (Baláž 1993; Balázs, 1994; Koller 1975) vo všeobecnosti je oznamovacia funkcia (Mistrík, 1968: 136). Názvy s prevažne komunikačnou funkciou vyjadrujú obsah oznámenia, komunikácie; niekedy sa téma len nastoľuje a skutočný obsah (diktát) je v samotnom článku. Ako sme už uviedli vyššie, relatívne dlhý, presne informatívny názov v korešpondenčnom žánri nie je nevýhodou, ale je skôr jeho prirodzenou súčasťou. Pokiaľ ide o informačný obsah, tento typ obsahuje najšpecifickejšie údaje. Je tiež bežným prípadom, že v takomto názve chýbajú niektoré informácie s cieľom povzbudiť čitateľa, aby si prečítal článok. Dôvod pre elipsu však môže byť iný, napr. desemantizovaná časť vety môže byť vynechaná zo skrátenia (Lüger, 1983: 30).

Príklady:

Stretnutie vedúcich predstaviteľov členských štátov Varšavskej zmluvy (P-87); *Nové podnety k rozvoju spolupráce* (P-87); *Objektívna nevyhnutnosť ďalšieho postupu socializmu* (P-87); *Úlohy dôsledného uskutočňovania strategickej línie urýchlenia* (P-87); *Správa zo zasadania predsedníctva ÚV KSC* (P-87); *Výmena bankoviek sa začne zajtra* (P-93); *Devalvácia koruny nie je vo výhlade* (P-93); *B. Jelcin kontroluje situáciu* (P-93); *Poplatky budú vyššie* (P-93); *Do Čiech naďalej bez pasu* (P-93); *Prestíž odborov v SR je vyššia* (P-93).

Hodnotiace (a) *presvedčivé titulky*, samozrejme, najviac ovplyvňujú čitateľa; je tiež jednou zo základných črt publicistiky (Stich, 1974). Tento typ názvu zvyčajne hodnotí tému

článku pozitívne alebo negatívne s jedným hodnotiacim prídavným menom. Hodnotenie však môže byť vyjadrené inými prostriedkami (napr. podstatné meno príslovka, sloveso), ako ukazujú príklady uvedené nižšie. V titulkoch, ktoré zaujímajú stanovisko k dôležitej verejnej otázke, sa často vyskytuje metafora alebo kontrast.

Príklady z *Pravdy*:

Nedostatočné tempo realizácie (P-87), *Priaznivé perspektívy našich vzťahov* (P-87), *Úprimný záujem rozširovať vzájomnú dôveru a spoluprácu* (P-87), *Nová stránka do kroniky spolupráce* (P-87), *Trvalý zdroj národnej hrdosti* (P-87), *Polopriesvitné majetkové rokovanie* (P-93), *Zákazník je kráľ* (P-93), *Mazácka vojna bolí* (P-92), *Keď minister nekomunikuje* (P-92).

Ďalej sa pozrime bližšie na niektoré titulky. Zaujímavé sú predovšetkým obrázky, vďaka ktorým je titulok názorný. *Od dnešného dňa presťahujú Dunaj?* (Ú-92), *Ak aj Dunaj odklonia, NÁS nie!* (Ú-92). Niekoľko rovín významu je spojených slovesom *odklonia*. Jeho významová štruktúra zahŕňa význam, ktorý v tomto kontexte má aj pejoratívny účinok (*stádo*); alebo to aspoň naznačuje (Szabó, 1988: 83). Naproti tomu zámeno, ktoré nás personalizuje, naznačuje silnú jednotu a odráža veľmi jasný postoj proti odkloneniu Dunaja. Emocionálny účinok je tiež umocnený skutočnosťou, že vedľajšia veta predchádza hlavnej vete. Medzi takzvané senzačné názvy patrí typ, keď novinári doslova citujú nejakú charakteristickú pasáž v názve z výrokov známych osobností: *Keď ide o Slovensko, sadnem si za stôl aj s čertom!* (P-93).

Gábor Kemény (1989: 109) poukazuje na to, že novinári sa radi pýtajú na nápady na názov známych citátov, názvov, okrídlených výrazov a fráz. Buď ich použitím v podstate v nezmenenej podobe, alebo ich modifikovaním, čím sa zosúladi pôvodný názov alebo citácia s obsahom článku.

Príklady:

Kocky sú už hodené (P-92), *Je štrajk, moja!* (U-92). Názov obsahuje konštrukciu názvu vysoko uznávaného českého filmu: *Hoří má panenko* (Miloš Forman, 1967).

Zhrnutie

Rovnako ako žánre vo všeobecnosti, aj novinárske žánre majú charakteristické črty, ktoré sa odrážajú v novinových titulkoch; niektoré typy titulkov sú bežnejšie. Hoci je titulok do určitej miery autonómny, svojou povahou je podobný sprievodnému textu. Vzhľadom na prevažne komunikačnú funkciu novinových textov v spravodajskom žánri majú ich titulky podobný charakter, z hľadiska jazykovej formy je to najčastejšie mapované v celej vetnej štruktúre s komunikačnou funkciou. (O tom, že komunikačná funkcia je všeobecným kostýmom spravodajského žánru, svedčí aj skutočnosť, že sa to dá vykázat v oboch jazykoch, vo všetkých troch novinách; to znamená, že vo všetkých troch novinách sú najpočetnejšou

skupinou titulky s úplnou vetnou štruktúrou (príloha, tabuľky č. 1, 2, 3). To však nie je spre-
vádzané istým druhom stereotypie a dokonca aj iné typy, ktoré možno klasifikovať do rôz-
nych typov štruktúr, sa vyskytujú ako tituly.

Pokiaľ ide o funkciu, v novšom materiáli je presnejšie „servírovanie“ (informovanie)
čitateľa. Mali by sme tu tiež spomenúť pomerne výrazné skrátenie titulov (porovnaj doda-
tok, tab. č. 4). Okrem toho treba tiež poznamenať, že vplyv (samozrejme) prebieha aj iným
smerom. Objektivita a obraznosť sa dostali do popredia najviac nad často nezmyselnými,
„zahmlievajúcimi“ titulkami (a článkami) minulosti.

Ako sme už uviedli vyššie, vytvorenie dobrého titulku si vyžaduje veľkú pozornosť au-
tora, ako aj uvedenie si účelu, úlohy a dôležitosti titulku v novinách. Aj keď je to všetko
pravda, domnievame sa, že vymyslieť dobrý titulok pre novinára je skôr potešením ako spo-
tenou prácou.

Vo svojej práci som sa zaoberal konfrontačnou analýzou titulkov dennej tlače. Otázku
skúmam z hľadiska, akým spôsobom sa zmenila forma a funkcia titulkov v uplynulom krát-
kom čase od revolúcie v roku 1989. Inak povedané, ide o to, ako ovplyvnila zmena politickej
situácie výber jazykových prvkov.

Je možné konštatovať, že nie sú výrazné rozdiely vo frekvencii gramatických konštruk-
cií titulkov oproti obdobiu pred revolúciou z roku 1989. Ide skôr o posuny v pomeroch
týchto konštrukcií. V obidvoch denníkoch sa uplatňuje tendencia nadobúdania opisného
charakteru titulkov, pričom nie je charakteristická ich silná direktívna funkcia. Čo sa týka
štylistiky titulkov, je možné konštatovať, že titulky sú pestrejšie v období po revolúcii. Ďalej
som zistil, že titulky sú výrazne kratšie. Samotné skrátenie titulkov má v prvom rade prak-
tickú príčinu.

Preskúmaný korpus nám dovoľuje vyvodiť záver, že zmena politickej situácie ovplyv-
nila v obidvoch jazykoch podobným smerom sformulovanie novinových titulkov, hoci sys-
tém týchto jazykov sa vo veľkej miere odlišuje.

Referencie

- Baláž, P. (1994). Žurnalistický text v systéme textov. *Studia Academica Slovaca*, 23, 15–20.
- Balázs, G. (1993). *Újságíró ismeretek* [Novinárske znalosti]. Budapest: Biográf Kiadó.
- Balázs, J. (1985). *A szöveg*. [Text]. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Beránková, M. (1973). Titulek. In Špryslová, J. (Ed.), *Novinárské žánry I* (s. 102–116). Praha: Vyda-
vatelství a nakladatelství Novinář.
- Buda, B. (1985). A tömegtájékoztató nyelvének néhány kommunikáció-lélektani és szociolin-
gvisztikai sajátossága [Niektoré komunikačno-psychologické a sociolingvistické zvláštnosti
jazyka masmédií]. In Grétsy László (Ed.), *Nyelvészet és tömegkommunikáció* [Lingvistika a ma-
sová komunikácia] (s. 5–29). Budapest: Tömegkommunikáció Kutatóközpont.

- Fábián, P.** (1988). Über die Sprache der Fernsehwerbung. In Szathmári István (Ed.), *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae* (s. 137–143). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Földeák, A.** (1995). Nyelvi humor a Heti Világgazdaság címeiben [Jazykový humor v titulkoch týždenníka Týždenná svetová ekonomika]. *Édes Anyanyelvünk*, 17(1), 3.
- Gombó, P.** (1977). *Sajtóismeret* [Znalosť tlače]. Tankönyvkiadó: Budapest.
- Grétsy, L., Kemény G.** (1983). Címek a mérlegen [Titulky na vážkach]. *Jel – Kép*, 4(2), 106–115.
- Hlavsa, M.** (1983). Ono se řekne titulek. *Novinář*, 35(9), 12.
- Horecký, J.** (1961). K jazykovej výstavbe titulkov v slovenskej dennej tlači. In Žabkay, V. (Ed.), *Otázky novinárstva* (s. 211–223). Martin: Matica slovenská: Martin.
- Horváth, Z.** (1980). A cím rangja. [Hodnosť titulku]. *Jel – Kép*, 1(1), 102–105.
- Károly, S.** (1979). A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben [Úloha textu a významu v našom komunikačnom jazykovom úsilí]. In Szathmári I., Várkonyi I. (Eds.), *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban* [Textológia vo výskume a vzdelávaní] (s. 23–32). Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Kemény, G.** (1989). Milyen címen? Címzavakban a sajtónyelvi címadásról [S akým titulkom? V heslách o titulovaní v tlači.] In Bíró Ágnes (Ed.), *Szaknyelvi divatok* [Trendy v odbornom jazyku] (s. 101–134). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kiss, A.** (1993). A Kádár-korszak és a politikai rendszerváltás néhány nyelvhasználati és szókészletbeli sajátossága [Niektoré zvláštnosti éry Kádára a zmeny politického režimu z hľadiska používania jazyka a slovnej zásoby]. In Kiss J. (Ed.), *Egyetemi szociolingvisztikai dolgozatgyűjtemény I* [Univerzitná sociolingvistická zbiierka štúdií I.] (s. 109–121). Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke.
- Koller, W.** (1975). Redensarten in Schlagzeilen. *Muttersprache*, 85, 400–408.
- Kovalovszky, M.** (1974). A cím stilisztikája [Štylistika titulku]. In Imre Samu–Szathmári István–Szűts László (Eds.), *Jelentéstan és stilisztika* [Sémantika a štylistika] (s. 326–333). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Křístek, V.** (1973). Současné novinové titulky. *Naše řeč*, 56, 229–237.
- Lišková, Z.** (1969a). Titulok a sloveso. *Otázky žurnalistiky*, 11[1], 24–29.
- Lišková, Z.** (1969b). Žánrové signály v titulkoch slovenských denníkov. *Otázky žurnalistiky*, 12[3], 20–29.
- Lišková, Z.** (1969c). *Titulok a faktografia v novinách*. Bratislava: Inštitút pre výskum masových komunikačných prostriedkov pri VÚVKM.
- Lišková, Z.** (1976). *Novinársky prejav z hľadiska sémantických ukazovateľov*. Bratislava: Výskumný ústav kultúry.
- Lüger, H.-H.** (1983). *Pressesprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Macháčková, E.** (1985). K sémanticko-syntaktické výstavbě novinových titulků. *Slovo a slovesnost*, 46(3), 215–223.
- Michal, T.** (1961). Titulok v novinovom zpravodajstve. In Žabkay, V. (Ed.), *Otázky novinárstva* (s. 187–211). Martin: Matica slovenská: Martin.
- Minářová, E., Chloupek, J.** (1983). Výrazy v publicistickém textu označené uvozovkami. *Naše řeč*, 66(1), 14–22.
- Mistrík, J.** (1968). *Kompozícia jazykového prejavu*. Bratislava: SPN.

- Mistrík, J.** (1980). *Rétorika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mistrík, J.** (1985). *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mistrík, J.** (1993). *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor.
- Oravec, J., Bajzík, E.** (1986). *Súčasný slovenský spisovný jazyk*. Syntax. Slovenské pedagogické nakladateľstvo: Bratislava.
- Pléh, Cs., Terestyéni, T.** (1980). Újságcímek – az olvasó szemével [Novinové titulky – očami čitateľa]. *Jel – Kép*, 1(2), 113–117.
- Róka, J.** (1986). *Az újságszövegek szerkesztési és stílustipológiája*. [Redakčná a štýlová typológia novinových textov. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Róka, J.** (1992). A grafikai megjelenítés mint vizuális médium [Grafické znázornenie ako vizuálne médium]. In Kozocsa Sándor (Ed.), *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára* [Pamätná kniha k sedemdesiatym narodeninám Endre Rácza] (s. 209–213). Budapest: ELTE Magyar Nyelvi Tanszék.
- Russ-Mohl, S., Bakičová, H.** (2005). *Žurnalistika*. Praha: Grada Publishing.
- Simon, Sz.** (1993). Az Új Szó címeiről [O titulkoch denníka Új Szó]. *Nyelvünk és Kultúránk*, 88, 39–46.
- Simon, Sz.** (1994). Szlovák és magyar újságcímekről [O titulkoch slovenských a maďarských novin]. *Kétnyelvűség*, 2(6), 20–31.
- Simon, Sz.** (1995). Az újságcímek színeváltozása [Zmena novinových titulkov]. Kassai Ilona (Ed.), *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat* [Dvojjazyčnosť a používanie maďarčiny] (s. 171–179). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Simon, Sz.** (2010). Milyen címen? Az újságcímekről, különös tekintettel néhány dél-szlovákiai magyar regionális lapra [Pod akým titulkom? O novinových titulkoch, s dôrazom na niektoré maďarské regionálne noviny na južnom Slovensku]. In Simon Sz. (Ed.), *Nyelvi szondázások. Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok a szlovákiai magyar nyelvhasználat köréből* [Jazykové sondy. Štúdie z aplikovanej lingvistiky z oblasti používania maďarského jazyka na Slovensku] (s. 141–155). Dunajská Streda: Lilium Aurum.
- Soltész, J. K.** (1965). A címadás nyelvi formái a magyar irodalomban [Jazykové formy titulkovania v maďarskej literatúre]. *Magyar Nyelvőr*, 89, 174–187.
- Stich, A.** (1974). Problematika publicistického funkčního stylu a jeho konfrontačního studia v rámci slovanských jazyků. In *Stylistické studie I.* (s. 22–54). Praha: Interní tisk ÚJČ.
- Szakál, Gy.** (1993). Nyelvi kommunikáció és túlélés. [Jazyková komunikácia a prežitie]. In Sándor, V. (Ed.), *Magyarok Szlovákiában* [Maďari na Slovensku] (s. 128–146). Bratislava/Pozsony: Nemzetiségi Dokumentációs Központ.

Príloha

Tabuľka č. 1: Prehľad typov gramatickej štruktúry titulkov Pravdy (N = 614 a 610)

Kód	Typy gramatickej štruktúry	Pravda 1987 – 1988*	Pravda 1992 – 1993
I.	Titulky s úplnou vetnou štruktúrou	256 (41,7 %)	384 (63,0 %)
I.1	Súvetia (zložené vety) (Boli sme žať, kde zrno dať)	14 (2,3 %)	48 (7,9 %)
I.2.1	Jednoduché rozvité vety so slovesným predikátom (Čas činov preveruje slová)	192 (31,3 %)	234 (38,4 %)
I.2.2	Jednoduché rozvité vety s menným predikátom	14 (2,3 %)	12 (2,0 %)
I.2.3	Nominálne vety s elipsou kopuly (je) (Slovensko Južnou Kóreou Európy?, Rozhodnutie v rukách poslancov)	36 (5,9 %)	90 (14,8 %)
II.	Titulky s neúplnou štruktúrou, ide o presnejšie neanalyzovateľné vety (skrátene vety, fragmenty viet)	254 (41,4 %)	165 (27,1 %)
II.1	Podmet alebo prísudok (predikát) chýba z titulku (Veľká politika na malej scéne)	192 (31,3 %)	121 (19,9 %)
II.2	Iné samostatné fragmenty viet; zvyčajne príslovky, prípadne predmety (Pred odovzdaním moci)	62 (10,1 %)	44 (7,2 %)
III.	Slovné spojenia (syntagmy)	104 (16,9 %)	61 (10,0 %)
III.1	Určovací sklad (determinácia – hypotaxa)	103 (16,8 %)	38 (6,2 %)
III.1.1	Dvojice slov, ktorých nadradeným slovom je podstatné meno (väzba – rekcia) (Premárnená príležitosť)	5 (0,8 %)	20 (3,3 %)
III.1.2	Nadradené meno je obyčajne bližšie určené ďalším menom (nezhodným prívlastkom) (Správa zo zasadnutia ÚV KSČ, Uctenie pamiatky politika)	98 (16,0 %)	18 (2,3 %)
III.2	Priradovací sklad (koordinácia, parataxa, juxtapozícia)	1 (0,2 %)	23 (3,8 %)
III.2.1	Spojkové alebo bezspojkové (asyndetické) priradenie – viacnásobný vetný člen (Lopata a metafora). Dvojčlenná syntagma je spojená základnou zlučovacou spojkou a.	1 (0,2 %)	12 (2,0 %)
III.2.2	Dvojčlenné syntagmy spojené odporovacou spojkou ale, sú štylisticky príznakové	0 (0,0 %)	3 (0,5 %)
III.2.3	Iné konfigurácie členov koordinatívnej syntagmy – ich členy môžu byť spojené vylučovacou spojkou, odporovacou alebo dôvodovou spojkou (Zmierenie či občianska vojna)	0 (0,0 %)	8 (1,3 %)
IV.	Titulky s textovou hodnotou	0 (0,0 %)	0 (0,0 %)

* 100 % je dané typom štruktúry označenej kódmi I, II, III a ich členením.

Tabuľka č. 2: Prehľad typov gramatickej štruktúry titulkov denníkov Új Szó a Pravda (N = 600 a 614)

Kód	Typy gramatickej štruktúry	Új Szó 1987 – 1988	Pravda 1987 – 1988
I.	Titulky s úplnou vetnou štruktúrou	340 (56,7%)	256 (41,7%)
I.1	Súvetia (zložené vety) (<i>Bolí sme žať, kde zrno dať</i>)	4 (0,7%)	14 (2,3%)
I.2.1	Jednoduché rozvité vety so slovesným predikátom (<i>Čas činov preveruje slová</i>)	262 (43,7%)	192 (31,3%)
I.2.2	Jednoduché rozvité vety s menným predikátom	44 (7,3%)	14 (2,3%)
I.2.3	Nominálne vety s elipsou kopuly (je) (<i>Slovensko Južnou Kóreou Európy?, Rozhodnutie v rukách poslancov</i>)	30 (5,0%)	36 (5,9%)
II.	Titulky s neúplnou štruktúrou, ide o presnejšie neanalyzovateľné vety (skrátene vety, fragmenty viet)	141 (23,5%)	254 (41,4%)
II.1	Podmet alebo predikát chýba z titulku (<i>Velká politika na malej scéne</i>)	70 (11,7%)	192 (31,3%)
II.2	Iné samostatné fragmenty viet; zvyčajne príslovky, prípadne predmety (<i>Pred odovzdaním moci</i>)	71 (11,8%)	62 (10,1%)
III.	Slovné spojenia (syntagmy)	119 (19,8%)	104 (16,9%)
III.1	Určovací sklad (determinácia – hypotaxa)	116 (19,3%)	103 (16,8%)
III.1.1	Dvojice slov, ktorých nadradeným slovom je podstatné meno (väzba – rekcia) (<i>Premárnená príležitosť</i>)	17 (2,8%)	5 (0,8%)
III.1.2	Nadradené meno je obvyčajne bližšie určené ďalším menom (nezhodným prívlastkom) (<i>Správa zo zasadnutia ÚV KSC, Uctenie pamiatky politika</i>)	99 (16,5%)	98 (16,0%)
III.2	Priradovací sklad (koordinácia, parataxa, juxtapozícia)	3 (0,5%)	1 (0,2%)
III.2.1	Spojkové alebo bezspojkové (asyndetické) priradenie – viacnásobný vetný člen (<i>Lopata a metafora</i>). Dvojčlenná syntagma je spojená základnou zlučovacou spojku <i>a</i> .	3 (0,5%)	1 (0,2%)
III.2.2	Dvojčlenné syntagmy spojené odporovacou spojku <i>ale</i> , sú štylisticky príznakové	0 (0,0%)	0 (0,0%)
III.2.3	Iné konfigurácie členov koordinatívnej syntagmy – ich členy môžu byť spojené vylučovacou spojku, odporovacou alebo dôvodovou spojku (<i>Zmierenie či občianska vojna</i>)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
IV.	Titulky s textovou hodnotou (<i>Nie v roku 2000. Teraz! Tragédia? Komédia? Tragikomédia?</i>)	0 (0,0%)	0 (0,0%)

Tabuľka č. 3: Prehľad typov gramatickej štruktúry titulkov Új Szó a Pravda (N = 600 a 610)

Kód	Typy gramatickej štruktúry	Új Szó 1992 – 1993	Pravda 1992 – 1993
I.	Titulky s úplnou vetnou štruktúrou	415 (70,2%)	384 (63,0%)
I.1	Súvetia (zložené vety) (<i>Bolí sme žať, kde zrno dať</i>)	35 (5,9%)	48 (7,9%)
I.2.1	Jednoduché rozvité vety so slovesným predikátom (<i>Čas činov preveruje slová</i>)	270 (45,7%)	234 (38,4%)
I.2.2	Jednoduché rozvité vety s menným predikátom	36 (6,1%)	12 (2,0%)
I.2.3	Nominálne vety s elipsou kopuly (<i>je</i>) (<i>Slovensko Južnou Kóreou Europy?</i> , <i>Rozhodnutie v rukách poslancov</i>)	74 (12,5%)	90 (14,8%)
II.	Titulky s neúplnou štruktúrou, ide o presnejšie neanalyzovateľné vety (skrátene vety, fragmenty viet)	106 (17,9%)	165 (27,1%)
II.1	Podmet alebo predikát chýba z titulku (<i>Veľká politika na malej scéne</i>)	51 (8,6%)	121 (19,9%)
II.2	Iné samostatné fragmenty viet; zvyčajne príslovky, prípadne predmety (<i>Pred odovzdaním moci</i>)	55 (9,3%)	44 (7,2%)
III.	Slovné spojenia (syntagmy)	70 (11,8%)	61 (10,0%)
III.1	Určovací sklad (determinácia – hypotaxa)	54 (9,1%)	38 (6,2%)
III.1.1	Dvojice slov, ktorých nadradeným slovom je podstatné meno (väzba – rekcia) (<i>Premárnená príležitosť</i>)	28 (4,7%)	20 (3,3%)
III.1.2	Nadradené meno je obvyčajne bližšie určené ďalším menom (nezhodným prívlastkom) (<i>Správa zo zasadnutia ÚV KSC, Uctenie pamiatky politika</i>)	26 (4,4%)	18 (2,3%)
III.2	Priraďovací sklad (koordinácia, parataxa, juxtaopozícia)	16 (2,7%)	23 (3,8%)
III.2.1	Spojkové alebo bezspojkové (asyndetické) priradenie – viacnásobný vetný člen (<i>Lopata a metafora</i>). Dvojčlenná syntagma je spojená základnou zlučovacou spojku <i>a</i> .	8 (1,4%)	12 (2,0%)
III.2.2	Dvojčlenné syntagmy spojené odporovacou spojku <i>ale</i> , sú štylisticky príznakové	5 (0,9%)	3 (0,5%)
III.2.3	Iné konfigurácie členov koordinatívnej syntagmy – ich členy môžu byť spojené vylučovacou spojku, odporovacou alebo dôvodovou spojku (<i>Zmierenie či občianska vojna</i>)	3 (0,5%)	8 (1,3%)
IV.	Titulky s textovou hodnotou (<i>Nie v roku 2000. Teraz! Tragédia? Komédia? Tragikomédia?</i>)	1 (0,2%)	0 (0,0%)

Tabuľka č. 4: Počet slov na jeden titulok v denníkoch *Új Szó*, *Pravda* a *Népszabadság* pred zmenou spoločenského systému a po nej

Ročník	Új Szó	Pravda	Népszabadság
1987	6,00	4,83	6,28
1988	6,39	4,79	6,30
1992	3,95	3,19	4,13
1993	3,85	3,66	4,21

Socializmus a mesto

Zborník z konferencie *Život v meste počas socializmu*, 21.9.2022, Nová Dubnica

Zostavovateľ:

© Mgr. Juraj Janto, PhD.

Afiliácia:

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra etnológie,
<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-etnologie/>

Recenzentky:

prof. PhDr. Zuzana Beňušková, CSc.   PhDr. Katarína Popelková, CSc.

Jazyková korektúra slovenského textu:

doc. Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD.

Technickí redaktori:

Mgr. Milan Regec, PhD.   Mária Vakoničová

© STIMUL a autori

Dielo je vydané pod medzinárodnou licenciou **Creative Commons CC BY-NC-SA 4.0**
(vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora diela; povinnosť odvožené dielo zdieľať
pod rovnakou licenciou ako pôvodné dielo; len nekomerčné použitie odvođeného diela).

Viac informácií o licencií a použití diela:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Vydavateľstvo:

STIMUL, Poradenské a vydavateľské centrum, Univerzita Komenského v Bratislave,
Filozofická fakulta, Bratislava

<http://fphil.uniba.sk/stimul>

153 s.

ISBN 978-80-8127-373-5 (PDF)

ISBN 978-80-8127-374-2 (EPUB)